

पहिलो परिच्छेद

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक दार्चुला जिल्लाको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधार्थीको पूरा नाम

प्रस्तुत शोधपत्रको शोधार्थीको पूरा नाम धाना धामी रहेको छ ।

१.३ शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्रसङ्घायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक परिपूर्तिका लागि दसौँपत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.४ विषयपरिचय

लोकजीवनमा मौखिक परम्परामा हस्तान्तरित हुँदै आएका कथाहरू नै लोककथा हुन् । लोककथालाई लोकसाहित्यको सबैभन्दा लोकप्रिय विधा मानिन्छ । लोककथा भन्न र सुन्न बालकदेखि वृद्धसम्म सबैले एकनास रुचाउने हुँदा यसको लोकप्रियता प्रमाणित हुन्छ ।

लोककथा सार्वदेशिक विधा हो । संसारका सबै भाषा, जात, जाति र क्षेत्रमा लोककथाको अस्तित्व पाइन्छ । लोककथा भन्ने र सुन्ने प्रचलन नभएको ठाउँ र जाति बिरलै पाइन्छन् । यसमा पाइने अत्यन्त रोचकता र उपयोगिताका कारण यो सर्वदेशीय लोकप्रिय विधा बन्न पुगेको देखिन्छ ।

महाकाली अञ्चलमा पर्ने चारओटा जिल्लाहरू मध्येको एउटा जिल्ला दार्चुला हो जुन नेपालका ५ वटा विकासक्षेत्रहरूमध्ये सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रमा पर्दछ । यातायात, शिक्षा, सञ्चार आदि विविध पक्षबाट पछाडि परेको यस जिल्लाको आफ्नै लोकसाहित्यिक परम्परा रहेको छ । विभिन्न रीतिरिवाज धर्म-संस्कृतिले युक्त

यस जिल्लामा विभिन्न चाडपर्वहरू मनाइन्छन् । गौरा, विषु, नरहरि, साउन त्यार, जात, जगिन आदि पर्वहरू मनाइन्छन् । यसरी लोकसाहित्यिक विविधता यस जिल्लामा पाइन्छ । त्यसैप्रकार लोककथा परम्परा पनि यहाँ आफ्नै किसिमको रहेको छ ।

लोककथालाई दार्चुलाबासीले “बाँतै” भन्ने गरेका छन् । खासगरी असोज-कार्तिक महिनामा मकै छोडाउने बेला राति सबैजना बसेर एक जनाले भन्ने र अरुले सुन्ने लोककथाको परम्परा दार्चुला जिल्लामा रहेको छ । दिनभरी काम गरेको थकाइ त्यसमा फेरि राति मकै छोडाउनुपर्ने पीडालाई बिसाउन एक एक गरी जान्नेले बाँतै भन्ने र अरुले सुन्ने चलन त्यहाँ पाइन्छ । त्यसैगरी जाडो महिनामा जाडो छल्न अंगेनामा आगो ताप्दै गर्दा बूढापाकाहरूले आफ्ना नाति-नातिनीहरूलाई अर्ती, उपदेशका रूपमा पनि बाँतै भन्ने चलन छ । श्रावण महिनाको राति खासगरी धामी-भाँक्रीहरूले पनि देवीदेवतासम्बन्धी बाँतै सुनाउने गर्दछन् । यस प्रकारको कथ्य परम्परामा रहेको बाँतैले “लोककथामा मानवको अतीतमात्र होइन वर्तमान पनि प्रतिध्वनित र निहित हुने गर्छ ।” भन्ने तुलसी दिवसको भनाइलाई आत्मसात् गरेको छ । आकारका दृष्टिले कुनै लोककथा ज्यादै छोटो र कुनै ज्यादै लामा पनि रहेका छन् । एउटै लोककथाले पनि कथावाचकको वाचनशैली र हाउभाउका कारण श्रोतामा भिन्ना-भिन्नै प्रभाव, मनोरञ्जन प्रदान गर्ने गरेको पाइन्छ ।

यसरी मानव सभ्यताको पहिचानको रूपमा रहेका लोककथाको अध्ययन, अनुसन्धान र संरक्षण गर्नु आवश्यक छ । तसर्थ प्रस्तुत शोधपत्रमा दार्चुला जिल्लाको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूको अध्ययन यहाँ गरिएको छ ।

१.५ समस्याकथन

मौखिक परम्परामा रहेका लोककथाको परिणामस्वरूप लिखित साहित्यिक कथाहरूको निर्माण भएको छ । त्यसप्रकार परम्पराबाटै मौखिक रूपमा एकपुस्ताबाट अर्कोपुस्तामा हस्तान्तरित हुँदै बाँचेका दार्चुलेली लोककथा लोपोन्मुख अवस्थामा पुग्दैछन् । दार्चुलेली जनजीवनको स्थानीय रङ, भाषा, संस्कृति, चाडपर्व आदिको

प्रतिबिम्बका रूपमा रहेका लोककथा लोप हुँदा यी सबै कुरा लोप हुने प्रबल सम्भावना रहेको छ । तसर्थ यसो हुन नदिन दार्चुलामा प्रचलित लोककथालाई सङ्कलन तथा अध्ययन गरी प्रकाशमा ल्याउनु आवश्यक रहेको छ । यसकारण लोपोन्मुख अवस्थाका दार्चुलेली लोककथाहरूको अध्ययन निम्नलिखित समस्याहरूमा केन्द्रित भई यो शोधपत्र तयार गरिएको छ :

- १) लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय कसरी दिन सकिन्छ ?
- २) दार्चुलाका लोककथालाई कसरी चिनाउन सकिन्छ ?
- ३) दार्चुलाका लोककथालाई कसरी वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न सकिन्छ?
- ४) दार्चुलाका लोककथाको प्राप्ति के हुन सक्छ ?

१.६. शोधकार्यका उद्देश्यहरू

यस शोधपत्रका उद्देश्य निम्नलिखित छन् :

- १) लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय दिने ।
- २) दार्चुलाका लोककथाको परिचय दिने ।
- ३) दार्चुलाका लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने ।
- ४) दार्चुलाका लोककथाको प्राप्ति उल्लेख गर्ने ।

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा

दार्चुला जिल्लाका लोककथाका सन्दर्भमा भन्नुपर्दा हालसम्म यसमा कुनै किसिमको व्यक्तिगत तथा संस्थागत अध्ययन भएको पाइँदैन तापनि नेपाली लोकसाहित्यिक अध्ययनका शिलशिलामा भएका चर्चा-परिचर्चाहरू यहाँका लोककथाहरूको अध्ययनका परिप्रेक्ष्यमा उल्लेख्य छन् :

२०२२ सालमा जगन्नाथ जोशीले महाकाली अञ्चलको साहित्यिक गतिविधि शीर्षकको संक्षिप्त लेख रामपुर, चितवनमा सम्पन्न प्रथम देशव्यापी नेपाली साहित्य सेमिनारमा प्रस्तुत गरेका थिए । यसमा महाकाली अञ्चलका केही

साहित्यकारहरूको सामान्य चर्चा गरेको पाइए तापनि दार्चुलाका लोककथाका बारेमा कुनै किसिमको चर्चा पाइँदैन ।

२०२३ सालमा चूडामणि पन्तले महाकाली अञ्चलको साहित्यिक गतिविधि शीर्षकको लेख भाषामा आयोजित दोस्रो देशव्यापी नेपाली साहित्य सेमिनारमा प्रस्तुत गर्दै यस अञ्चलको साहित्यिक गतिविधिको छोटो परिचय दिने प्रयास गरेका छन् । तर त्यसमा पनि दार्चुलाका लोककथाहरूको चर्चा भएको छैन ।

२०२८ सालमा काशीनाथ तमोटले कथा अञ्चल महाकाली शीर्षकको आफ्नो अनुसन्धानमूलक लेखमा त्यस क्षेत्रका कथाकारहरूको चर्चा गर्दै २ वटा पत्रिका (महाकाली दैनिक र हिमालय त्रैमासिक) हरूको इतिहास कोट्याउने प्रयास गरे तापनि दार्चुलाका लोककथासम्बन्धी चर्चा उनले पनि गरेका छैनन् ।

वि.सं. २०३२ सालमा तुलसी दिवसले नेपाली लोककथामा लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय दिई आधिराज्यव्यापी लोककथाहरू सङ्कलन गरेका छन् । त्यहाँ पनि क्रममा दार्चुला जिल्लाका लोककथाहरू समाविष्ट छैनन् ।

२०३३ सालमा पूर्णप्रकाश नेपाल यात्रीले महाकाली अञ्चल दिग्दर्शनमा साहित्य र साहित्यकारहरू शीर्षकअन्तर्गत यस अञ्चलका ४२ जना साहित्यकारहरूको सामान्य चर्चा गरे पनि त्यसमा दार्चुलाका लोककथाका बारेमा कुनै कुरा उठाएको पाइँदैन ।

२०३५ सालमा मेचीदेखि महाकालीसम्म भाग ४ (काठमाडौं: श्री ५ को सरकार सञ्चार मन्त्रालय सूचना विभाग, वि.सं. २०२५ पृ. १०२३-१०३७) मा दार्चुलाको सामान्य साहित्यिक गतिविधिहरूको चर्चा गरिएको पाइन्छ तर लोककथाबारे सो पुस्तकका लेखकहरू पनि मौन छन् ।

२०३६ सालमा अर्जुन चन्द्र 'वियोगी'ले रैवार (त्रैमासिक साहित्य सङ्कलन : २०३६) को पहिलो अङ्कमा महाकाली अञ्चलको साहित्यिक विकासको सामान्य चर्चा गरे पनि त्यहाँका लोककथाका बारेमा कुनै चर्चा गरेका छैनन् ।

२०४१ सालमा धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदीले नेपाली लोकसाहित्यको विवेचनामा लोककथाको सामान्य चर्चा गरे पनि त्यसमा क्षेत्रगत लोककथाहरूको अध्ययन गरिएको छैन । त्यसैले दार्चुलाका लोककथाबारे त्यसमा पनि केही उल्लेख भएको पाइँदैन ।

२०४६ सालमा देवीप्रसाद ओझाले महाकाली अञ्चलको साहित्यिक विकासको चर्चा शीर्षकअन्तर्गत त्यहाँको साहित्यिक पृष्ठभूमिका बारेमा लेखेको पाइन्छ तर त्यसमा दार्चुला जिल्लाका लोककथाहरूसम्बन्धी चर्चा समावेश भएको पाइँदैन ।

२०५१ सालमा श्यामसुन्दर ठकालले महाकाली अञ्चलको साहित्यिक रूपरेखा शीर्षकको स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा साहित्यिक समग्र विधा एवम् केही साहित्यकारहरूका बारेमा चर्चा गरे पनि त्यहाँको लोककथाका बारेमा कुनै चर्चा गरेको पाइँदैन ।

२०५५ सालमा शम्भुप्रसाद कोइरालाले लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण मा लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय दिएका छन् तर स्थानगत आधारमा लोककथालाई चिनाउने काम भने त्यसमा भएको पाइँदैन ।

२०५८ सालमा चूडामणि बन्धुले 'नेपाली लोकसाहित्य'मा लोककथाको सामान्य चर्चा गरे तापनि विस्तृत रूपमा स्थानगत लोककथाको चर्चा गरेको पाइँदैन ।

२०५९ मा लोककथा विशेषाङ्क मधुपर्क मा विभिन्न विद्वान्हरूले लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय दिएका छन् साथै यसमा धेरै लोककथा सङ्कलित भएका छन् तर तिनीहरूको विश्लेषण भने भएको छैन ।

२०६१ मा कुमारी तारा बडूले दार्चुलेली स्थानीय भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययनमा त्यहाँको स्थानीय भाषिकाको उल्लेख गरेकी छन् तर दार्चुलाका लोककथाका बारेमा कुनै किसिमको चर्चा त्यहाँ भएको छैन ।

२०६२ मा रामदत्त भट्टले कक्षा ५ मा अध्ययनरत दार्चुलेली भाषिका हुने विद्यार्थीहरूले स्तरीय भाषा सिक्दा गर्ने उच्चारणगत त्रुटिहरूको अध्ययनमा दार्चुलेली भाषिकाको अध्ययन गरे पनि त्यहाँका लोककथाको भने कतै उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

यसरी हेर्दा दार्चुला जिल्लालाई समेट्ने लोककथाको अध्ययन-अनुसन्धान भएको पाइँदैन । यस अवस्थामा प्रस्तुत शोधपत्रले केही मात्रामा भए पनि यस अभावको पूर्ति गर्ने प्रयास गर्नेछ ।

१.८ शोधकार्यको औचित्य

प्रस्तुत शोधपत्रले दार्चुलाको लोकसाहित्यको अध्ययनपरम्परा र विकासमा सहयोग पुऱ्याउनाका साथै समग्र नेपाली लोकसाहित्यको खोज र अनुसन्धान कार्यमा पनि सामग्री उपलब्ध गराउने भएकाले प्रस्तुत शोधपत्रको औचित्य स्वतः स्पष्ट हुन्छ ।

दार्चुलेली उपभाषिकालाई दार्चुलेली उपभाषिकामै लिपिबद्ध गरिएकाले उपभाषिकागत अध्ययन गर्ने अध्येताका लागि यो शोधपत्र उपयोगी साबित हुनेछ । यसका साथै दार्चुलेली लोकसाहित्यको अध्ययन-अनुसन्धान कार्यमा लागेका सम्पूर्ण अध्येताहरूका लागि समेत यो शोधपत्र उपयोगी हुनेछ ।

१.९ शोधक्षेत्रको सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययन दार्चुलला जिल्लाको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूसँग सम्बद्ध छ । यसमा त्यहाँ प्रचलित नेपाली भाषाका लोककथाहरू मात्र समाविष्ट छन् । यसका साथै अध्ययनको सीमित अवधिमा सङ्कलित लोककथाहरूलाई यस अध्ययनले समेट्न सकेको छ ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्ने क्रममा मुख्यतः निम्नलिखित विधिहरू अपनाइएको छ ।

१.१०.१ क्षेत्रीय अध्ययनपद्धति

क्षेत्रीय सर्वेक्षण गरी अध्ययन गर्ने क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रमा गई दार्चुलाका लोककथावाचकसँगै प्रत्यक्ष भेटघाट गरिएको छ । कथावाचकलाई लोककथा भन्न लगाई दार्चुलेली उपभाषिकामै लिपिबद्ध गरिएको छ । ती लोककथाहरूलाई टेपरेकर्ड र ध्वन्याङ्कन समेत गरिएको छ । यस क्रममा त्यहाँका लोककथासम्बन्धी विद्वत्वर्गसँग प्रश्नोत्तरात्मक एवम् संवादात्मक विधिको प्रयोग गरी आवश्यक टिपोटसमेत गरिएको छ ।

१.१०.२ पुस्तकालयीय अध्ययनपद्धति

पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी आवश्यक पुस्तकाकार कृति एवम् पत्र-पत्रिकाको अध्ययन गरी आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्राप्त सामग्रीका आधारमा लोककथाका मान्यतालाई स्थापित गर्न र शोधपत्रको लेखनलाई प्रभावकारी बनाउन शोधनिर्देशक एवम् अन्य विज्ञहरूसँग पनि आवश्यक परामर्श लिइएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा यस प्रकार रहेको छ :

पहिलो परिच्छेद	:	शोधपरिचय
दोस्रो परिच्छेद	:	लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय
तेस्रो परिच्छेद	:	दार्चुलेली लोकसाहित्यको विधागत चिनारी र दार्चुलेली लोककथाको सङ्कलन (नेपाली अनुवादसहित)
चौथो परिच्छेद	:	दार्चुलाका लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण
पाँचौ परिच्छेद	:	उपसंहार
	:	सन्दर्भ ग्रन्थसूची
परिशिष्ट १	:	अध्ययन क्षेत्रको नक्सा
परिशिष्ट २	:	सूचकको परिचय

दोस्रो परिच्छेद

लोककथाको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ लोकसाहित्य र लोककथा

साहित्यमा 'लोक' पूर्वपद लागेर 'लोकसाहित्य' शब्द बनेको छ । संस्कृतको 'लोक दर्शने' धातुमा 'घञ्' (अ) प्रत्यय लागेर 'लोक' शब्दको निर्माण भएको छ । 'लोकदर्शने' धातुले देख्नेवाला, प्राणी, संसार, जनता, दृष्टि, यश आदिलाई जनाउँछ भने लोकसाहित्यका सन्दर्भमा संसार, जनता वा दुनियाँको अर्थमा नै 'लोक' शब्द चलेको छ । साहित्य शब्दको व्युत्पत्ति हितेन सह सहित, सहितस्य भाव साहित्य । अर्थात् हितका लागि जन कल्याणको भावनाले अभिप्रेरित साहित्य । तसर्थ लोकसाहित्यको एकमुष्ठ अर्थ खोज्दा लोकमा प्रचलित र लोकको कल्याणको भावनाले लोकद्वारा अभिव्यक्त साहित्य नै लोकसाहित्य हो ।

लोकसाहित्यलाई अशिष्ट साहित्य, प्रगतिशील साहित्य, ग्राम-साहित्य र जनसाहित्य आदि शब्दले पुकारिने सङ्कुचित धारणा पनि पाइन्छ तर साहित्यले त शिष्ट, परिष्कृत वा लोकस्तरीय अभिव्यक्तिको र मौखिक र लिखित साहित्यको भेदभाव नगरी यसले रागात्मक भाषामा व्यक्त गरिने जीवन-जगत्का हितकारी र कलात्मक सम्पूर्ण अभिव्यक्तिलाई समेट्छ । लोकसाहित्यले लोकस्तरीय अभिव्यक्तिको मात्रै अपेक्षा राख्दछ । साहित्यिक विधा भएकाले यसमा साहित्यिक विशेषता त अवश्य नै रहन्छ तर लौकिक पक्षको उपस्थिति र मौखिक अभिव्यक्ति अनिवार्य मानिन्छन् । त्यसैले लोकसाहित्य लोकको साहित्यका रूपमा परिचित छ ।

विभिन्न शिक्षाविद्हरूले आ-आफ्ना किसिमले लोकसाहित्यलाई परिभाषित गरेको पाइन्छ । केही विद्वान्हरूका परिभाषाहरूलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

डा. कृष्णदेव उपाध्यायः प्राकृतिक परिवेशमा निवास गर्ने आधुनिक सभ्यतादेखि टाढा रहेका आचारविचार एवम् जीवनपरम्परायुक्त नियममा नियन्त्रित

तथाकथित अशिक्षित एवम् असंस्कृत जनतालाई लोक भनिन्छ र तिनीहरूको सुख दुःखको साहित्य नै लोकसाहित्य हो ।^१

डा. वासुदेव त्रिपाठी: ... सारांशमा जीवनको बहुमुखी सेरोफेरोको तीव्रतर अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो ।^२

धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी : लोकले सजिलै बुझ्न र अनुभव गर्न सक्ने भाषा र भावनामा निर्मित मानव मुटुको स्पन्दनबाट निस्केको मीठो आकर्षणमय मौखिक साहित्य नै लोकसाहित्य हो ।^३

डा. शम्भुप्रसाद कोइराला : लोकसाहित्यको विशाल महासागरका अधिल्लिर यिनमा अपर्याप्तता भेटिन सक्छन् । प्रकृतिका विभिन्न रङ्ग, रूपलाई, धार्मिक श्रद्धा र कुरीतिलाई, बैँसालु मनभित्रका उल्लास र वेदनालाई, बाल्यवयका चञ्चलतालाई, प्रौढ जीवनका मृगतृष्णा र असन्तोषलाई एवम् बुढ्यौलीका राग र विरागलाई लोकसाहित्यले एक गलाबाट अर्को गलामा सम्प्रेषित गर्दै लगेको छ । यसमा आदिमता र सम्मिश्रण पाइन्छ, भने स्थानीयता र समसामयिकताको स्पर्श पनि यसमा भेटिन्छ । यो मूलतः लोकस्तरबाटै सृजित र प्रवाहित भएको हुनाले लोकभावनाको सम्पूर्ण अभिव्यक्ति यसमा हुन्छ र जातीय साँस्कृतिक सम्पदाको रूपमा यो आरक्षित छ । तसर्थ सरल र सहज भावनामा निर्मित जीवन र जगतको सर्वाङ्गिण अनुभूतिको चिरप्राचीन चिरनुतन अपौरुषेय अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो ।^४

^१ कृष्णदेव उपाध्याय, लोकसाहित्यको भूमिका, (ते.सं.), (वाराणसी : ज्ञानपण्डल प्रकाशन लिमिटेड, २०२०), पृ. ७४७ ।

^२ वासुदेव त्रिपाठी, सिंहावलोकन, (काठमाडौं : साभाप्रकाशन, २०२७), पृ.३ ।

^३ धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, नेपाली साहित्यको विवेचना, (काठमाडौं : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, २०४१), पृ.३ ।

^४ शम्भुप्रसाद कोइराला, लोकसाहित्य: सिद्धान्त र विश्लेषण, (ते.सं.), (विराटनगर: धरणीधर पुरस्कार प्रतिष्ठान, २०५६), पृ.३ ।

२.२ लोकवार्ता र लोकसाहित्य

लोकवार्ता अङ्ग्रेजी 'फोकलोर' को पर्यायका रूपमा प्रचलित छ । यसभित्र लोककला, लोकअनुष्ठान, लोकव्यवहार, लोकसाहित्य, लोकविश्वास आदि विभिन्न कुराहरू पर्दछन् । लोकसाहित्य सोही 'लोकवार्ता' को एक अङ्ग मानिन्छ । कतिपय विद्वान्हरूले लोकसाहित्य र लोकवार्तालाई एउटै अर्थमा पनि प्रयोग गरेका छन् । आदिम मानसका अवशेष देखिने समस्त अभिव्यक्तिलाई लोकवार्ता भनिन्छ ।^५ मानव जतिसुकै सभ्य र विकसित भए पनि उसमा आदिम मनुष्यका विशेषता पाइन्छन् । उसको अभिव्यक्ति आदिम अभिव्यक्तिका अवशेषबाट मुक्त हुन सक्तैन । त्यसैले परम्परागत रुढि, अन्धविश्वास, रीतिरिवाज, कथा, गीत, उक्ति आदिप्रति उसको मोह रहिरहन्छ । अतः अतीतदेखि वर्तमानसम्मका लोकजीवनका भावना, अभिव्यक्ति र पद्धतिहरू लोकवार्ताका विषय मानिन्छन् ।

२.३ लोकसाहित्यका विधा

समस्त लोकको आचार, विचार, रीतिरिवाज र धारणाको सिङ्गो अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो र लोकसंस्कृतिको अलिखित इतिहास नै यही हो । लोकमानसको संस्कार, सभ्यता, विचार र प्रस्तुति विविधतामय छ । विशालतामा यो फैलिएको पाइन्छ । यसको व्यापकता र विशालतालाई दृष्टिगत गर्दै यसको विधागत वर्गीकरण पनि विविध दृष्टिले गरिएको पाइन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिको आधारमा गद्यमय, पद्यमय र चम्पू गरी ३ भागमा, प्रस्तुतीकरणको आधारमा श्रव्य र दृश्य गरी २ भागमा, संस्कारबद्ध र संस्कारमुक्त गरेर पनि छुट्टयाउन सकिन्छ ।^६ तर यसका विभिन्न पक्षलाई हेर्दा विषयवस्तुका आधारमा गरिएको वर्णन उपयुक्त ठहरिने हुनाले लोकसाहित्यका विधाको वर्गीकरण विषयवस्तुका आधारमा नै गरिएको छ ।

^५ जीवेन्द्रदेव गिरी, **लोसाहित्यको अवलोकन**, (काठमाडौं: एकता प्रकाशन, २०५७), पृ.४ ।

^६ डा.शम्भुप्रसाद कोइराला, पूर्ववत्, पृ.५ ।

२.३.१ लोकगीत

आफ्नो गेयात्मकता र भावात्मकताको कारणले जनजीवनमा आधिकाधिक रूपमा व्यापक रहेको लोकगीत लोकसाहित्यको प्रमुख विधा मानिन्छ । लोकगीत असारमा छुपुछुपु धान रोप्ने बेलामा, गाईगोठालाहरू वनमा गाईबाखा चराउन जाँदा भाका मिलाएर गाउने गर्दछन् । लोकगीतमा विद्यमान श्रृङ्गार, करुण, वीर, हास्य, शान्त आदि रसका भावातिरेकमा लोकगायक र श्रोताले आफैँलाई बिसिदिन्छन् । त्यसैले लोकगीत कुनै पनि देश, समाज र जातिको गेयात्मक अभिव्यक्तिमा आउने ठूलो सांस्कृतिक सम्पत्ति मानिन्छ ।^९ यो निरन्तर गतिशील र सहज सृजनशील विधा भएकाले यो विविधता र व्यापकतामा फैलिएको छ ।

जीवनका तरलतम भाव, तदनुरूपको कोमल भाषा र विशिष्ट लय लोकगीतका प्रमुख तत्त्व मानिन्छन् । भावको प्रबलताले गर्दा लोकगीत सुन्दासुन्दै कतिपय मान्छेमा तुरुन्त हाँसो वा आँसु देखा पर्न थाल्दछ । त्यसैले लोकगीतलाई भावनाको प्रवाह र संवेगलाई लोकजनित लयात्मक अभिव्यक्तिमा प्रस्तुत गर्दै जाने कलाका रूपमा पनि चिनाएको पाइन्छ ।

अगाध समुद्रको रूपमा फैलिएको लोकगीतले आफूभित्र विभिन्न भेद र उपभेदलाई समेटेको छ र विभिन्न भाकाहरूलाई आत्मसात् गरेको छ । विषयवस्तु अनुरूप लोकगीतलाई श्रमगीत, प्रेमगीत, शोकगीत, संस्कारगीत, भक्तिगीत आदि नाम दिइएको पाइन्छ । लघु आकार नै लोकगीतको परिचायक हो । नृत्य र वाद्यको साहचर्यबाट लोकगीतले विशेष प्रभाव जमाएको पाइन्छ ।

२.३.२ लोकगाथा

अङ्ग्रेजीको 'ब्यालेड' को हाराहारीमा 'लोकगाथा' नेपालीमा प्रचलित छ । 'गाथा' गायनसँग सम्बन्धित देखिन्छ । ब्यालेडको मूल अर्थ नृत्यसँग गाइने गीत हो । अहिले आख्यानात्मक लोकगीतका रूपमा 'लोकगाथा' प्रचलित छ ।

^९ मोतीलाल पराजुली, नेपाली लोकगाथा, (पोखरा: श्रीमती तारादेवी पराजुली, २०४९), पृ.२३ ।

लोकगाथालाई कथागीत र गीतकथा भनेर पनि भनिएको पाइन्छ तर लोकसाहित्यमा कथातत्त्व, गीतितत्त्व र लोकअभिव्यक्तिको रूपमा लोकगाथाले परिचय पाएको छ । यसमा प्रेम, शोक, वीरता, शान्ति आदिका भाव सरल र मार्मिक भाषामा प्रकट भएका हुन्छन् । लोकगाथा मानव हृदयबाट प्रस्फुटित भाव, मानव जीवनसँग सम्बन्धित घटना, सङ्गीतको स्वर एवम् लयात्मक सामञ्जस्यको चौतारी बनेको हुन्छ ।^५

लोकगाथा आकारमा लोकगीतभन्दा लामा हुन्छन् । लोकगीतमा गेयता नै प्रमुख गुण हुन्छ र कथानक भिल्काभिल्की यदाकदा देखिन्छन् परन्तु लोकगाथामा कथावस्तुले प्रमुखता पाउँछ । लामा कथामा निर्मित लोकगाथाको प्रयुक्त रस प्रायः वीर रस हुन्छ भने लोकगीतमा श्रृङ्गार एवम् करुण रस प्राधान्य रहन्छ । लोकगाथा जुनसुकै विषयवस्तुमा केन्द्रित रहे पनि ऐतिहासिकताको स्पर्श र वर्णनात्मक काव्यात्मकता यसमा रहेको हुन्छ । लोकगाथामा स्तरीय भाषा तथा काव्यशास्त्रीय छन्द -अलङ्कारको अभाव हुन सक्छ तर लालित्य रसले यो औधि ओतप्रोत हुन्छ ।

२.३.३ लोककथा

जीवनजगतको कथा-व्यथाको आख्यानमय मनोरञ्जनमूलक गद्यात्मक अभिव्यक्ति नै लोककथा हो । उच्च कल्पना र व्यापक विषयवस्तु आफूमा समेट्न सक्षम लोककथा लोकसाहित्यको अतिलोकप्रिय विधा हो । लोककथालाई 'कथा', 'दन्त्यकथा', 'बाँत' र 'सास्तर' पनि भनिन्छ । यसको भन्नेसुन्ने परम्परा ज्यादै पुरानो मानिन्छ । त्यसैले लोककथालाई संसारका समस्त कथा साहित्यको जनक पनि भनिन्छ । जीवनका सुख-दुःख उकाली-ओरालीहरूमा अबिरल यात्राका क्रममा मान्छेका मनभित्र विभिन्न कुराहरू खेल्ने गर्दछन् । त्यसै क्रममा ती कार्य-कारण सम्बन्धमा उनिँदै र बुनिँदै भाषिक माध्यमबाट व्यक्त हुँदा नानाथरीका लोककथाहरू जन्मेका हुन्छन् ।

---

^५ मोतीलाल पराजुली, पूर्ववत्, पृ. ३१ ।

लोककथाका विषयहरूको सीमाक्षेत्र निर्धारण गर्नु साँच्चै कठिन छ । तिनमा इतिहास, पुराण, धर्म, संस्कृति, समाज, प्रेम, साहसिकता आदि विभिन्न कुराहरूको उपस्थिति पाइन्छ । लोककथाभिन्न मान्छे मात्रै नभएर देवदेवी, भूतप्रेत, परी, पशुपन्छी र प्रकृतिका अन्य वस्तुहरू पनि पात्रका रूपमा उपस्थित भएका हुन्छन् । ती मनोरञ्जक, ज्ञानवर्धक, उपदेशात्मक, सरल, स्वाभाविक र रोमाञ्चक र श्लील शैलीमा धर्तीका विभिन्न भागमा फैलिएका पाइन्छन् ।^९ लोककथामा तत्कालीन परिवेशको छाप पाउन सकिन्छ जुन समयक्रम सँगै वस्तु र श्रोताको माध्यमबाट परिवर्तनका लहरहरूमा उरालिएका पाइन्छन् । लोककथा गत्यात्मक र सामाजिक-संस्कृति अनुरूप परिवर्तनशील हुन्छ । यसले परम्पराको निर्वाह मात्र नगरेर परिवर्तनशीलतालाई पनि अँगालेको हुन्छ ।^{१०} लोककथा भन्नेसुन्ने परम्परामै जीवित रहनुपर्ने भएकाले सरल, सहज र ज्यानदार भाषा तथा सरस र प्रभावकारी भाव पनि यसका विशेषताका रूपमा रहन्छन् । आकारका दृष्टिले कुनै लोककथा ज्यादै लामा र कुनै लोककथा ज्यादै छोट्टा पनि हुन्छन् । मौखिक परम्पराले गर्दा कतिपय लोककथा ठाउँठाउँमा एउटै लोककथाका अनेक पाठ्यभेदहरू फेला पर्दछन् ।

२.३.४ लोकनाट्य

गीत, नृत्य र सङ्गीतको त्रिवेणी आफूभिन्न प्रवाहित गरी लोकमानसलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्ने लोकसाहित्यको एक विधा लोकनाट्य हो । लोकतत्त्वलाई शारीरिक अभिनयद्वारा लोकनाटकमा प्रस्तुत गरिने हुनाले अन्तस्करणको भावाधारालाई आङ्गिक संयोजन तथा प्रदर्शनबाट व्यक्त गरिने मनोरञ्जनपूर्ण लोकाभिव्यक्ति लोकनाट्य हो । यो श्रव्य-दृश्य विधा हो ।

लोकगीत, लोककथा आदिभन्दा लोकनाट्य जहाँ पायो त्यहीं प्रस्तुत गर्न सकिँदैन । यसका निम्ति देखाउने स्थान, पात्र र तिनका भेषभूषा आदिको आवश्यकता पर्दछ । लोकनाट्यका तत्त्वका रूपमा कथानक, पात्र, संवाद, अभिनय, भाषा आदिलाई लिन सकिन्छ । यिनमा गीत, सङ्गीत, नाच, स्वाङ, प्रहसन आदि पनि

^९ जीवेन्द्रदेव गिरी, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

^{१०} तुलसी दिवस, नेपाली लोककथा: केही अध्ययन, (काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार, २०३३), पृ. ३ ।

गाँसिएका पाइन्छन् । इतिहास, पुराण, धर्मशास्त्र र आफ्नै वरिपरिका समाजबाट यसको कथानक तयार गरिन्छ । सामाजिक नीति र नैतिक बन्धनका कारण प्रायः पुरुष पात्रहरू नै लोकनाट्यमा भाग लिने गर्दछन् । लोकनाट्यमा रङ्गमञ्चका निम्ति खुला चौर, आँगन, डबली, कोट, चौतारी आदि नै पर्याप्त मानिन्छन् ।

लोकनाट्यमा नायक नायिकाको अनिवार्यता नभएर सामान्य हली, गोठाला, खेताला, व्यापारी, किसान, ज्यामिदेखि लिएर राजा महाराजासम्म यसका पात्र हुने गर्दछन् । चलचित्रका पर्दाहरूले पनि लोकनाट्यका अनेक भावभूमिलाई अँगालेर आकर्षक बनाएका हुन्छन् । तसर्थ लोकजीवनको भावभूमिबाट नै नाट्यकलाका अग्ला शिखरहरू विकसित भएका हुन्छन् र आधुनिक नाट्यको विकासमा लोकनाट्यले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ ।

२.३.५ गाउँखाने कथा

आदिम कालमा एक-अर्काको बौद्धिक स्तर मापन गर्ने महत्त्वपूर्ण साधनका रूपमा गाउँखाने कथाको सिर्जना भएको देखिन्छ । गाउँखाने कथालाई नेपालीका विभिन्न भाषिकाहरूमा जान्नेकथा, अड्को, साइतर, सास्तर, कठ्यौरा, घाउटा, भ्याँगा, भिट्टा वा अर्थजस्ता नामले पुकारेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाले व्यक्तिलाई आफ्ना बुद्धिको प्रयोग गरी समस्या समाधानका उपायहरू पहिल्याउन सक्ने, बौद्धिक हाँकको सामना गरी प्रतियोगितामा पार हुन सक्ने र विश्लेषण शक्तिलाई तिखार्न सक्ने बनाउँछन् ।^{११} वर्तमान युगको हाजिरीजवाफको पूर्ण रूप नै गाउँखाने कथा हो भन्न सकिन्छ । यो गद्य र पद्य दुवै किसिमको हुन्छ । तर उखान वा टुक्का स्वरूपका गाउँखाने कथाहरू नै जनस्तरमा ज्यादा प्रचलित देखिन्छन् ।

गाउँखाने कथाको प्रचलन वैदिक कालदेखि रहेको देखिन्छ । महाभारतका यक्ष प्रश्नहरूलाई गाउँखाने कथाका पूर्व रूपका रूपमा लिन सकिन्छ । संसारभरका समाजका हरेक वस्तीहरूमा अहिले पनि गाउँखाने कथाको परम्परा पुस्तान्तरण हुँदै आएको छ । यसमा समूहका एक जनाले प्रश्न सोध्ने र उपस्थितिहरूमध्ये जसले

^{११} चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, (काठमाडौं: एकता बुक्स, २०५८), पृ. ७२ ।

सकछ उसले उत्तर दिने अनि कसैले उत्तर दिन नसकेको खण्डमा प्रश्नकर्तालाई कुनै गाउँ दिएको कुरा सुनाएर उसबाट उत्तर फुकाइने चलन छ । गाउँखाने कथामा मान्छेका जीवनजगत्का विविध कुराहरू भेटिन्छन् ।

२.३.६ उखानटुक्का

उखानटुक्का प्रायजसो एउटै ठाउँमा प्रयोग भएको देखिन्छ तर यी हास्य र व्यङ्ग्य दुई अलग धर्मका वस्तुहरू हुन् । उखान वाक्यस्तरको हुने र वाक्यभित्र प्रयोग हुँदा पनि आफ्नो स्वत्व कायम राख्न सक्ने व्यञ्जनामूलक अभिव्यक्ति हो भने टुक्का दुई वा दुईभन्दा बढी पदहरू मिली कतै क्रियामुक्त र कतै क्रियायुक्त खास शब्दसँग खास शब्दको मात्र सहमेल भएर निर्माण हुने कोटीका देखिन्छन् । लोकको चिन्तन र बौद्धिक क्षमताको सामर्थ्य उखान-टुक्कामा प्रकट भएको हुन्छ । बोलीचालीमा उखान प्रयोग गरिँदा अभिव्यक्ति अत्यन्त घतलाग्दो बनिदिन्छ भने साहित्यकारहरू पनि यथेष्ट मात्रामा यसको प्रयोग गर्ने जमर्को गर्दछन् । टुक्काले सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक र मानसिक स्थितिलाई आत्मसात् गर्दै तिनको अभिव्यञ्जनामूलक, आलङ्कारिक रसमय प्रस्तुति गर्दछन् । भाषाको अभिव्यक्तिलाई तिखर पार्ने तत्त्व नै टुक्का हो ।

२.३.७ निष्कर्ष

लोकजीवनमा प्रचलित साहित्य नै लोकसाहित्य हो । यसमा लोकजीवनका हाँसो-आँसु, सुख-दुःख, कथा-व्यथा, हर्ष-विस्मात्, शोषण-दमन आदिलाई प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यसले मानिसका पुस्तौँ-पुस्तादेखिका ज्ञान, उपदेश, शिक्षा आदिलाई पनि समेटेको हुन्छ । लोकसाहित्य मनोरञ्जनको साधन मात्र नभएर आफ्ना मनमा उठेका मार्मिक पीडालाई विसाउने र अर्काको पीडालाई सुनेर बोध गर्ने माध्यम पनि हो । लेख्य साहित्यले भन्ने लोकसाहित्यले पनि सत्शिक्षा दिने प्रयत्न गरेको हुन्छ । लोकसाहित्यलाई कसै कसैले अशिष्ट साहित्य भनेपनि यो अशिष्ट चाहिँ हुँदैन । लोकजीवनमा यसको निकै ठूलो महत्व रहेको हुन्छ ।

२.४ लोकसाहित्यमा लोककथाको स्थान

लोकजीवनका अभिव्यक्तिहरू लोकसाहित्यमा विभिन्न रूपमा प्रकट भइरहने गर्दछन् कहीं लोकगीतका नाममा त कहीं लोकगाथाका रूपमा । त्यसैगरी कहीं लोकनाट्यका रूपमा त कहीं उखान-टुक्काका रूपमा । यिनैमध्येमा लोककथाका रूपमा पनि लोकमानसका अभिव्यक्तिहरू घन्किएका पाइन्छन् । हर्ष-विस्मात्, सुख-दुःख अनि लोकजीवनका उकाली-ओरालीहरूलाई लोककथामा समेटेको पाइन्छ । आदिम कालदेखि सुन्ने र सुनाउने परम्परामा चल्दै आइरहको लोककथा लोकसाहित्यको एक अभिन्न पाटो हो ।

आँगनमा पुस-माघको जाडोलाई हटाउन आगो तापेर होस् अथवा मकै छोडाउने बेलामा होस् या बूढापाकाहरूले आफ्ना नाति-नातिनाहरूलाई उपदेश दिने क्रममा होस् लोककथा कथने गरिन्छ । यसमा मान्छेको उमेरको हदबन्दी हुँदैन । लोककथा बूढाबूढी वा युवायुवतिहरूको मनोरञ्जनको साधन मात्र नभएर केटाकेटीहरूको उपदेशमूलक साधन पनि हो । लोककथाका माध्यमले बालबालिकाहरूमा चेतना, शिक्षा र चरित्रनिर्माण गर्न मद्दत पुऱ्याउने तत्त्वका रूपमा पनि लोककथाको स्थान विशिष्ट छ । ऐतिहासिक, सामाजिक र काल्पनिक अनेक किसिमका लोककथाहरूका माध्यमद्वारा मनोरञ्जन लिने, समयको सदुपयोग गर्ने, उपदेश लिने-दिने चलन लोककथामा पाइन्छ । त्यसैले लोकसाहित्यमा लोककथाको विशिष्ट स्थान रहेको छ ।

२.५ लोककथाको परिभाषा

लोककथा परापूर्व कालदेखि मौखिक रूपमा चल्दै आएको आख्यानयुक्त विधा हो । यसभित्र समाजका धर्म, संस्कृति, परम्परा, विश्वास, आचार, विचार तन्त्रमन्त्र, जादु-टुना, आदिको प्रत्यक्ष झल्को पाइन्छ । यसको चलन वेदका सूक्तहरूदेखि नै हुँदै आएको मान्न सकिन्छ । कथाको यो परम्परा पुराण, जातक, कथा, हितोपदेश आदिमा प्रवाहित हुँदै लोकजीवनसँग घुलमिल भएको देखिन्छ । यसरी व्यापक क्षेत्र ओगटेको लोककथालाई सीमाङ्कन गरी परिभाषित गर्नु भनेको अथाह सागरमा

डुबुल्की मानुं जस्तै हो । लोकसाहित्यको अध्ययनका सिलसिलामा हेर्दा विभिन्न विद्वान्हरूका भनाइहरू अधि सार्न सकिन्छ ।

“लोककथाले लोकमानसको मूल भावनाका रूपलाई स्थूल प्रतीकले अभिव्यक्त गर्दछ ।”^{१२}

“सामान्यतया परम्परागत आख्यान र त्यसका भेद लोककथा हुन् ।”^{१३}

“लोककथामा मानवको अतीतमात्र होइन वर्तमान पनि प्रतिध्वनित र निहित हुने गर्दछ ।”^{१४}

“लोककथाको मतलब हो, आफ्नो वर्णनात्मक भनाइद्वारा लोकलाई मजा दिने चाखिलो वर्णनात्मक विषयवस्तुद्वारा सुनिएको घतिलो रचना हो ।”^{१५}

“मानव मनका सुख-दुःखका, कल्पना र भावालोकका रुखासुखा घटनाहरूका प्राचीन कथात्मक अवशेषहरू, जो मनोरञ्जनपूर्ण कलात्मक भाषामा प्रयोग हुँदै आएका छन् - तिनलाई लोककथा भनिन्छ ।”^{१६}

“परापूर्व कालदेखि मौखिक रूपमा गाउँ-बस्तीमा भन्दै आउने गरिएको मनोरञ्जन तथा शिक्षाप्रधान कथाकुथुङ्गीको बटुलो नै लोककथा हो ।”^{१७}

“लोकजीवनमा मौखिक परम्परामा हस्तान्तरित हुँदै आएका कथाहरू नै लोककथा हुन् ।”^{१८}

---

^{१२} सत्येन्द्र, लोकसाहित्य विज्ञान (दो.सं.), (आगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी, इ. १९७१), पृ. १६९ ।

^{१३} मरिया लोच, स्ट्याण्डर्ड डिक्सनरी अफ फोकलर, मिथलोजी एण्ड लिजेण्ड बगन्लस कम्पनी, इ.१९४७, पृ. ४०८ ।

^{१४} तुलसी दिवास, नेपाली लोककथा केही अध्ययन, (काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र. २०३२), पृ. ५ ।

^{१५} धर्मराज थापा र हंसपुरे सुवेदी, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, (काठमाडौं: पा.वि.के.त्रि.वि., २०४१), पृ. २३३ ।

^{१६} मोतीलाल पराजुली, नेपाली लोककथा, (पोखरा: श्रीमती तारादेवी पराजुली, २०४९), पृ. १२ ।

^{१७} कृष्णप्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतको आलोक, (काठमाडौं: वीणा प्रकाशन, २०५७), पृ. ४५ ।

^{१८} चूडामणि बन्धु, पूर्ववत्, पृ. २८४ ।

“लोककथामा अवश्य नै तत्कालीन परिवेशको छाप परेको हुन्छ तर त्यहाँका प्रतीक र सूत्रहरू पहिल्याएर यथार्थको नजिक पुग्न सकिन्छ ।”^{१९}

विभिन्न विद्वान्हरूले यसरी आ-आफ्नै ढङ्गले परिभाषित गरेको पाइन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा मौखिक परम्परामा एक पुस्ताको मुखबाट अर्को पुस्ताको मुख हुँदै पुस्तापुस्तामा सदै अगाडि बढिरहेको आख्यानात्मक अभिव्यक्ति नै लोककथा हो ।

२.६ लोककथाको स्वरूप

लोककथा कथानकयुक्त विषयवस्तु भएको गद्य विधा हो । यसमा परम्परागत मान्यता र धारणा मात्र नभएर लोकजीवनका सुख-दुःख, आस्था-विश्वासजस्ता तत्त्वहरू रहेका हुन्छन् । त्यसैले लोककथाको स्वरूपलाई निम्नलिखित बुँदाहरूमा आँकलन गर्न सकिन्छ :

- क) लोककथा श्रव्य वा कथ्य विधा हो । यसमा कथानकको अनिवार्यता रहन्छ । लोककथामा पात्र वा चरित्रहरू, वातावरण, शैली र सन्देश पनि अपेक्षित हुन्छन् ।
- ख) लोककथामा तिलस्मीपन रहे पनि तिनमा सामाजिक पक्ष पनि सशक्त रूपमा रहेको हुन्छ ।
- ग) लोककथा ‘एकादेशमा’ बाट शुरु भई ‘भन्नेलाई फूलको माला’ मा गएर अन्त्य हुन्छ ।
- घ) लोककथामा रचनाकार अज्ञात रहन्छ ।
- ङ) लोककथा स्थान र समयअनुसार परिवर्तन हुँदै जान्छन् ।
- च) लोककथाको भाषा लोकमा निकट रहन्छ अर्थात् लोकभाषा हुन्छ ।
- छ) लोककथा सुन्ने-सुनाइने आख्यानका रूपमा नै विकसित भएको हुन्छ ।

---

^{१९} जीवेन्द्रदेव गिरी, पूर्ववत्, पृ. २४ ।

ज) लोककथामा गद्य भाषा हुँदाहुँदै पनि रोचकताका निम्ति बीचबीचमा गीत, कविता पनि आउन सक्छन् ।

झ) लोककथा केही लामा भए पनि खासगरी मझौला र लघु आकारका हुन्छन् ।

२.७ लोककथाका विशेषता

लोककथा नेपाली लोकजीवनमा निकै लोकप्रिय बन्दै गएको लोकसाहित्यको एउटा विधा हो । यसले सिङ्गो लिखित कथाकै आधारस्रोतका रूपमा काम गरेको छ । वैदिक कालदेखिको लामो इतिहास बोकेको लोककथाले आजसम्म आइपुग्दा थुप्रै प्रवृत्ति, थुप्रै स्वरूप र थुप्रै विषय शैलीलाई अँगालिसकेको छ । त्यसैले यसले आफ्नो लामो यात्राक्रममा कहिले कसैको बसिबियाँलोको साथी, कसैको बौद्धिक विलासको सरल माध्यम, जिज्ञासा र कौतुहलता मेट्ने मनोरञ्जनकारी साधन, शिक्षा र उपदेश लिने-दिने साधन एवम् वीरता-शूरताको शिक्षा दिने साधनको रूपमा लोकजीवनमा मान्यता प्राप्त गरेको छ । यिनै विविध सन्दर्भ-सापेक्षतामा अगाडि बढेको लोककथाका विशेषतालाई निम्न बुँदामा व्यक्त गर्न सकिन्छ :

२.७.१ अज्ञात रचनाकार

सिङ्गो लोकसाहित्य नै अज्ञात व्यक्तिको सृजनाको उपज हो । त्यसैले यसको एउटा हाँगा लोककथा यसबाट पृथक रहन सक्दैन । लोककथाका निर्माता कुनै एक व्यक्ति विशेष नभई श्रुतिपरम्पराबाट एक कान दुई कान मैदानको रूपमा यसको गति अगाडि बढेको हुन्छ । लोककथाकारले यस किसिमका लोककथाहरू आफ्ना अग्रजहरूबाट कोसेली, उपदेश आदिका रूपमा ग्रहण गर्छ र त्यही रूपमै आफ्ना सन्ततिलाई हस्तान्तरण गर्दछ । यस क्रममा लोककथा अगाडि बढ्दै जाँदा त्यसको चुरोलाई श्रोताले कहिल्यै बिसिँदैन तर कथाकारलाई बिसिँदिएको हुन्छ । एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा तथा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरित हुँदा त्यस बेलाको कथावाचक र श्रोताको सामाजिक-सांस्कृतिक अवस्था, जाति, धर्म, उनीहरूको शैक्षिक स्तर आदिले पनि कथालाई प्रभावित बनाएको हुन्छ । यो विधा

मौखिक रूपमा पुस्तान्तरण हुँदा भाषा, भावना र लोकजीवनगत आधारमा परिवर्तित पनि हुन सक्ने भएकाले रचनाकारको महत्त्व गौण र रचना प्रधान बनिदिन्छ । यसरी लोककथाको स्रष्टा सदैव अज्ञात रहनु यसको एक विशेषता हो ।

२.७.२ मौखिक परम्परा

लोककथा लोकगीत जस्तै मौखिक परम्परामा बाँचेको हुन्छ । लोककथालाई सुनेर उतार्न वा त्यसमा कल्पना मिश्रण गरेर लिपिबद्ध गर्न सकिन्छ तर छुट्टै लोककथाको सिर्जना भने गर्न सकिँदैन । लोककथाहरू त समयको चक्रसँगै गतिशील अवस्थाबाट प्रवाहित भइरहेका हुन्छन् । लोककथाले समय र युगअनुसार नयाँ-नयाँ श्रृङ्खला जोड्दै जान्छ । कतिपय लोककथाका कथन र परिवेशमा स्थानअनुसार केही परिवर्तन भएको हुनसक्छ तर त्यसको कथानक र सन्देश भने कायमै रहन्छ । त्यसैले पनि लोककथा मौखिक परम्परामा हुर्कने र भाँगिने विधा हो ।

२.७.३ रोमाञ्चकारी कल्पना तथा अद्भुत तत्त्वको प्राधान्य

लोककथामा रोमाञ्चकारी कल्पना तथा अद्भुत तत्त्वको प्राधान्यता हुनु अर्को विशेषता हो । यसमा कथाकथयिताको कल्पनाले अत्यधिक स्थान प्राप्त गरेको हुन्छ । शून्य यथार्थमा पनि कथयिताको कल्पनाका माध्यमबाट सुन्दर कथाको निर्माण हुन सक्छ । लोककथामा यथार्थता होइन रोमाञ्चकता खोजिन्छ । त्यसैले पनि कथालाई रोमाञ्चक बनाउन कल्पनाको अत्यधिक सान्निवेश भएको हुन्छ । लोककथामा अनौठा-अनौठा कुराहरू समावेश गरेर कथालाई चाखलाग्दो र घतलाग्दो बनाइएको हुन्छ । जीवनका यथार्थसँग मेल खाने भए तापनि अतिरञ्जनात्मक तत्त्वले गर्दा लोककथा आद्भुतिक बन्न पुगेका हुन्छन् ।

२.७.४ सामूहिकताको आवश्यकता

लोकसाहित्यको प्रमुख विधाका रूपमा चिनिने लोकगीत एकल पनि गाउन सकिने विधा हो तर लोककथा भने मनमनै गुनगुनाउन सकिँदैन । लोककथा सम्प्रेषणीय विधा भएकाले एउटाले भन्ने र अरुले सुन्ने गर्नुपर्दछ । यसमा

सामूहिकताको आवश्यकताले कहिलेकाँही सामाजिक पात्रका सुख-दुःख, प्रेम, दया, करुणा, धैर्य र मनोभाव पनि प्रष्फुटित भएका हुन्छन् । लोककथात्मक ऊर्जालाई सामाजिक परिवर्तनका निम्ति प्रयोग गर्न सकिन्छ । त्यसैले लोककथामा सामूहिकताको आवश्यकता पर्दछ ।

२.७.५ मनोरञ्जनपूर्णता

लोककथाको मुख्य उद्देश्य नै जनमानसलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु हो । लोककथाले आदिकालदेखि नै भन्ने, सुन्ने र रस लिई रमाइलो गराउने काममा सघाउ पुऱ्याउँदै आएको छ । यसले विभिन्न तह र अवस्थाका मानिसहरूलाई मुग्ध बनाउँछ । बेलुका पिँढी, मभेरी, अँगोनुको डिल कतै होस् घरका आफ्ना दाजुबहिनी वा दिदीभाइ एवम् दौँतरीहरूसँग बसी बूढा बाबु अथवा बूढी आमैको थोते दाँतबाट भरेका उडन्ते रमाइला कथाहरू सुनी मक्ख भएको कुरा हाम्रो दिलमा ताजै छ । यसबाट पनि हाम्रो ग्रामीण समाजले लोककथालाई मनोरञ्जनपूर्ण साधनको रूपमा उपभोग गर्दै आएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । दिनभरि काम गरेर बेलुकीपख पट्ट्यार र भर्कोलागदो समयलाई व्यतीत गर्न मनोरञ्जनको साधन नै बनेको हुन्छ लोककथा ।

२.७.६ सरल तथा हार्दिक पक्षको प्रबलता

लोककथा जनमानसको हार्दिक अभिव्यक्तिपूर्ण आख्यानयुक्त कथन हो । लोककथा भन्ने र सुन्ने काम विशेषतः ग्रामीण समाजका नरनारी र केटाकेटीले गर्दछन् । उनीहरूले कथाकथनको कुनै औपचारिक एवम् सैद्धान्तिक ज्ञान हाँसिल गरेका हुँदैनन् । उनीहरू ग्रामीण समाजका अनुभवी व्यक्ति हुन्छन् । त्यसैले श्रोताको उमेर र आफ्नै स्तर अनुरूप सरल तरिकाबाट प्राकृतिक गुणले युक्त सबैले बुझ्न सक्ने स्तरको भाषामा लोककथाको वाचन गर्ने हुनाले यो लोककथाको अर्को विशेषता हो ।

२.७.७ गतिशीलता

लोकसाहित्यका अन्य विधाजस्तै लोककथा पनि गतिशील हुन्छ । लोककथाको स्वरूप एउटै रहँदैन । एउटै कथा पनि विभिन्न ठाउँबाट सङ्कलन गर्दा

आञ्चलिकताको प्रभाव देखिन्छ । एउटै कथालाई एउटै मान्छेले दुई पटक प्रस्तुत गर्दा पनि त्यसमा थोरै-धेरै परिवर्तन देखिन्छ तर कथा भन्ने र सुन्ने व्यक्तिलाई त्यस्तै नमिल्न सक्छ । यसरी वक्ता र सुन्ने व्यक्तिलाई त्यस्तै आभास नमिल्न सक्छ । यसरी वक्ता र श्रोताको रुचि कथाको सन्दर्भ र भूमिका, अर्थको परिवर्तन, प्रस्तोताको उमेर र लिङ्ग आदिले अभिव्यक्ति वा परम्पराको सम्पादनमा परिवर्तन हुने स्थिति ल्याइदिन्छ । यसैले यसको गतिशीलता पनि एउटा विशेषता हो ।

२.७.८ औपदेशिकता

लोककथाको उद्देश्य बौद्धिक एवम् नैतिक किसिमका उपदेश र सन्देश दिनु हो । आफूले जीवनको लामो कालखण्ड पार गरिसकेका बूढाबूढीले जीवनको अनुभवका आधारमा अनेक तीता-मीठा घटना र अनुभूतिलाई मिसाउँदै आफ्ना सन्ततिलाई बौद्धिक ज्ञान र नैतिक उपदेश दिने उद्देश्यले विभिन्न किसिमका देवी-देवताका, राजा-महाराजाका, राजकुमार-राजकुमारीका तथा वीरपुरुषका पराक्रम, शूरता, वीरता आदिसँग सम्बन्धित कथाहरू सुनाउने गर्दछन् । यी कथाहरू सुनाउनुको उद्देश्य आफ्ना छोराछोरी तथा नातिनातिनालाई त्यस्तै बहादुर बन्नुपर्छ भन्ने कुराको ज्ञान दिनु हो । यसरी लोककथाले स-साना बालबालिकालाई राम्रा काममा लाग्न र नराम्रा काममा नलाग्न उपदेश दिने हुनाले औपदेशिकता लोककथाको एउटा विशेषता हो ।

२.७.९ निष्कर्ष

यसरी लोककथाका केही मोटामोटी विशेषतालाई चित्रण गरिएको छ । यसका स्वरूप तथा भावपक्षका साथै प्रस्तोताका हाउभाउमा पनि विभिन्न प्रकारका विशेषता पाउन सकिन्छ । नेपाली लोककथा लोकजीवनको गतिशील भावप्रवाहमा सधैं प्रवाहित भइरहने, रोमाञ्चकारी, अतिशयोक्तिपूर्ण कहिल्यै नरिक्तिने सागर हो । असंख्य लोकजीवनका अभिव्यक्तिको मर्म लोककथा हो ।

२.८ लोककथाका तत्त्वहरू

नेपाली जनमानसमा प्रचलित लोककथा लोकसाहित्यको एक प्रिय विधा हो । कथोपकथनका माध्यमबाट अगाडि बढ्ने यस विधाले एकातिर कथयिताको कल्पनाशक्ति र वाक्चातुर्यलाई प्रदर्शित गर्दछ भने अर्कातिर श्रोतालाई अपूर्व आनन्द प्रदान गर्दछ । यस प्रकारले आनन्द प्रदान गर्ने कारकका रूपमा लोककथा भित्र संयोजित विभिन्न तत्त्वहरू नै देखा पर्दछन् तर यी तत्त्वहरूका बारेमा कथयिता र श्रोतालाई कुनै ज्ञान हुँदैन । सहज रूपमा कथाभित्रका घटना उपघटनाहरू कथयिता भन्दै जान्छ र श्रोताहरू कथयिताको कथनप्रति लीन हुँदै अपूर्व आनन्दको अनुभव गर्दै सुन्दै जान्छन् । यही कथनमा उत्सुकता र श्रवणमा तन्मयता तथा मन्मयताको सिर्जना गर्ने केही कारकहरू कथाभित्र रहेका हुन्छन् । तिनलाई लोककथाका तत्त्वका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यस्ता लोककथाका तत्त्वहरूका बारेमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

२.८.१ लोकतत्त्व

लोकसमाजमा प्रचलनमा रहेका रीतिरिवाज र संस्कृतिलाई नै लोकतत्त्व भनिन्छ । साहित्यिक (आधुनिक) कथा लेखकको वैयक्तिक भावनामा बढी आधारित हुने हुँदा लोकमानसको अभिव्यक्ति नगण्य रूपमा वा वैकल्पिक रूपमा आएको हुन्छ भने लोककथामा लोकमानसको अभिव्यक्ति अनिवार्य रूपमा रहेको हुन्छ ।^{२०} लोककथाको विशुद्ध पहिचान भनेकै लोकतत्त्व हो । कुनै पनि लोककथामा सम्बन्धित समाजको रीतिरिवाज र संस्कृति झल्किएको पाइन्छ । यसकारण लोकतत्त्व लोककथाको अनिवार्य तत्त्वका रूपमा देखापरको हुन्छ ।

२.८.२ कथावस्तु

कथावस्तु लोककथाको अर्को प्रमुख तत्त्व हो । लोककथा आख्यानयुक्त विधा भएकाले कथावस्तुविना लोककथा बन्न सक्दैन । सिङ्गो विश्वब्रम्हाण्डका कुनै पनि सन्दर्भ लोककथाका विषयवस्तु वा विषय हुन् । यति मात्र नभएर अलौकिक,

^{२०} सत्येन्द्र, लोकसाहित्य विज्ञान (दो.सं.), (आगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी, इ. १९७१), पृ. १७१ ।

काल्पनिक आदि सन्दर्भलाई समेत विषयका रूपमा समावेश गरी कथोपकथन गर्ने गरेको पाइन्छ । यसको तात्पर्य के हो भने लोककथामा सम्भाव्य भन्दा असम्भाव्य विषयले स्थान पाएको हुन्छ ।

विषयगत दृष्टिले हेर्दा लोककथामा प्रेमका विविध सन्दर्भहरू, मङ्गलकामनाका भावना व्यक्त गर्ने सन्दर्भहरू, रहस्य रोमाञ्चक र अलौकिक सन्दर्भहरू यसका विषय बनेर आएका हुन्छन् ।^{२१} यी विषयलाई कथावाचकले जुन रूपमा ग्रहण गरेको छ त्यही रूपमा जस्ताको त्यस्तै प्रस्तुत नगरी विभिन्न घटनाहरूसँग उपघटनाहरू जोड्दै, थप्दै र बढाउँदै कल्पनाका माध्यमबाट अझ सुन्दर र आकर्षक रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ । तसर्थ विश्वब्रम्हाण्डका कुनै पनि कल्पित सन्दर्भलाई विषयवस्तु बनाएर त्यसै विषयका प्रस्तुतिका क्रममा अनेक पात्र, पात्रा र परिवेश आउने भएकाले कथावस्तुलाई लोककथाको प्रमुख तत्त्वका रूपमा लिने गरिन्छ ।

प्रारम्भ र अन्त्यको एवम् घटना र पात्रको संयोजनलाई संघटना भन्ने गरिन्छ । संघटना आधुनिक कथाहरूमा अस्तव्यस्त रूपमा पनि आएको हुन्छ अथवा कथाको सुरुवात कहिले मध्यबाट त कहिले अन्त्यबाट पनि गरिएको पाइन्छ तर लोककथामा कथाको सुरुवात प्रायः सुरुदेखि नै गरिएको हुन्छ ।

२.८.३ पात्र

पात्र लोककथाको तेस्रो तत्त्व हो । लोककथामा आउने कथावस्तु, पात्र र तिनका कार्यव्यापारबाट अगाडि बढ्ने हुनाले जति मात्रामा कथाको स्थूलता र व्यापकता छ त्यति नै पात्रहरू आउन सक्छन् र लोककथा कल्पनाप्रधान मौलिक विधा भएकाले यसमा प्रयुक्त पात्रहरू मानवीय, मानवेतर प्राणी र निर्जीव वस्तु पनि हुन सक्छन् । मानवीय चरित्रका रूपमा राजा-महाराजा, रानी, राजकुमार, राजकुमारी आदि र कतै गरिब, टुहुरो आदि आएका हुन्छन् भने मानवेतर पात्रका रूपमा बाघ, भालु, स्याल, खरायो, सुगा, मैना आदि पशुपन्छीहरू पनि आएका हुन

---

^{२१} रामनाथ ओझा, मधुसूदन गिरी, लोकसाहित्य पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध, (काठमाडौं: वाङ्मय प्रकाशन गृह), पृ. ११० ।

सकछन् । यिनका अतिरिक्त देवी, देवता, राक्षस एवम् निर्जीव वस्तु ढुङ्गा, माटो, बादल आदिलाई पनि पात्रका रूपमा चयन गरिएको हुन्छ । लोककथामा आउने यस प्रकारका पात्रहरूलाई अलौकिक आवरण लगाइएको हुन्छ । यी पात्रका क्रियाकलापहरू अस्तित्व र सम्भावनाभन्दा धेरै पर हुन्छन् । यिनको चारित्रिक विकासको कुनै अवसर हुँदैन । यिनले कथावाचकबाट कपोलकल्पित शक्ति प्राप्त गरेका हुन्छन् । जे होस् यस्तै पात्र र तिनका क्रियाकलापले श्रोतालाई लड्न पार्ने हुनाले यसलाई लोककथाको एउटा तत्त्वका रूपमा लिने गरिन्छ ।

२.८.४ भाषाशैली एवम् संवाद

भाषाशैली एवम् संवाद पनि लोककथाको महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । मनका भाव तथा विचारको अभिव्यक्तिको माध्यम भनेकै भाषिक माध्यम हो । त्यसैले यसको अत्यन्तै महत्त्व रहेको हुन्छ । लोककथामा भाषाशैलीलाई भाषिक कलाका रूपमा नै लिइन्छ । लोककथामा कथावाचकको भाषाशैलीले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ । आकर्षक भाषाशैलीको प्रयोगले लोककथालाई रोचकता प्रदान गरेको हुन्छ । वास्तवमा भाषाको शृङ्गार र सौन्दर्य नै शैली हो र शैली नै रचनाकारको व्यक्तित्व पनि हो ।

लोककथामा संवाद पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । कथामा प्रयोग भएका पात्रहरूको चारित्रिक विशेषताको बखान संवादद्वारा गरिएको हुन्छ । संवादले नै कथालाई नाटकीय बनाउनमा मदत पुऱ्याउँछ भने पात्रसँग सम्बन्धित कतिपय समस्या र तिनका विचारको अभिव्यक्ति पनि संवादद्वारा नै हुने हुँदा कथाको उद्देश्य प्राप्तिका लागि यसको माध्यम अपनाइएको हुन्छ । अतः लोककथामा प्रयुक्त संवाद स्थानीय भाषा र पात्रानुकुल हुनाले लोककथा रोचक बनेका हुन्छन् ।

२.८.५ अभिप्राय

कथाहरूमा प्रायजसो पटक-पटक पुनरावृत्त भइरहने एकै किसिमका दृष्टिकोणलाई अभिप्राय भनिन्छ । यो एक प्रकारको कथातन्तु हो । सौतेनी आमाको दुर्व्यवहार, राजकुमारको वीरता, स्यालको चलाखीपन जस्ता कैयन् अभिप्रायका

आधारमा कतिपय लोककथाहरूबीच समानता स्थापना हुन गई एउटा वर्ग पनि बन्न सक्छ । साहित्यिक कथा वैयक्तिक हुने हुँदा विभिन्नतामा अभिव्यक्त हुन्छन् भने लोककथा लोकमानसद्वारा अभिप्रेरित अभिप्रायमा अभिव्यक्त हुन्छन् । त्यसैले अभिप्राय पनि लोककथाको एउटा अनिवार्य तत्त्व हो ।

२.८.६ उद्देश्य

उद्देश्य लोककथाको अर्को महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो । नेपाली समाजमा लोककथाले लामो समयदेखि जरा गाड्दै आउनु र सधैं सबैलाई उत्तिकै प्यारो लाग्नाको मूल कारण यसबाट प्राप्त हुने मनोरञ्जन हो । तसर्थ लोककथा मूलतः मनोरञ्जनको उद्देश्यले वाचन-श्रवण गरिन्छ । यसका अतिरिक्त यसबाट धार्मिक-नैतिक शिक्षा वा उपदेश पनि प्राप्त गर्ने उद्देश्यले लोककथा भन्ने-सुन्ने गरिन्छ ।

२.९ लोककथाका प्रकार

लोककथा भन्ने र सुन्ने परम्परा धेरै पहिलेदेखिको हो । लोकजीवनमा धेरै किसिमका लोककथा पाइन्छन् । तिनको वैज्ञानिक किसिमको वर्गीकरण भने अझै हुन सकेको छैन । लोककथाको वर्गीकरण गर्दा पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वान्हरूमा पनि मतैक्य भएको भेटिँदैन । संस्कृत साहित्यका आचार्यहरूले कथाका विषयवस्तुको आधारमा कथा र आख्यायिका गरी विभाजित गर्दा काल्पनिक कथानक भएकालाई कथा र ऐतिहासिक कथानक भएकालाई आख्यायिका भनी विभाजन गरेको पाइन्छ ।^{२२} त्यस्तै कथाको भेद छुट्टयाउने क्रममा हरिभद्राचार्यले कथालाई चार प्रकारमा छुट्टाएका छन् । अर्थकथा, कामकथा, धर्मकथा र संकीर्ण कथा ।^{२३} बीसौँ शताब्दीमा पाश्चात्य जगतमा पनि लोककथालाई अध्ययन र वर्गीकरण गर्ने परम्परा बस्यो । अङ्ग्रेजी लोककथाका विद्वान् जर्ज गोमेले लोककथाहरूलाई चार प्रकारमा विभाजित गरे । दन्त्यकथा, वीरकथा, वीरगाथा र स्थानविषयक ऐतिहासिक कथाहरू ।

^{२२} चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, पूर्ववत्, २०५८, पृ. २९० ।

^{२३} ऐजन, पृ. २९१ ।

यसरी विभिन्न आधारमा लोककथालाई छुट्टयाउने प्रयास गरिएको छ, तैपनि कथाहरू यति नै प्रकारका हुन्छन् भनेर ठोकुवा गर्ने स्थिति भने छैन । नेपाली समाजमा विभिन्न खालका लोककथाहरू व्यवहृत हुँदै आइरहेका छन् । भूतप्रेत, राक्षस, बोक्सी, धामी, परी, अप्सरासँगको चमत्कारिक विवरण, चाडपर्वहरू र मेला उत्सव सुत्रपात हुनाका कारण, मानिसका विभिन्न अवस्थाका वृत्तिहरू, छल तथा विश्वासघातका कुरा भएको नेपाली लोककथा पनि सुन्ने र सुनाउने प्रचलन देखिन्छ । यी सबै तथ्यलाई निरूपण गर्दा र पूर्व र पश्चिमका मुलुकहरूमा रहेका कथा र तिनको वर्गीकरणको आधारबाट नेपाली लोकभूमिमा प्रचलनमा रहेका लोककथाहरूलाई मोटामोटी रूपमा निम्न वर्गभित्र राखेर विभाजन गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ ।

२.९.१ धार्मिक, सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक लोककथाहरू

पुराण, रामायण, महाभारत, व्रत, उपासना, धार्मिक अनुष्ठान आदिसँग सम्बन्धित कथाहरू धार्मिक लोककथा हुन् भने सांस्कृतिक र ऐतिहासिक पक्षसँग सम्बन्धित कथाहरूलाई सांस्कृतिक, ऐतिहासिक लोककथाहरू भनिन्छ । धार्मिक लोककथाहरूले श्रोतालाई नैतिक दृष्टान्त एवम् अर्ती उपदेश दिने काम गर्दछन् । विभिन्न देवीदेवता, तिनको उत्पत्ति, मठमन्दिर निर्माण, जात्रा, ठाउँ आदिसँग सम्बन्धित कथाहरू सांस्कृतिक कथा हुन् भने वीर पुरुष र तिनका साहसिक कार्यसँग सम्बन्धित कथाहरू ऐतिहासिक लोककथा हुन् ।

२.९.२ अर्ती-उपदेशका लोककथाहरू

लोककथाको मूल उद्देश्य मनोरञ्जन प्रदान गर्नु भए पनि गौण उद्देश्य लोकमानसलाई अर्ती उपदेश दिनु पनि हो । मनोरञ्जनमूलक लोककथाहरूमा पनि अन्त्यमा गएर कर्तव्यपालन, परोपकार, सत्य, दया, धर्म, न्याय, त्याग, तपस्या, सहनशील आदि असल गुणको विकास गर्नतर्फ कथाले प्रेरित गरेको हुन्छ । असल काम गर्नेको विजय र खराब काम गर्नेको पराजय देखाउँदै पुरस्कार र दण्डका माध्यमबाट उपदेश र नीतिसम्बन्धी शिक्षा दिने उद्देश्यले रचना गरिएका लोककथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

२.९.३ पशुपन्थीका लोककथाहरू

लोककथाका पात्रहरूमा पशुपन्थीको भूमिका पनि महत्त्वपूर्ण हुने गर्दछ । ती लोककथामा पशुपन्थी बोल्ने, हिँड्ने आदि कामहरू गर्ने गर्दछन् । यस्ता चरित्र भएका कथालाई पशुपन्थीसम्बन्धी लोककथाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२.९.४ अतिमानवीय रूपका लोककथाहरू

मानवेतर पात्रहरूलाई छनौट गरी तिनका विषयमा बनाइएका कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता कथामा पात्र मानवेतर, अप्राकृतिक, विषम, अद्भुत एवम् असम्भव एवम् घटना विवरण पनि अलौकिक र अप्राकृतिक हुन्छन् । यस्ता लोककथामा कल्पनाको उच्च उडान भरिएको हुन्छ भने अत्यधिक कल्पनाका कारण त्यस्ता खालका लोककथाहरूबाट भरपूर मनोरञ्जन लिन सकिन्छ । अनौठा-अनौठा घटनाहरूको उपस्थितिले गर्दा यस्ता लोककथाहरू अभिरुचिपूर्वक सुन्ने खालका हुन्छन् ।

२.९.५ दैवी लोककथाहरू

देवीदेवतासँग सम्बन्धित लोककथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता लोककथाहरूमा विशेषगरी व्यक्तिले देवीदेवताको तपस्या गरी शक्ति प्राप्त गरेको र त्यही शक्तिका माध्यमबाट साहसिक र अचम्मका कामहरू गरेको कुरा बताइएको हुन्छ ।

२.९.६ फलफूलका लोककथाहरू

फलफूलहरूलाई पात्रका रूपमा उभ्याइएका लोककथाहरूलाई फलफूलका लोककथा भनिन्छ । फलफूल सम्बन्धी विषयवस्तुमा सोही अनुरूपका पात्रहरू चयन गरिएको हुन्छ । यस्ता लोककथाहरूमा मानिसले जस्तै क्रियाकलापहरू गरेर यस्ता पात्रहरूको माध्यमबाट अत्यधिक मनोरञ्जन गराउने खालका लोककथाहरूको निर्माण भएको पाइन्छ ।

२.९.७ साहस तथा बहादुरीका लोककथाहरू

साहसिक र वीर पुरुषहरूलाई विषयवस्तु बनाइएका लोककथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता लोककथाहरूको उद्देश्य साहसिक र वीर पुरुषहरूको जीवनीका माध्यमबाट उपदेश दिनु रहेको हुन्छ ।

२.९.८ विविध लोककथाहरू

उपर्युक्त वर्गीकरणभित्र नपरेका विभिन्न जातिका, धर्म, संस्कृति, चालचलनअनुसारका कथाहरू विविध अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

२.९.९ निष्कर्ष

यसरी उपर्युक्त वर्गीकरणबाट के कुरा प्रस्ट हुन्छ भने नेपाली लोकजीवन लोककथाका दृष्टिले उन्नत छ । हाम्रो समाजमा थुप्रै लोककथाहरूको प्रयोग लामो समयदेखि हुँदै आएको र थुप्रै प्रकारका लोककथाहरूको प्रयोग समाजले गर्दै आएको छ । लोककथा नेपाली समाजको लोकप्रिय विधाका रूपमा पनि प्रस्तुत भएको छ ।

तेस्रो परिच्छेद

दार्चुलेली लोकसाहित्यको विधागत चिनारी र दार्चुलेली लोककथाको सङ्कलन (नेपाली अनुवादसहित)

३.१ दार्चुलेली लोकसाहित्यको विधागत चिनारी

नेपाल अधिराज्यको सुदूरपश्चिमाञ्चलमा पर्ने महाकाली अञ्चलमा अवस्थित दार्चुला जिल्ला लोकसाहित्यका दृष्टिले निकै धनी देखिन्छ । यद्यपि त्यस सम्बन्धी अध्ययन-अनुसन्धानको टङ्कारो खाँचो त्यहाँको लोकसाहित्यलाई छ । दार्चुलाको लोकसाहित्य सम्बन्धी कुनै पनि लिखित कार्य भएको छैन अथवा कृतिहरू प्रकाशन हुन नसकेको अवस्था छ । शोधकर्ता त्यस जिल्लाकी जिल्लावासी भएकीले दार्चुला जिल्लाको लोकसाहित्यका विविध सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा अध्ययन गर्दा साँच्चिकै लोकसाहित्यको धनी जिल्लाका रूपमा रहेको पाइयो । त्यहाँको लोकसाहित्यमा त्यहाँको जनजीवनका सुख-दुःख, हर्ष-पीडा, उकाली-ओरालीहरूको अभिव्यक्ति पाइन्छ । वास्तवमा लोकसाहित्य भनेको लोकको अभिव्यक्ति हो भन्ने तर्कलाई त्यहाँको लोकसाहित्यले पनि स्विकारेको छ ।

गरिबीको अँध्यारो छायाँमा बस्न बाध्य अधिकांश मान्छेहरूका पीडा अनि बेरोजगारीका कारण भारतका विभिन्न ठाउँमा पुगेका मान्छेहरूको अन्तर्मनको आवाजलाई त्यहाँको लोकसाहित्यले अभिव्यक्ति दिएको छ । चेतनाको अभाव एवम् भौगोलिक विकटतामा अल्झिएको त्यहाँको जनजीवनको करुण कथा लोकसाहित्यका माध्यमबाट व्यक्त भएको छ । त्यहाँको लोकसाहित्यमा लोकमानसका विविध अभिव्यक्तिहरू विविध विधाका रूपमा प्रस्तुत भएका पाइन्छन् । तिनलाई सङ्कलन गर्ने क्रममा केही टेप रेकर्ड गरेर, केही भन्दै अनि लेख्दै गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीका आधारमा त्यहाँ प्रचलित लोकसाहित्यिक विधाहरू निम्नानुसार छन् :

३.१.१ लोकगीत

लोकसाहित्यको सर्वप्रिय विधाका रूपमा रहेको लोकगीत दार्चुला जिल्लामा पनि पाइनु स्वाभाविक छ । त्यहाँ देउडागीत निकै प्रचलित छ । देउडा गीत आठ र

छ अक्षर गरी १४ अक्षरका दुई पाउको अनुप्रासयुक्त लोकछन्दमा रचित गीत हो । दार्चुला जिल्लाको स्थानीय भाषिकामा त्यसलाई **खेल** भन्ने गरिन्छ । डेउडागीतमा विविध थेगोहरू जस्तै बछु, मेरी बौजु, लस्क्या कमर, छमछमाछम, सरुली सरुली गोरी धाना आदि थेगोहरूको प्रयोग गरेर सुमधुर रूपमा डेउडागीत गाउने र खेल्ने गरिन्छ । डेउडागीतमा त्यहाँको आर्थिक अवस्था छर्लङ्ग्याइएको हुन्छ भने त्यसैगरी प्रेम भाव, दुःख, विरह, राजनीति आदिलाई पनि डेउडागीतको विषयवस्तु बनाइएको पाइन्छ । यस्तै यस्तै भाव भएका डेउडागीत तल प्रस्तुत छन्:

- क) रेपती घर मौरी घरबारमाई, रेपती वन मौरी रुख
रेपती दिनदशा लट्केकी बेला, रेपती कोई बोल्दैन मुख
- ख) खानलाई खुर्सानी छैन सरुली सरुली गोरी धाना
बालासाइको रिन छ साली सरुली सरुली गोरी धाना
- ग) पसिनाले रुजी भानु लस्क्या कमर
दिल्लीका रोडमाई लिलु लस्क्या कमर
मरी मरी कामाउनुइछौँ लस्क्या कमर
दुई पैसा रोजमाई लिलु लस्क्या कमर

३.१.२ लोककथा

लोकसाहित्यमा आख्यानयुक्त विधाका रूपमा रहेको लोककथालाई दार्चुलेली भाषिकामा **बाँतै** भन्ने गरिन्छ । खासगरी असोज कार्तिक महिनामा दिनभरी मेलो काट्ने, मकै भाँच्ने काम सकेपछि राति सबैजना बसेर मकै छोडाउने बेलामा एउटाले भन्ने र अरुले बाँतै सुन्ने परम्परा रहेको पाइन्छ । यतिखेर बच्चादेखि लिएर बृद्धसम्मका मान्छेहरू बाँतै भनेर मनोरञ्जन लिने गर्दछन् । यहाँका बाँतैहरूमा एकातर्फ मनोरञ्जनका साथै नीतिशिक्षा र धर्मकर्मको सन्देश पाइन्छ भने अर्कातर्फ भूतप्रेत, पशुपन्छी, राजकुमार-राजकुमारी, बाघ-भालु, टुहुरा-टुहुरी आदिसँग सम्बन्धित चमत्कारपूर्ण बाँतैहरू पाइन्छन् । यी बाँतैहरूमा सामाजिक संस्कार, धनी-गरिबको चित्रण, अन्धविश्वास, मनोरञ्जन, राजनीतिका कुरा आदि विषयवस्तु

रहन्छन् । कतिपय बाँतैमा ठगी र धुत्याइँजस्ता कुराहरू पनि व्यक्त भएका पाइन्छन् । यहाँ प्रचलित बाँतैहरूमध्ये केही प्रमुख बाँतैहरू निम्न प्रकार छन् – ‘किसनजिउ’, ‘घुतुनीबूढी’, ‘दुरपल’, ‘स्याल’, ‘लाटो’, ‘फर्सी’ आदि ।

३.१.३ लोकगाथा

लोकजीवनका अनुभव र अनुभूतिका भावात्मक अभिव्यक्ति लोकगाथा हुन् । दार्चुला जिल्लाका अधिकांस लोकगाथाहरू देवताका कथामा आधारित छन् । यस्ता लोकगाथाहरू खासगरी श्रावण महिनाभरि बूढापाकाहरू कुनै एक ठाउँमा जम्मा भएर गाउने गर्दछन् । यसरी गाउने क्रममा त्यहाँको भाषिकामा भोडा गाउने भनिएको पाइन्छ । सम्बन्धित देवीदेवताको धामी एउटा व्यक्ति हुन्छ र देवी देवताको सम्पूर्ण जीवनलीला त्यसमा व्यक्त गरिएको हुन्छ । त्यो जीवनलीला व्यक्त भइसकेपछि अन्तमा धामी कामेर सम्पूर्ण भोडा गाउनेहरूलाई आशीर्वाद दिन्छ । यसरी श्रावणको महिनाभरी रातभरी जागा बसेर भोडा गाउने प्रचलन त्यहाँ पाइन्छ । त्यहाँ गाइने लोकगाथाहरूमा बर्माका भोडा, दुर्गाका भोडा, मलिकाजनका भोडा, मैक्यासूरका भोडा आदि प्रख्यात रहेका छन् । ती सम्पूर्ण लोकगाथाहरूमा देवी-देवताको वीरताको बखान गरिएको हुन्छ ।

३.१.४ लोकनाट्य

गीत, नृत्य र सङ्गीतको त्रिवेणी लोकनाट्य हो । दार्चुला जिल्लामा लोकनाट्य परम्परा निकै पुरानो पाइन्छ । धेरै वर्ष अगाडि (आजभन्दा करिब ३० वर्ष अगाडि) सम्म दार्चुला जिल्लामा बसोबास गर्ने कुँवर जातिका मान्छेहरूमा लोकनाट्य परम्परा पाइन्छ । गाईबाखा चराउन वनमा जाँदा उनीहरूले आफूसँगै एउटा-एउटा बाँसुरी लिएर जाने र वनमा पुगेपछि कृष्ण भगवानले वृन्दावनमा गाई चराउँदा बाँसुरी बजाएको जस्तै गरेर एकजना कृष्ण बनेर बाँसुरी बजाएर कृष्णको अभिनय गरी अरुलाई देखाउने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यसैलाई लोकनाट्यका रूपमा लिन आवश्यक हुन्छ तर हाल त्यो परम्परा प्रचलनमा छैन । सम्बन्धित जातिहरूको बसोबास क्षेत्रमै गएर सोधपुछ गर्दा केटाहरू सबै स्कूल जान थाले, गाई चराउन त बूढापाकाहरू जाने गर्छन् अनि बाँसुरी कसले बजाउने भन्ने जवाफ पाइयो । यसरी

लोकनाट्य परम्परा निकै पुरानो भए पनि हाल आएर त्यसको संरक्षण नभएको र अस्तित्व नै हराएर जाने पो हो कि ? भन्ने प्रश्न खडा भएको छ ।

३.१.५ गाउँखाने कथा

गाउँखाने कथा बौद्धिक कसरत हो । यो प्रायः प्रतीकात्मक हुन्छ । दार्चुला जिल्लामा प्रायः दिनभरको कामबाट फर्केपछि साँझपख समूहमा बसेर एउटाले गाउँखाने कथाद्वारा अड्को थाप्ने र समूहमध्ये जसले जानेको छ त्यसले अड्को फुकाउने चलन पाइन्छ । गाउँखाने कथालाई दार्चुलेली भाषिकामा अर्थ भनिन्छ । अर्थ प्रश्नार्थक रूपमा एक जनाले सोध्ने गरिन्छ र उत्तरको अपेक्षा गरिन्छ । अड्को थाप्दा उत्तर पाउन नसकेको खण्डमा प्रश्नकर्तालाई कुनै गाउँ दिएको अभिव्यक्ति दिइन्छ र गाउँ पाइसकेपछि उत्तर बताइन्छ । त्यहाँका सबै स्तरमा गाउँखाने कथा (अर्थ) लोकप्रिय रहेको छ । जीवनका अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई व्यक्त गर्ने, आफैले भेट्टाएका, मागेका कुरालाई हेर्ने, हाँस्ने, खेल्ने आदि क्रियाकलापसित यहाँका गाउँखाने कथाहरू सम्बन्धित छन् । केही गाउँखाने कथाहरू यसप्रकार रहेका छन् –

- माटा भितरकि पेंली चडी - हल्दो (बेसार)
- नानी मुलाइका हात भरी चुडी - कुच्चो
- हिट्टुई बौरु भुट्टुई - बाकाराले हग्या (बाखाले हगेको)
- अल्का पडमाई सेती मुणेठी - दाँत
- चानीमाई चन्दन पुट्क्या बामन - मस्याङ
- हात्तीका पेटा गुद्गुद्या छाउना - घरभितरा मान्सु (घरभित्रका मान्छे)

३.१.६ उखान

अनुभवको सार दिनु र उक्तिवैचित्र्यको प्रस्तुति गर्नु उखान-टुक्काको विशेषता हो । दार्चुलाको लोकजीवनका जिब्राको टुप्पामा भुण्डिएको उखानले समाजको फोटो खिचेको पाइन्छ । यहाँका उखानले लोकजीवन र लोकसंस्कृतिलाई झल्काएको पाइन्छ । यस्ता उखानहरू खासगरी भनाइलाई सङ्क्षिप्त र सहज

पार्नको लागि प्रयोग गरिएको पाइन्छ । त्यस किसिमका केही उखानहरूको उदाहरण यसप्रकार छ :

- मुलुमुलिउँको दगडो कुकुरकि धिनाली
- निचो को छ खोल्स्याल
- लच्छवा चेला
- नेफेकि सौँतोली भायेई
- कुकुर जिङ्सेया थोल चाट, स्वानी जिङ्सेया जुडी काट
- लाटा निका मेकडा गट्टा
- मल्ली मारमाभाई भिक चानु लाग्यो

३.१.७ टुक्का

यहाँ उखानजस्तै टुक्का पनि प्रशस्त प्रचलनमा रहेको पाइन्छ । एउटै कोशीय एकाइका रूपमा रहने हुनाले टुक्का साधारण अर्थभन्दा बेग्लै र विलक्षण अर्थमा रुढ हुन्छ । यहाँका टुक्कामा लोकजीवनका अनुभूतिहरू पाइन्छन् । जस्तै: कौवा बास्तु, जुँडा माण्डु, नाक काट्टु, कान सुमाउनु, मन मिल्दु, बाटो हेर्दु आदि यहाँ प्रचलित टुक्काहरू हुन् ।

३.१.८ निष्कर्ष

लोकजीवनमा प्रचलित साहित्य नै लोकसाहित्य हो । यसै भनाइलाई आत्मसात् गरेको छ दार्चुलाको लोकसाहित्यले पनि । विभिन्न धार्मिक चाडपर्वहरू, परम्परा, रीतिरिवाजमा आधारित विविध लोकसाहित्यका विधाहरू यहाँ पाइन्छन् । त्यहाँका वनपाखा कुनाकन्दराहरूलाई त्यहाँको लोकसाहित्यले समेटेको पाइन्छ । देउडागीत, भोडा, जागरी, अर्थ, बाँतै, उखान-टुक्का आदि यहाँ प्रचलनमा रहेका लोकसाहित्यिक विधाहरू हुन् ।

३.२ दार्चुलेली लोककथाको सङ्कलन

३.२.१ कुरेइले-मुर्देइकि बाँतै

लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१.१ मूलपाठ

दुई भाइ भ्यान् । उल्पटि काम खोल्द गयानले सेटा घर पुज्यान् । एक भाइ काम खोद् गइछ, एक घर बोस्छले काम छ कि भणिपटि सोच्छले तई सेटले छ भण्छ । उन्ज्या के भण्यो-हलिको गाडो बाईसक्दु छ बासा लाकाडाले मासुले ल्याउनुछ । रैण्या भात खाइसक्दु छ । तत्ति नसक्या मुइ नाक काटिपटि धापाउँलो भण्छ सेटले । उन्ज्या तेइले भण्छ सक्दिउँ । गैछले हलिको गाडो बाई सक्छ, रैण्या भात खाइसक्छ । बासा एक बल्दु बाइछले काटिपटि शिकार बनाइछ । हलिभाणी फाइछले लाकाडा वानाइछ । दुई बल्दा घाणा एकै बल्दा टाटुनी लाइदिछले घर लेइछ । घर ल्याउन्ज्या काँ हालेई बल्दु भण्छले खाल्याकि त ! बल्दु त भण्छ । हलिभाणि काँ हालेई ? बेलिबासा चुलामुणी के हाल्या । उन्ज्या त तइको नाक काटिपटि घर खेदेल्छले घर गइपटि बोस्छ, तेइको भाइ मुर्चा भाइछ । उसई सेटा घर गइछले काम छ कि हजुर भणिपटि भण्छ । छ । कसो छ ? रैण्या भात खाइसक्दु, हलिको गाडो बाइसक्दु, बासा शिकार ल्याउनु, लाकाडा ल्याउनु, नग्यापटि नाक काटिपटि खेद्दया । हुन्छ मुई सक्दिहुँ भणिछले सबथोक वानाइछ । आफाना दादा कुरेइको जसो गछ तइलले । सेटले भण्छ अब केई ढप नहुने हो येई त मुई माइत लैभानु भण्छ । ससुराल गैछ, डोकामाई कोसेली वानाइपटि लैभाइछ । ओराड बासा बोस्यान् क्याकि कि मुरेइ खित्ताकिलाखा । अब रातम् तेरो निन कसो छ ला मुर्चा भणिछले मेरी निनु म्याट्टुमुट्टु छ, तमरो कसो छ भणिछले मेरो निन घुरुघ्यारु छ भण्छ सेटले । उन्ज्या अब रातम् घुरुघ्यारु गछले मथिउनि त मुर्चा लाउनकि डोकी खान पसिछले च्याप्पु-च्याप्पु भइछे । सेटले अब म्याट्टु-मुट्टु गरेल्यो भणिछले लात्ती हाणिछले ऊ त काठा लुक्याभ्योले लाउनकि डोकी खित्छ । ताँखाइले मुर्चा नाइमच्योले अब माइत पुज्यान् । कोसेली त बाटैमुणी खाल्यो । मुरेले तमी सजले आस मुई सारासर भाइपटि खाना व्यवस्था मिलाउनु भणिछले गइछ । मेरा मालिककि त बार वर्षका कोद्या सात रोटा खानाकि चाइन्या हुन् । भुकाइच्यान, बार वर्षो कोद्या खोज्दु पड्यो भणिछ । तमिकि के बनाउनौ भणिछले लाउनको जालो दूधकी तरी भया हुन्छ भण्यो । तसोई गच्यो बार वर्षो गोद्या रोटो

जवाइँकि बानायो, लाउनो जालो दूदकी तरी उइकी लाखा बनायो । अब खाहाल्यो मुर्ले भुकमाई सेटले खाहाल्यो, अब रात त रोटाउँले पेट असजु होइग्यो । एकमन्या भाइर भान्या भैच-भान्या भैच । ए ! मुर्चा मुई त भुक लाग्गै भण्छ सेटले । मेरो छाड्या हुन्याछले पैँ खा भण्छ मुर्ले । मुर्चा छाड्या हुन्या खान गइछ तइले, तई खान्वार हाला कस्याँ भाउँपै भण्छले मेरा गोडालाई धागो बाद भण्छ । मुर्चा गोडाखाई धागो बाद्छले उइको खाना (छाड्या) गइछ । धागा लागि-लागि आया भण्छले धागो खुसु उइकि जिउका गोडालाई बाद्दिछ । अब मासारीमासारी भानाको उइकी जिउका गोडाखाई पुज्छ । खाहाल्याला मुर्चा भण्छले खाल्या वा ! भण्छले उइकि जिउले भण्छले ओ बुबा ! भण्छले जिउई घाडाइछ प ! ताँपटेई नाइहुनु अब भण्छले जिउई घाडाडन्ज्या पाउला त छाडिहाल्यो प ! उतन्ज्या मुर्ले भण्छ-पाउला छाडेल्या मुइ घर भाइपटि पाउला ल्याउनु भण्छले घर गइछ । सेटजीले त दुय्येई पुताराँउका नाक काटिपटि ल्या भण्यो भण्छले, भण्यो-भण्यो हो भाकरा ढाकानाम् छन् भण्छ राजाल्ले । त चखु भाकारा ढाकानाम् भ्यानुले सुण्या पैँ भण्छले भाकरा ढाकानामहोई चखु गाडिपटि दुय्येई पुताराँउको नाक काटिछले लैभाइ, पाउलाले लैभाइछ । सेटले घर आइपटि सोछ्छ नाक काँ हाल्या भण्योले मुर्ले लैभाल्यो भण्छ । मुर्ले बोलाइपटि तसो क्याकि गर्थेई भण्छले मेरा भायो नाक दे तेरा पुताराँउको नाक लैभा भण्छले पैँ सेटले कुर्चा नाक दिछ । आफाना पुताराँउको नाक लेइछ ।

सुण्येइ कि सुनकी माला भण्डेइ फूलकी माला

यो कथा बैकुण्ठ भाला ।

स्रोत : ललिता देवी कुँवर
छापरी-६, कटौज्या, दार्चुला ।
वर्ष - ३५

३.२.१.२ कुरेइले मुर्देइकि बाँतैको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा दुईवटा भाइ कुर्चा र मुर्चा वस्दथे । एकदिन उनीहरू कामको खोजीमा हिँडेछन् र एउटा धनी मान्छेको घरमा पुगेछन् । ती दुईजनामध्ये कुर्चा

काम खोज्न गएछ, मुर्च्या चाहिँ घरमा नै बसेछ । अब कुर्च्याले सेठजी, मेरा लागि केही काम छ कि भनेर सोद्धा त्यो धनी मानिसले छ भनेछ । के काम होला भनेर सोद्धा एक हली खेत जोत्नुपर्ने, बेलुका २० माना चामलको भात खाइसक्नु पर्ने र त्यसभन्दा पहिला घरमा फकिँदा दाउरा र मासु ल्याउनुपर्ने काम छ, यति काम गर्न नसके नाक काटेर पठाउँछु भनेछ । त्यसपछि कुर्च्याले मलाई यो काम गर्न मन्जुर छ म गर्न सक्छु भनेछ । अनि कुर्च्या काममा गएछ । एक हलीको खेत जोतिसकेछ, बीस माना चामलको भात खाएछ, बेलुकातिर एउटा गोरुलाई काटेर मासु पकाएछ । हलोजुवाँ चिरेर दाउरा पनि बनाएछ । दुईवटा गोरुको घण्टा एउटै गोरुको घाँटीमा बाँधेर घरमा ल्याएछ । घर पुगेपछि सेठजीले सोधेछ - अर्को गोरु खै ? खाइसक्नु भो नि गोरु त हिजै भनेर भनेछ । अनि हलो-जुवाँ खोई त भनेर सोद्धा हिजो चुलामा बालेको के त भनेछ । त्यसपछि त्यो धनी मान्छेलाई रिस उठेछ र त्यसले कुर्च्यालाई नाक काटेर घरमा पठाएछ र कुर्च्या घरमा गएर बसेछ । उसको भाइ मुर्च्या फेरि काम खोज्न त्यही धनी मान्छेको घरमा पुगेर सेठजी केही काम छ भनेर सोधेछ, उसले भनेछ काम यस्तो छ कि तिमीले एक हली खेत जोत्नुपर्नेछ, एक भारी दाउरा र मासु ल्याउनुपर्नेछ र बेलुका बीस माना चामलको भात खानुपर्नेछ । सेठजीले मुर्च्यालाई कामको बारेमा बताएछ । मुर्च्याले पनि हुन्छ सेठजी म यो काम गर्न सक्छु भनेछ र काममा गएछ । मुर्च्याले पनि आफ्ना दाजु कुर्च्याको जस्तै गरेछ । सेठजीलाई दिक्क लागेछ अनि भनेछ - अब हुनलाई केही हुनेवाला छैन मुर्च्या, तँलाई त अब माइत लैजानुपर्नेछ । यति भनेर उसले मुर्च्यालाई ससुराली लगेछ । डोकोमा कोसेली पनि लगेछ । मुर्च्यालाई फाल्नेको लागि राति ओढारमा बास बसेछन् । मध्यरातमा सेठजीले तेरो निद्रा कस्तो छ ए मुर्च्या ? भनेर सोद्धा हजुर ! मेरो निद्रा त म्याट्टमुट्ट छ अनि हजुरको चाहिँ कस्तो छ नि ? भनेछ । सेठजीले “मेरो निद्रा त घुर्घ्यारू छ” भनेर भनेछ । एकछिनपछि घुर्घ्यारू गर्दै सेठजी सुतेछ क्यारे भनेर मुर्च्या ल्याएको कोसेली खान थालेछ, खाँदाखेरि च्याप्पच्याप्प भएछ । सेठजीले सोचेछ-म्याट्टमुट्ट गयो भनेर । अनि एक लात्ति हानेर यसलाई फालिदिऊँ भनेर सेठजीले लात्तिले हिकाएछ । मुर्च्या त कोसेलीको डोको भन्दा माथितिर रहेछ । सेठजीको लात्ति त्यही कोसेलीका डोकामा परेछ र डोको ओढारभन्दा बाहिर खस्न

पुगेछ । त्यतिखेर पनि मुर्च्या बाँचिहाल्यो । अब दुबै ससुरालितिर लागेछन् । मुर्च्याले भनेछ, “हजुर, म गएर खानाको व्यवस्था मिलाउँछु ।” ससुरालमा पुगेर मुर्च्याले भनेछ, तपाईंका ज्वाइंलाई त बाह्र वर्ष पुरानो कोदोको सातवटा रोटी खाने भोक लागेको छ पुरानो कोदाको रोटी पकाईदिनुप्यो । मलाई चाहिँ दूध र पुरी पकाइदिनुहोला । ससुरालीले भनेजस्तै गरेछन् । खाना खान बोलाएपछि मुर्च्याले सेठजीलाई देखाई-देखाई पुरी र दूध खान थाल्यो । भोको पेट सेठजीले पनि कोदाको रोटी खाएछ । मध्य राततिर सेठजीको पेट दुख्न थालेछ । रातभरि पखाला लागेछ । अनि ए ! मुर्च्या मलाई त भोक लाग्यो भनेर सेठजीले भन्दा मुर्च्याले मैले छाडेको अलिकति छ खानुस् न त भनेछ । त्यो खान कसरी जाऊँ त भनी सोद्धा मेरो खुट्टामा धागो बाँधेर जानुहोस् भनेछ । सेठजीले त्यस्तै गरेर उसले छाडेको दूध र पुरी खान गएछ । फकिँदा पनि त्यही धागो समातेर आउनु भनेर मुर्च्याले भनेको रहेछ । सेठजीले थाहा नपाउने गरी मुर्च्याले आफ्नो खुट्टाको धागो फुकालेर सेठजीको सासूको खुट्टामा बाँधिदिएछ । अब सेठजी धागो समातेर फकिँदा त आफ्नी सासूका खुट्टा मुसार्न पुगेछ र उसले मुर्च्या, मैले त खाएँ भन्दा सासूले खायौ वा ! भनेर भनिछ । लौ न नि ! म त सासूको खुट्टा पो मुसार्न पुगेछु भनेर सेठजी भाग्न खोज्दा आफ्नी सासूलाई पनि घिसारेछ । भागदाखेरि सेठजीको खुट्टाको जुत्ता त ससुरालीमै छुटेछ । मुर्च्याले भनेछ-सेठजी, जुत्ता ससुरालीमै छोडिहाल्नु भो तपाईं यहीं बस्नुहोस्, म घरमा गएर जुत्ता ल्याएर आउँछु । मुर्च्याले घर गएर भनेछ-हेर्नुस्, सेठजीले त मलाई हजुरहरू दुई जनाकै नाक काटेर ल्याउनु भनेर पठाउनु भएको हो । सेठजीले भनेको हो ? भन्दा हो भनेछ । अनि कहाँ छ ? भन्दा सेठजीले भन्दा सेठजीले बाकसको तलतिर छ भनेकाछन् भनेछ । बाकसको तलतिर त चक्कु पो रहेछ । ए ! साँच्चै नाक काटेर ल्याऊ भनेर सेठजीले पठाउनु भएकै रहेछ भनेर पत्याएछन् । पत्याउनु भो त ? भनेर मुर्च्याले फेरि सोधेछ । हो रैछ, भने ती दुईजनाले । अनि मुर्च्याले ती दुईवटीकै नाक काटेर लगेछ । अनि जुत्ता पनि लगेछ । अब सेठजी घर फर्केर हेर्दा त आफ्ना स्वास्नीहरूको नाक त छैन । तिमीहरूले नाक कहाँ हाल्यौ ? भनेर सोधेछ । अनि उनीहरूले हजुरले भन्नुभएको हो भनेर मुर्च्याले हाम्रो नाक काटर लग्यो भनेर बताएछन् । अब सेठजीले मुर्च्यालाई बोलाएर त्यस्तो किन गरेको

भनेर सोद्धा तपाईंले मेरो दाइको नाक किन काट्नु भाथ्यो ? त्यसैको बदलामा मैले एउटा नाकको बदलामा दुईवटा नाक काटेर लगेको हुँ । यदि मान्नुहुन्छ भने मेरो दाइको नाक दिनुस् आफ्ना स्वास्नीहरूको नाक फिर्ता लिनुस् भनेर मुर्च्याले भनेछ । अनि सेठजीले कुर्च्याको नाक दिएछ, आफ्ना स्वास्नीहरूको नाक फिर्ता ल्याएछ ।

सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला

यो कथा मेरो वैकुण्ठ जाला ।

३.२.२ दुरपलकि बाँतै

दुरपलकि बाँतै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.१.२.१ मूलपाठ

एक दुरपल तसोई गोरु चराउन्त्या भ्यो । स्यालले भण्यो कि मुई दागाडा लाग्दै तेरो ब्या गर्लो भण्यो । हई लाग्दुँ भण्योले द हिट पैँ दागाडा भण्यो । न घर न बन केही नभ्यो । गयाले एक नट्टेली बूडाबूडी भ्यानले येइलाई के गद्दु पड्यो भण्छ । अलेरात बाग आइभान्छ । बाग आउँछले खालन्छ तमि लुक भण्यो । काँ लुकदौँ भण्योले खाड लुक भण्योले उनी खाड लुक्या ताउनी चेपिदियो घरबन होइग्योले अब हिट पैँ ब्या गर्द भानौँ भण्योले, एक गाउँमाई गयाले सुई ... गरिपटि एक घरा आडनमाई पाटाई बिसायो । को हो हँ ? भणिपटि तई घरा मान्सौले सोद्यो त हमी बरु छौँ भण्यो । क्या बोस्या पैँ भण्यो त पाटाई हौइगै भण्यो । भितर बोसाल्यो कन्त्या त दिहाल्यो । बच्यात लेया भण्योले तिनि गया । भोल्किनबार हिट्टाई रया । ठूली बच्यात लेया भण्याभ्योले भलपड्डा पुज्याले स्यालत लथड्किग्यो । के हो ? भण्यो त बच्यात लेइथ्याले देउलाड आग लायाभ्योले, आग लागिपटि बच्यात त खतम होइगै भण्यो । बर त बाँच्या छ कि भण्योले हई बाँचिरैछ भण्यो । होइग्यो भण्योले बच्यात-सच्यात वानाई घर लेयोले चेला व्वारी वानाल्यो स्यालले । एक वर्षु, दुई वर्षु गर्दा-गर्दा भिकै गइग्याले एक दिन स्यालले चोज गर्छ । गाडा कोचाउनि भाई मच्याजसो गर्छले दुरपल भाइपटि पुछ्छ सामायोले स्यालै त तलउनि

खिद्दियो । तइहोई आगाडि मन्थापटि तीर्थबर्त पुजाउँलो भण्पाभ्यो दुरपलले । स्यालले भण्यो मुई मन्था तीर्थबर्त पुजाउँलो भण्पिथेइले येई हो मेरो तीर्थबर्त भण्योले पई नाइजाण्या मुइले, अब मुइ पुजाउँलो भण्योले तैपाँछा स्याल मन्थोले तीर्थे पुजायो ।

स्रोत : रामसिंह कौर
छापरी-३, कौतोली, दार्चुला
उमेर - ७४ वर्ष

३.१.२.२ दुरपलकि बाँतैको नेपाली अनुवाद

एउटा दुरपल रहेछ । उसको केही पनि रहेनछ । आमाबाबु, घरजग्गा केही पनि नभएको टुहुरो, अरुका गोरुबाखा चराएर जीवनयापन गर्दो रहेछ । एक दिन स्यालले उसलाई तिमी मसँग आऊ म तिम्रो बिहे गरिदिन्छु भनेर भन्यो । दुरपलले पनि हुन्छ भन्यो र स्यालले उसलाई आफूसँगै लग्यो । एउटा घरमा छोराछोरी कोही पनि नभएका बूढाबूढी बस्दा रहेछन् । स्यालले दुरपललाई त्यही घरमा लग्यो र जुक्ति सोचन थाल्यो । स्यालले ती बूढाबूढीहरूलाई भन्यो भरे राति बाघ आउँछ र बाघले सबैलाई खान्छ, त्यसैले लुक्नुपऱ्यो । कहाँ गएर लुक्ने त भनेर सोद्धा खाडलमा गएर लुक्ने सुझाव दियो । बूढाबूढीहरू लुक्न गएकोबेला माथिबाट माटोले पुरिदियो । अनि बूढाबूढीहरूको घरजग्गा आफ्नो बनायो । अब बिहे गर्न जाऔँ भनेर स्याल दुरपललाई लगेर गयो । एउटा गाउँको एउटा घरको आँगनमा पुगेर सुइय... गरी विश्राम लियो । को हौं भनेर त्यो घरका मान्छेहरूले सोधे, उनीहरूले हामी बधू माग्न आएका वर हौं भने । किन त्यहाँ बस्नुभएको त भनेर सोद्धा थकाई लाग्यो त्यसैले बसेका हौं भनेर जवाफ दिए । अनि त्यो घरका मान्छेहरूले भित्र बसाले अनि कन्या (बधू) पनि दिए । भोलि बाजासहित आउनुहोला भनेर दुरपल र स्याल घर गए । धेरै जन्ती ल्याउनु भनिएको थियो । स्याल र दुरपलका त आफ्ना मान्छे कोही पनि थिएनन् । अब जन्ती कहाँबाट ल्याउनेहोला भनेर स्याल सोचन थाल्यो । भोलिपल्ट साँझ पर्ने बेलामा स्याल कन्याको आँगनमा पुगेर लथरङ्ग पऱ्यो । हैन ! के भयो भनेर सोद्धा हेर्नुस् मैले धेरै जन्ती ल्याएर आएको

के गर्ने बीच बाटोमा जङ्गलमा आगो लागेर सबै जन्ती स्वाहा भैसके अब के गरौं, कसो गरौं भनेर रुन थाल्यो । दुलहा त बाँचेको छ कि भनेर सोद्धा हजुर ! भगवान्को कृपाले बाँचेकै छ भनेर स्यालले खुसी हुँदै बतायो । भैहाल्यो त भनी दुरपलको विवाह गरिदिए, अनि तिनीहरू घर गए । स्यालले तिनीहरूलाई छोरा-बुहारी बनायो । धेरै वर्षपछि एकदिन स्यालले दुरपलको लागि मैले यति धेरै गरें, यसले मलाई मान्छ कि मान्दैन भनेर विचार गर्‍यो र खेतको कुनामा गएर मरेजस्तो गर्‍यो । दुरपलले स्यालको पुच्छर समातेर खोल्सामा फालिदियो । त्यसभन्दा अगाडि दुरपलले स्याललाई मरेपछि तीर्थवर्त पुऱ्याउने बाचा गरेको थियो । अनि स्यालले भन्यो - म मरेपछि तीर्थवर्त पुऱ्याउनेछु भनेर तैले भनेको थिइस् यही खोल्सो हो तीर्थवर्त ?

दुरपलले आफूले गल्ती गरेको स्वीकार गर्दै माफी माग्यो र मरेपछि साँच्चिकै तीर्थवर्त पुगाउने बाचा गर्‍यो । ४ वर्षपछि स्याल मर्‍यो अनि दुरपलले स्याललाई आफ्नो बुबा सरह मानेर तीर्थ पुऱ्यायो ।

३.२.३ स्यालो न्या निसाप

स्यालो न्या निसाप लोककथाको मूलपाठ र नेपाली अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३.१ मूलपाठ

एक घोडा चड्या मान्सु आइछ । बाटमाई कोलु भैचले तई कोलुखाई पुजन्ज्या भाइर भान्या मन लागिछे । घोडाई कोलुलाई बादिपटि भाइर गैछले उतन्ज्या कोलुवालो आइछरे ए ! मेरा कोलुखाई त घोडो जमिरैछ भणिपटि हुल्या गर्छ । उन्ज्या तो बटौन्या आइछले नाई नाई यो घोडो त मेरो हो भण्ड्या भैच । कोलुको रिथ्या घोडो मेरो हो भण्ड्या भैच । बटौन्याले स्याल दाइखाई भण्ड । स्यालदाइले मुइ निसाप दिनु भणिपटि स्यालले भोल आया भणिपटि पाठाइछ । भोल्किन्वार स्याल त दौडादौड गाउँतिर आइछले ऐ ! माहाकाली आग लाग्गै आग भण्ड्या भैच । सब्बै गउँल्याउँले माहाकालीले आग कसेरी लागन्छे भण्यो उतन्ज्या

तई कोलुवालाखाँई भण्यो तेरा कोलुखाँई घोडो जर्मन्या भ्यापटि माहाकाली आग क्यानाई लाग्दी ? उतन्ज्या कोलुको रित्थेले घोडो बटौनेई फिर्ता दियो । यस्सरी स्याल दाइले बटौनेई निसाप दियेयो ।

स्रोत : गगनसिंह कौर
छापरी-३, कौतोली
उमेर-६४ वर्ष

३.२.३.२ स्याले न्या निसाप लोककथाको नेपाली अनुवाद

एक जना घोड्चढी मान्छे आइरहेको रहेछ । बाटामा एक ठाउँमा तेल पेल्ले कल रहेछ । त्यो कलछेऊ पुग्नेबेला त्यो मान्छेलाई पिसाब गर्न मन लागेछ र त्यसले त्यो घोडा रोकेर कलछेउमै बाँधेर आफू पिसाब फेर्न अलि तलतिर गएछ । ठीक त्यही समयमा कलसाहू आइपुगेछ र त्यहाँ घोडामात्रै देखेर खुसीले चिच्याउन थालेछ -ए ! गाउँलेहरू, मेरा कलले त घोडा पो पाएछ, हेर्नुस् त ! त्यसै बेला बटुवा पिसाब फेरेर आइपुगेछ र हैन-हैन यो घोडा त मेरो हो एकछिन पिसाब फेर्न भनेर बाँधेर गएको थिएँ भनेछ । तर कलसाहूले जिद्धि छोडेनछ । उसले यो घोडा त मेरो कलले जन्माएको हो भनेपछि त्यहाँ दुइटै पक्षबीच बाजाबाज परेछ । अन्तमा निसाफका निमित्त बटुवा स्यालदाइकहाँ पुगेछ । स्यालले दुवै पक्षलाई भोलि आउन भनेछ । भोलिपल्ट बिहानै ए ! महाकालीमा आगलागी भयो, सबैजना भागौं भनेर दौड्दै गाउँतिर आएछ । त्यसैबेला कलसाहू अचम्ममा पर्दै भन्न थालेछ-धत् ! महाकालीमा पनि कहीं आगलागी हुन्छ र ? नचाहिने कुरा नगर न । स्यालले भनेछ यदि तेरो कलले घोडा जन्माउन सक्छ भने महाकालीमा पनि त आगो लाग्न सक्छ । कलसाहूले आफू भूटो बोलेकोमा पश्चाताप गर्दै शिर झुकाएछ र बिचरा बटुवालाई उसको घोडा सुम्पिदिएछ । यस्सरी स्यालदाइले बटुवालाई निसाफ दिलाएछ ।

३.२.४ लाटाकि बाँतै

लाटाकि बाँतै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.४.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई एक लाटो भैच । तइका तीन भाइ भ्यान् । लाटाई बाकारा चराउन वन लाइछले खानाकि बौरु दिछ । खान्ज्या दाँतमाई लागि भडिगैछ, खोज्दया भैच खोज्दया भैचले नपाउन्या भैच । घरहोई आक्पाडो लिछले सिल्काहाल्छ । सिल्काउनज्या वनम् त आग लागिछेले भट्टो गेडो पाइछले खाहाल्छ । मथिम् बाकारा भ्यान् । घर आइछले घरा हुन्याउले सोध्छ-हाँला लाटा बाकारा काँहालेई ? बाकारा त चड्याठबड्याठ होइयान भण्छ । उन्ज्या यो के बोल्दा छ एसो भणिपटि गयान् त बाकारा त पोलिया भ्यान् । घरखाँई लेइछ अब तँई केई काम गर्ददया नहोई इजाई धोइघसी गरेई भण्छ । हुनेई हो भणिछले एक ताउलामाई छमछम पानी उमाल्छ । दोसरा ताउलामाई तेल उमाल्छले तात्तोई तेल खणेइछले छाला जाम्माई खुसिग्यो । पुछेट तातोपानी खणेइछले काला कामालाले ढग्दिछ । अब बासातिरब्यार उन्दुई बाँठा भाइ आइगया । इजा काँ ग्याला भणिछले-इजाल्त बोकोलो निन गाडिलागछ भण्छ उन्ज्या ठड्याउन भान्या भ्यान् त मय्या । दोसय्याँ अब तँई केही न गर्देहोई, बाबा दागाडा वन भाइपटि स्याउला काटिल्याई भण्छ । स्याउला काट्ट गैछले ढकन पाटा काट्ट पसिगैछ बुबा त रुखा टुक्का भैच । उई ढाकाना पुजन्ज्या त रुख ढलाल्छ । उन्ज्या स्याउलाकि भारी बाद्छले घर आइगैछ, घर आउनज्या हाँला-बाबा काँ ग्या ? भणिछले स्याउला काट्टा गलिन्यान् रुखा गानाउनि बोसिन्यान् । मुखाँई तामाख लेइपटि आयेई भणिलैछ भणिपटि । उन्ज्या तामाख लिहयोले गैग्यो । उन्ज्या तो तामाख सोडेल्यो आफूले, आफना बुबा चोचाखाँई रिक्तोई तामाख लायाजसो गरिदियो । बुबाकि भारी-सारी बाद्दियोले आफू लेइपटि आइग्यो । घर आउनज्या अज सोडेल्यो-काँ हालेइला बुबाई ? पाटाई होइरैछे, तामाख खान्नाय्यान् भण्छ । दोब्द गयान् त पैत वाँखाई त रिक्तोई चोचाखाँई लाइदियाछ, मय्याछ । अब यो केही न गर्दे हो । येई छुटो गरिहाल्दाउँ भण्छ । कठेरा छोयाको घर दिछ, बुडो भैसो दिछ । परपाटाई राजाकि बय्यात आउन्लगै भैचले लाटाले भण्छ - यो मेरो भैसो तर्कलो मुइत राजाकोट भान्याउँ भण्छ । बय्यात् धेकिपटि भैसो त तर्किपटि लोटिगैछले ऊ त चानी-चानी, खोरो-खोरो लाउन

पसिगैछ । राजाकोट भाइभानु भणन पसिगैछ । ब्याउलो त राजाइको चेलो भयो प,
 उन्ज्या तैँ जनभाई पैसा दिनौ भणिछले सब्बै बरेतिउँले कइले पाँच कइले दश
 गरिपटि दिछले पैसा त कठामाई भरी बानाछले घर आइगैछ । अब उनी बाँठा
 हुन्याउँले भण्छ-हाँला काँहोई लेयेई ? तोइत बूडो भैंसो दिया हुँ हमिउले । मुइले त
 भैंसाउकि छाला-साला गाड्याले राजाकोट लिया । छाला लिय पैसा दिय भण्या त
 पैसाउकि खस्कान्तु भै भणिपटि लाटाले भण्यो । ए ! तसो भ्यापटि उनिउँल्ले ज्वान-
 ज्वान भैंसाउँका छाला गाड्योले गैग्या । छाला लिय, पैसा दिय भण्ड्याभ्यान त
 तमरी इजा लिलालेहई भणिपटि तिनियुँ त सोडिपटि लियो । घर आयानले साला !
 लाटा तैँले हमियुँ हाणन पाठायेई भण्योले लाटा कठेरा छोया घर आग लाइदिहाल्यो ।
 लाटाल्त रातभरी तो छारो चान्नामाई चालिपटि कठामाई हाल्यो जो मुच्तेई जसो
 बानायो अब दोसरा दिनले राजाकि बन्धात आउनलगै भैचले परपाटाई तइले तो
 कठ्या ढुङ्गामाई राख्यो, जाँ कि खच्चिलाउन्ज्या ढल्दया गरिपटि । अज भणन पसिगयो-
 यो कन्का पिठो हो पोखिलो अज राजकोट भाँनिहु । येस्सोई टच लाइछले तो त
 ढलिययो । उन्ज्या त रोयोले रकसिन पसिगयो । नाई-नाई तैँ रन्दे भण्योले उसई
 कठामाई अज पैसा हाल्दियोले घर गइगयो । अज बाँठा भायउँले सोदयो-तैँले काँहोई
 लेयेइला यति रूपयाँ भण्यो त लाटाले भन्यो-तमियुँले मेरा घर आग लाइदिया मुइले
 त तो खरानी लैभायाले गाउँमुणी गैपटि खरानी लैभा रूपयाँ दिय भण्योले
 ठोसीठासी रूपयाँ हाल्दियो भण्योले बाठाउँले आफना नौलाई घरउँ आग लायोले
 छारो चालिपटि ग्याले छारो लिय रूपयाँ दिय भणन पस्याले अज गाउँल्याउले
 सोडिपटि लियो । अब घर आयाले अब येई लाटाई मारु पड्यो भण्योले कठ्याउनि
 हाल्योले रुखौनी लम्लेई दिपटि, भुत्त्या काट्ट गयानले अब परपाटाई राजा चेलो
 घोडामाई आयो । लाटो त घोडीको दुःख, कोथलीका सुक भण्नाछ । येस्सोई सुण्योले
 राजा चेलाले सोदयो-क्या कि हुन्छ ताउनी सुकु ? तामाई असजी हुन्छ, याउनी त
 सजी हुन्छ । खानाकी अनेक-अनेक पाइन्छ । तमि येतिउनी जन आया हाँ, नाई नाई
 भण्या भैच । उतन्ज्या राजा चेलाले भण्छ- एककै फेरा त आउन्दे मुइ भण्ण्या भैच ।
 द खुसापै भणिछले उई बोरियुनि हाल्यो आफू घोडामाइ गयो । अब उनि आयाले
 वनपाटाई हाणनपस्या भुत्त्या । ओ मिज्जिउ मुई नहुँ-नहुँ भण्या भैचले तैँ नहोई तेरो

बुबा हो भण्डाई हाण्ड्या भ्यान् । उन्ज्या तिनिउले त नदोबेई खितेल्छ । उनि आउनान् त तालिमाई घोडो बादेको छ । ऊ त तामाख खानलाछ । हाँला लाटा तोई त माच्याहुँले तई काँपाटाई आयेई भणिल्ले आज बासा इजाइ-बाबाइले तल गाड आयेई भण्लह भण्छ । उन्ज्या के क्या लेया भण्लह भण्योले एक कुकुरो छाउनो एक आगा हगुल्टो लेया भण्लह भण्यो । हुनेइ हो भण्योले गया । अब पानीउनि आगा हगुल्टो हालिपटि च्याँउच्याउँ त हुनेई भै, कुकुरई हाल्यापटि फत्याफत्या त हुनेई भै । अब पानीउनि आगा हगुल्टो हाल्यो त च्याँउ भइले-हँतो धेक्या साग भुट्टु पसिग्या भण्यो । कुकुरो छाउनो खित्यो र फत्याफत्या गर्द पस्यो तो धेक्या उमल्या हो आस भण्न पसिग्या भण्यो लाटाले । येस्सोई दोब्द पस्यानले पछ्छाडि पाटाई लाटाले त हाण्यो लात्तीले तिनि दुइयाउइँ मारेल्यो ।

स्रोत : जमन सिंह कुँवर
छापरी-३, कौतोली, दार्चुला
उमेर : २८ वर्ष

३.२.४.२ लाटाकी बाँतैको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा एकजना लाटो रहेछ । उसका ३ वटा भाइहरू रहेछन् । एकदिन लाटोलाई बाखा चराउन वनमा पठाएछन् र खानको लागि भटमास भुटेर दिएछन् । खाने बेलामा उसको दाँतमा ठोक्किएर भटमासको दाना भुईँमा खसेछ । त्यसपछि ऊ भटमासलाई खोजेको खोज्यै गर्दोरहेछ तर भेट्टाएनछ । घरबाट सलाई लगेर त्यो भटमासको दाना खोज्नको लागि लाटाले वनमा आगो लाइदिएछ । अनि उसले भटमासको दाना भेट्टाएछ र खाएछ । माथि बाखा रहेछन् । अब लाटो आगो लगाएर घरमा आएछ । घरमा आएपछि सबैले उसलाई सोधेछन् - लाटा ! तँले बाखा कहाँ हालिस ? भन्दै उनीहरू वनमा बाखा खोज्न गएछन् त बाखा आगोले पोलिएका रहेछन् । अनि ती बाखा घरमा ल्याएछन् । अब तिनीहरूले भनेछन् - तेरो हातबाट अरु केही काम हुँदैन, तँ आमालाई नुहाइ दे ! लाटोले हुन्छ भनेछ र एक डेक्चीमा पानी उमालेछ, दोस्रो डेक्चीमा तेल उमालेछ । पहिला तातो तेल आमाको शरीरमा खन्याएछ जसले शरीरको छालाजति सबै खुइलिएर गएछ । अनि त्यसपछि तातोपानी खन्याएर कालो कम्बलले ढाकिदिएछ । बेलुकातिर दुई दाजुभाइ आएर

सोधेछन् - होइन ए ! आमा कता जानुभएछ आज ? लाटाले भनेछ - आज त आमाले बाक्लो निद्रा निकाल्नुभएछ । ती दुई भाइ आमालाई उठाउन भनेर गएछन् त आमालाई त मारेको पो रहेछ । फेरि लाटालाई गर्नु गाली गरेपछि भनेछन् - तैले केही गरेर खाँदैनस् अब बुवासँग वनमा गएर स्याउला काटी ल्याएर आइजा ! त्यसपछि लाटो बुवासँगै स्याउला काट्न वन गएछ । बुबा रुखको टुप्पामा स्याउला काट्नको लागि जानुभएछ, तलबाट लाटो पनि काट्न थालेछ । बुबा भुईँमा भर्न नपाउँदै रुख ढलिसकेछ, रुख ढलेर उसको बूबाको मृत्यु भइसकेछ । लाटो स्याउलाको भारी ल्याएर घरमा आएछ । घरमा बुबा खै त भनेर सोद्धा - स्याउला काट्दा-काट्दा थाकेर रुखको फेदमा बस्नुभएको छ, मलाई तमाखु ल्याउनु भन्नुभएको छ भनेर तमाखु लिएर वनमा गएछ । त्यो तमाखु आफैले खाएछ, बुबाको मुखमा लाएजस्तो गरिदिएछ । बुबाको स्याउलाको भारी पनि आफैले ल्याएर घर फर्केछ । फेरि बुबा खै त ? भन्दा तमाखु खाएर बसिराख्नु भएछ भनेछ । ती दुईजना दाजुभाइ बुबालाई हेर्न गएछन् त बुबालाई मारेर मुखमा तमाखु राखेको जस्तो गरेर पो राख्या रैछ । लाटाले अति गरेपछि दुईटैले लाटालाई आफूहरूबाट अलग गरिदिएछन् । एउटा खरले छाएको छानो, एउटा बूढो भैंसी लाटाको हिस्सामा पारिदिएछन् ।

एक दिन लाटो आफ्नो आँगनमा बसिरहेको थियो उताबाट राजाको जन्ती आएछ । त्यो जन्ती देखेबित्तिकै लाटाले बुद्धि लडाएछ - यो जन्तीका कारण तर्सैर मेरो भैंसी केही भयो भने म राजाकहाँ बिन्ती चढाउन जानेवाला छु । नभन्दै भैंसी तर्केर थला परेछ, त्यसपछि लाटो किन छोड्थ्यो र रुन कराउन थालेछ । दुलाहा राजाकै छोरो रहेछ, उसले भैंसीको बदला पैसा दिने कुरा गर्‍यो । सबै जन्तीले दिँदा त उसको एक बोरजति पैसा उठेछ । यत्रो पैसा लाटासँग देखेर उसका दुईटै भाइ दंगदास परेछन् । हामीले त बूढो भैंसी दिएका पो थियौँ तँलाई ! यो कसरी भयो ? लाटाले भनेछ - भैंसीको छाला निकालेर राजकोट लगेको अनि छाला लेउ पैसा देऊ भन्दा सबैले पैसा दिँदारहेछन् । ए ! त्यसो हो भने हामी पनि भैंसीका छाला निकालौँ भनेर छाला निकालेर राजकोट पुगेछन् । लाटाले भने भैं, छाला लेऊ पैसा देऊ !

भनेर चिच्याउन थालेछन् । त्यहाँका मान्छेहरूले गाली र पिटाइ एकै साथ दुबैलाई दिएर पठाएछन् । घरमा आएर लाटालाई सराप्न थालेछन् । साथै लाटाको त्यो भुप्रोमा आगो समेत लगाइदिएछन् । लाटाले रातभर आफ्नो छानाको खरानी बोरामा हालेर राख्यो । यसै सेरोफेरोमा पुनः राजाकै विहे आइरहेको हुन्छ, लाटो त्यो बोरालाई कसैले छुने बित्तिकै ढल्ने गरी बाटामै राख्छ र भनिरहेको हुन्छ-यो गहुँको पीठो हो । यसलाई कसैले पनि पोखायो भने म राजाकोट जानेवाला छु भन्न थाल्यो । बोरा साँच्चै ढलिहालेछ, लाटो बडो जोडतोडसँग रुनकराउन थालेछ । सारा जन्तीहरूले तिमी कहीं नजाऊ चुप लाग भनेर त्यो बोराभरि पैसा हालिदिएछन् । लाटो त्यो पैसाको बोरा लिएर घर फर्केछ । फेरि बाँठा भाइहरूलाई अचम्म लागेछ - तैले यत्रो पैसा कहाँबाट ल्याइस् ? लाटो भन्न थालेछ - तिमीहरूले मेरो घरमा आगो हाल्दियौ, मैले त्यो खरानी लगेर गाउँलेहरूलाई खरानी लेऊ पैसा देऊ भनें, गाउँलेहरूले मलाई बोरा भरी पैसा दिए भनेर लाटोले भनेछ । ती बाँठा भाइहरूले पनि आफ्ना नयाँ-नयाँ घरमा आगो हालेछन् र खरानी छानेर पैसा देऊ, खरानी लेऊ ! भन्दै गाउँतिर गएछन् । त्यहाँ पनि गाउँलेहरूले तिनीहरूलाई बेस्सरी पिटेरै पठाएछन् । फेरि तिनीहरू घर आएछन् र लाटालाई अब मानु पय्यो भनेर बोरामा हाली रुखमा भुण्ड्याई दिएछन् । आफू चाहिँ माने भुत्ते (भाला) बनाउन वनमा गएछन् । ठीक त्यसैबेला उताबाट राजाको छोरा घोडामा सवार हुँदै आएछ । लाटाले चाल पाएर भन्न थालेछ - घोडाका दुःख बोराका सुख । राजाको छोराले यो कसरी हुन्छ भनेर सोद्धा घोडामा खाली अफ्यारो मात्रै हुन्छ । बोरामा ऐस-आरामका साथै सम्पूर्ण चीज पाइन्छ भनेर मख्वै पारेछ । अझ भन्न थालेछ - नआनुस् है । राजाको छोरा कम्तीमा एकचोटि भए पनि जानुपय्यो भन्न थालेछ । ल ! मान्नुभएन आउनुस् भनेर राजाको छोरालाई बोरामा हाली आफू उसको घोडामा चढेर घर फर्केछ । उता बोराको मान्छेलाई सोत्तर पारेर कुट्न थालेछन् । बिचरा राजकुमार ए ! मित्र म होइन-होइन भन्दो रहेछ । के सुन्थे र ? तँ नभएर तेरो बुबा हो त भन्दै भन् जोडले पिट्न थालेछन् । अनि बोरामा नहेरीकन फालिदिएछन् । घर फर्किन्छन् त आँगनमा घोडा बाँधेको छ, लाटो त मज्जाले तमाखु खाँदै छ । ए ! लाटा तँलाई त हामीले मारेर फालिसक्यौं, तँ फेरि कहाँबाट आइस् भनेर सोद्धा आज बेलुका

आमा र बाबाले तिमीहरूलाई तल नदीमा आउनु भनेका छन् । उनीहरूले सोधेछन् - के ल्याएर आउनु भनेका छन् ? लाटाले भनेछ - एउटा कुकुरको छाउरो एउटा आगाको अगुल्टो । हुन्छ त भनेर नदीमा लिएर गएछन् । लाटाले पानीमा अगुल्टो चोबल्यो त च्याँ आवाज आएछ, लाटो भन्न थालेछ लौ है भाइ हो । हाम्रा बा-आमा तरकारी भुट्न थालिसके । त्यसैगरी छाउरालाई नदीमा फाल्दा छाउरो पौडीको धुनमा फत-फत गर्दोरहेछ । ठीक त्यसैबेला लाटाले भनेछ - तरकारी पनि पाक्यो ऊ हेर हामीलाई बोलाउन पनि थालिसके । खै-खै ! भन्दै हेर्न के तम्सेका थिए पछाडिबाट लाटाले लात्तीले नदीमा दुईटैलाई हुत्याइदिएछ । त्यसपछि दुईटै गायब, लाटो घर फर्केछ ।

३.२.५ धेक्याहुन्या बोल्दु नाई

धेक्याहुन्या बोल्दु नाई लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.५.१ मूलपाठ

एक गोरुग्वालो बड्डो भयो । उइको कबोल थ्यो कि कबई भूटो नबोलौँ भण्ड्या, हत्या पनि नगरौँ भण्ड्या । ऊ ओराड मथिमाइको ढोलमाई बोसिपटि ऊन कात्त लाथ्यो । उतन्ज्या एक ऐडियाले घोरड खेदिपटि लेयो । घोरड लुक्दाकी ओराड मुणिपाटा गैछ । ऐडियाले सोढ्यो घोरड आयो ? तैले धेकेइकि ? अब धेक्या भणौ भण्या ऊ हत्या गरद्या भ्योले हत्या नगरौँ भण्ड्या उइको कबोल थ्यो । नाईधेक्या भणौ भण्या भूटोले नबोल्द्या कबोल भ्यो । अब के गरद्या ? पै भण्यो - धेक्या हुन्या बोल्दु नाई, बोल्द्या हुन्या धेक्दु नाई भण्यो रे ऐडिमा तसोई फक्योले गयो ।

स्रोत : गजुवा कार्की
छापरी -५, मलेरा, दार्चुला
उमेर : ५९ वर्ष

३.२.५.२ धेक्याहुन्या बोल्दुनाईको नेपाली अनुवाद

एउटा गोरु चराउने बूढो ग्वालो रहेछ । उसको उद्देश्य - म जीवनमा कहिल्यै पनि भूटो बोल्ने छैन, हत्या गर्ने छैन भन्ने रहेछ । एकदिन ऊ गोरु चराउने

क्रममा ठूलो ओढारको माथि एउटा ढुङ्गामा बसेर ऊन कातेर बसिरहेको रहेछ । ठीक त्यसैबेला शिकारीले घोरल लखेट्दै ल्याएछ । घोरल लुक्न त्यहीं ओढारमुनि गएछ । शिकारी आएर त्यो बूढो ग्वालालाई घोरल देख्नुभो भनेर सोधेछ । बूढो दोधारमा परेछ । यदि मैले देखेको छु भन्नु भने शिकारीले मार्न, देखेको छैन भन्नु भने म भुट्टो बोल्नुपर्ने । अब के गर्ने ? अन्तिममा बूढोले भनेछ - देखेले बोल्दैन, बोल्नेले देख्दैन । यति सुनेपछि शिकारी फर्केर गएछ ।

३.२.६ सिन्या मास्टर

सिन्या मास्टर लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.६.१ मूलपाठ

एक मास्टर भैच । ऊ इस्कूल भान्या भैच । एक दिन क्लासमाई पडाउनबार कुर्सिमाई बोसिपटि सिगैछ । थोक्काईपाँछा इस्कूल जाँचन्या हुन्या आयानले उनले तई सिया धेक्छ । उन्ज्या तई मास्टरले एक बुद्धि अठोइछ । आफना इस्कुल्याँउखाँई भण्छ - बाबुहरू हो कुम्भकर्ण यसरी नै छ महिनासम्म सुत्थ्यो । तसो भणन्ज्या तो जाँचन्यावालाउँपाटाइहोई बचिगैछ ।

स्रोत : हरीश धामी
छापरी-७, धम्पनेरा, दार्चुला
उमेर - ११ वर्ष

३.२.६.२ सिन्या मास्टरको नेपाली अनुवाद

एउटा शिक्षक रहेछ । जुन विद्यालयमा पढाउने काम गर्दो रहेछ । एक दिन कक्षाकोठामा विद्यार्थीहरूलाई पढाउँदाखेरि कुर्सिमै निदाएछ । ठीक त्यसै समय विद्यालयमा अनुगमनकर्ताहरू आइदिएछन् । तिनीहरूले शिक्षकलाई सुतेको देखेछन् । त्यसपछि शिक्षकले एउटा बँच्ने जुक्ति लगाएछ र विद्यार्थीहरूलाई भन्न थालेछ - नानीहरू हो ! तिमीहरूलाई थाहा छ ? कुम्भकर्ण पनि यसरी नै ६ महिना सम्म

सुत्ने गर्दथ्यो । अनुगमनकर्ताहरूलाई लागेछ यो त हाउभाउसहित पढाउँदो रहेछ ।
यसरी त्यो शिक्षक कारवाहीबाट बँचन सफल भएछ ।

३.२.७ कदुकि बाँते

कदुकि बाँते लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.७ मूलपाठ

एक बड्डो भैच, एक बड्डी भैचे । बड्डी रोटो पाकाउनलारै भैचे । उतन्ज्या कदुले भण्छ, इजा ! इजा ! बाबाकि लाखा रोटो पुजाउन भानु भण्छले रोटो लैभाई गाडा गैछ । गाडाभाइपटि बाबा-बाबा भण्ड्या भैच । उतन्ज्या बड्डाले भण्छ-मेरा त चेलो नाइथिन् रे तँई बाबा-बाबा भण्ड्या को होई ? कदुले भण्छ मुई तमराई पाखामाइको कदु हुँ । तइपाछाँ कदुका लैभाया रोटो बड्डाले खाइछ, उतन्ज्या कदुले बाइछ । बासा घर आउनबार कदुले बड्डाखाँई अब मेरो ब्या गरदिय भण्छ ।

बड्डाइले-कदुई माडाजाडी गयान् । एक राजाका सात चेलिया भ्यान् । जेठ्ठी चेलिखाँई तँई भा भण्छले कदुकाले को भालो भण्छ । और सबै चेलियाउँले तसोई भण्छ । छाडिबार कान्सी हुन्याले बाबा ! मेरा भाग्यमाई तसोई लेख्या भैच मुई भानु भण्योले पैँ राजाले आफनी कान्सी चेली तई कदुका दियो । कदुइले तई राजकुमारी अब घर आउनलग्या भ्यानरे बाटमुणी जङ्गल आइछ । जङ्गल काफल पाक्या भ्यान् । उतन्ज्या तई राजकुमारीले मुई त काफल खान्या डगन लागेकी थिले ! तमी गाड्डु नाइसक्दा कसेरी खाउँ भण्छ । उतन्ज्या कदुले भण्छ-तँई मुई रुख ओकाल्दे मुइ तोखिलाखा काफल टिप्दिनु । उतन्ज्या राजकुमारीले कदुई रुख ओकाल्दिछ । काफल टिप्दबार कदु रुखहोई भण्छले फुटिगैछ । तैका भितरहोइ त एक न्यारोई राजकुमार निकल्ले । उतन्ज्या राजकुमारी खुब खुशी हेइगैछे । उन्ज्या दुय्येई पल्ट्यानले राजाइका घर गयान् । राजकुमारीले सब्बई कुरडी राजाई बाताइछ । उतन्ज्या त और राजकुमारी कोई मुइ भानु, कोई मुइ भानु भणिपटि खोसाखोस गरद्या भ्यान् । उतन्ज्या राजकुमारले भण्छ जतन्ज्या मुइ कदु थ्या, उतन्ज्या सब्बौँले मेरी हेला

गन्या । ऐल राजकुमार भया धेकिपटि मुइ-मुइ भणि खोसाखोस जनगर । मुई त कान्सीई लैभान्या हुँ भण्छ । उतन्ज्या सब्बौले लाजले मुन्टो निउडाइछ, पैँ राजाले राजकुमार दागाडा कान्सी चेलीको धुमधामले ब्या गर्दिछ, पैँ तिनीदुईयाउँई आफना घर पाठाइछ । घर भाईपटि आफना ईजाबुबाउँ सब्बै कुरडी बाताइछ । तै दिन पाटाई राजकुमारैले राजकुमारीले आफना इज्बुबाँउ सजिसुक दिछ ।

स्रोत : पुष्पा धामी
छापरी - ७, दार्चुला
उमेर-९ वर्ष

३.२.७.२ कदुकि बाँतैको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा एकजना बूढो र बूढी बस्दथे । एकदिन बूढी रोटी पकाइरहेकी थिइन् । अचानक घरको छानामा राखेको एउटा फर्सी बूढी छेउ खसेछ । बूढो खेतमा काम गर्न गएको रहेछ । त्यो फर्सीले भनेछ - आमा, मलाई रोटी हाल्दिनुस्, म बुबालाई पुऱ्याउन खेतमा जान्छु । बूढी अचम्मिमत भइन् र भन्न थालिन् रे मेरा त सन्तानै छैनन्, यो फर्सी आमा भन्छ, खेतमा खाना पुऱ्यउन गइदिन्छु भन्छ, कसरी जाने होला यो फर्सी भनिन् । अनि फर्सीले भनेछ - म गुडेरै भए पनि जानसक्छु तपाईं दिनुस् मात्रै । फर्सी साँच्चै खेतमा खाना लगेर गएछ । खेतमा बुबालाई सबै बेलिविस्तार लगाएछ । बूढो खाना खाने बेला फर्सीले पनि खेत जोतेछ ।

एकदिन बूढोले छोरा (फर्सी)को बिहे गरिदिने कुरो गरेछन् र दुबैजना विवाहका निमित्त हिँडेछन् । उनीहरू एउटा राजाको घरमा छोरी माग्न पुगेछन् । राजाका सातओटी छोरी रहेछन् । उनले जेठी छोरीलाई सोधेछन् । जेठी छोरीले हकार्दै कोही फर्सीसँग पनि बिहे गर्छन् भनेर जवाफ दिइन् । अरु छोरीहरूलाई सोद्धा पनि उस्तैउस्तै जवाफ आएछ । अन्तमा सबैभन्दा कान्छीले ठीकै छ, मेरो भाग्य यस्तै रहेछ, म बिहे गर्छु भनिन् । राजी खुसीअनुसार राजाले छोरीलाई दिएछ र फर्सी राजकुमारीलाई लिएर घर फर्किएछ । घर फर्किँदा बाटामा जङ्गल पर्दो रहेछ । जङ्गलमा काफल पाकेका राजकुमारीले देखिन् र खाने इच्छा गरिन् । तर बिचरा फर्सी रुख आफै चढ्न नसक्ने हुनाले राजकुमारीले चढाइदिन्छे । फर्सी काफल टिप्न

आँट्दा आफैँ भुईँमा खसेछ र फुटिहालेछ । फुटेको फर्सीबाट एकछिनपछि एउटा सुन्दर राजकुमार निस्कन्छ । त्यो देखेर राजकुमारी असाध्यै खुसी भइन् । दुवैजना फर्केर फेरि राजाकैँ घरमा गए । राजकुमारीले सबैकुरा राजालाई सुनाइन् । फर्सी राजकुमार भएको कुरा थाहा पाएर राजा पनि दङ्ग परेछन् । राजाका छ वटै छोरीहरू राजकुमारसँग बिहे गर्न तम्सिएछन् । राजकुमारले भनेछ-जतिखेर म फर्सी थिएँ, बिहे गर्न कसैले मानेनौ, मात्र कान्छिले स्विकारिन् म कान्छीसँग मात्रै बिहे गर्छु । त्यसपछि राजाले दुईटैको पूरा धुमधामसँग बिहे गरिदिएर घर पठाउँछन् । घरमा गएर आफ्ना आमाबुबालाई सबै कुरा बताएछन् । त्यस दिन देखि राजकुमार र राजकुमारीले आफ्ना आमा-बाबुको सेवा गरेर बसेछन् ।

३.२.८ तिलगोडी बट्कु

तिलगोडी बट्कु लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.८.१ मूलपाठ

एक बड्डो, एक बड्डी भैचे । एकदिन बड्डीले तिलगोडो पाइछले कौवाले लिछले रुख गैछ । बड्डो भण्ड्या भैच बट्कु पाका । कौवा तिलगोडी छाडैन, राजालाई डाण्डैन कसो गरौ ? के गरौ बूडीले भण्ड । राजाले कौवाइ डाँडिछले उल्पटि कौवा का-का गरन्या भैचले तिलगोडी छाडिहाल्छ । बड्डीले बट्कु पाकाइछले, तीन बट्कु भ्यान् । उल्पटि बासा पाकाइछेले जो परभात आँघाँ बिउँजलो उइले दुई खान्या भण्ड । पाछाँ बिउँजन्या १ खालो भण्डछले तिनी त सिग्यानले दिन्भरी सिया सियेइ रैग्यान् । उल्पटि ३ जना आयानले बड्डाइ-बड्डी त मन्याका । मरिग्यान् भणिछले काठसाठ काटिपटि कालीगाङ्गा लैभाल्छ । अब दमोला पुज्दाउँ भण्डा बड्डीले भण्ड - ठअडी - ठअडी बड्डा मुई १ खाउँलो २ दुई तै भण्डप ! मलोरले तीनै जना भ्यानले अब हमिउ खानिउन् भणिपटि छाडिछ ।

स्रोत : पारभती धामी
छापरी-७, धम्पनेरा, दार्चुला
उमेर-६२ वर्ष

३.२.८.२ तिलगोडी बट्कुको नेपाली अनुवाद:

एकजना बूढो र बूढी रहेछन् । एकदिन बूढीले तिलगोडी पाइन् । तर तिलगोडी काग आएर कागले लगेछ । बूढोले बूढीलाई बट्कु पकाउ भनेछ । “कागले तिलगोडी छोड्दैन, राजालाई दण्ड दिँदैन” बूढीलाई के गरौं ? कसो गरौं भएछ । राजाले कागलाई दण्ड दियो र कागले का का गर्दा खेरि तिलगोडी भुईँमा खस्यो । अब त्यो तिलगोडीको बूढीले बट्कु पकाइछ । जम्मा तीनओटा बट्कु भएछन् । बट्कु राति पकाइएको रहेछ । बूढाबूढीले भनेछन्-बिहान सबेरै जो उठ्छ उसले दुईवटा बट्कु खान पाउनेछ । पछि उठ्नेले एउटा मात्रै खान पाउनेछ भनेर दुबैजना सुतेछन् । रातभरि-दिनभरि सुतेका सुत्यै रहेछन् बूढाबूढी । बाहिरका मान्छे आएर हेर्दा त बूढाबूढी मरेका सम्भेछन् र तिनीहरूले काठ-साठ काटेर बूढाबूढीलाई मसानघाट लगेछन् । मसानघाट पुग्ने बेलामा बूढी बोलिछे - ए ! बूढा उठ् उठ् म एउटा खान्छु, तँ दुईटा खालास् । तिनीहरू पनि तीनजना नै रहेछन् । ती त हामीलाई खाने कुरा पो गर्दैछिन् भन्ने सोचेर बूढाबूढीलाई छाडेर भागेछन् ।

३.२.९ खुस्साइले मुस्याइ

खुस्साइले मुस्याइ लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.९.१ मूलपाठ

दुईजना खुस्साइले मुस्याइ भ्यान् । मुस्सा हाकिम भैच खुस्सा पिउन भैच । मुस्साले एकदिन खुस्साइ आफना माइत पाठाइछ, रे भण्छ-तोखिलाखा कोदयाको फाणो मुखिलाखा लाउन सेल पाकाया भणेई । अब खुस्सा, मुस्साका माइत गैछले भण्छ - तमरा ज्वाईंराठाउँले त मुखिलाखा लाउन-सेल, आफूकी लाखा कोदया फाणु पाकाइदिया भण्छ । अब मुस्सा माइत खानाकि पुज्छले उइका मुखौनि कोदया फाणो राखिदछ, खुस्सा लाउन-सेल खान पसिगैछ । उतन्ज्या मुस्साले, खुस्साइ खुच्छ-मुखि लाउन सेल ! खुस्साले भण्छ, तमरो ज्वाईं त अज खानु भण्डाछन् ले कोदयाफाणो अज थपिदिछ । अब रातमुणी त मुस्साइ हगन लाग्गैछे, तैले त बाटो नपाइपटि

चुलाम्बो हगिदछ । दुय्येई परभात्तै ताँपाटाई भाजिग्यानु । अब बाटै रात पडिछले एक भेला मुन्टामाई सिछन् । आफू मथ्थिर बकस राख्छ, मुस्साले तलतिर खुस्सा सिछ । खुस्साले त रातमुणी बकस तलतिर राखिदछ, आफू मथ्थिर गैछ । मुइ आज गिरकाउन्त्या हो कि कसप भणिपटि । अब रातम्बो मुस्साले त तलतिर खुस्साइ छ, भणिपटि एक लात्ती हाण्छले भण्या भैचले - “भा खुस्सा भेल खा खुस्सा पानी” उतन्ज्या के गन्त्या तमिले तसो ? भणिपटि खुस्साले भणिछले मेरी रातम्बो बकतिन्त्या बानी छ, भणिपटि भण्ड्या भैच ।

स्रोत : नरेश धामी
छापरी-७, धम्पनेरा, दार्चुला
उमेर-१९ वर्ष

३.२.९.२ खुस्साइले मुस्साइको नेपाली अनुवाद:

दुईजना खुस्सा र मुस्सा रहेछन् । मुस्सा हाकिम रहेछ, र खुस्सा चाहिँ पियन । एकदिन मुस्साले खुस्सालाई लगेर ससुराली जाने विचार गरेछ । आधा बाटो पुगेपछि खुस्सालाई पठाएछ । तेरो लागि कोदाको ढिँडो, मेरा लागि सेल-पुरी पकाउन भन्नु भनेर । ससुराली पुगेर उसले त उल्टो गरेर भनेछ-हजुरका ज्वाइँले त आफूलाई मात्रै कोदाको ढिँडो पकाउन भन्नुभाछ, मलाई चाहिँ सेल-पुरी पकाइदिनु होला भनेर मलाई अगाडि खबर दिन पठाइबक्सेको हो भनेछ । अब मुस्सा ससुराली पुगेर सबै भेटघाट सकेर खाना खान बोलाइँदा त मुस्साको अगाडि कोदाको ढिँडो, खुस्साको अगाडि सेल-पुरी राखिएको थियो । मुस्सा लाजले केही बोल्न सकेन, मन नगरी-नगरी कोदाको ढिँडो खान थालेछ । अब मुस्साले विस्तारै खुस्सालाई घोचेछ, र भनेछ-सेलपुरी मलाई देऊ न ! हेर्नुस् न हजुरको ज्वाइँलाई अब थपिदिनु पन्थो अरे । सासूले फेरि थपिदिइन् । अब आधा रातमा मुस्सालाई दिसा लागेछ, र उसले बाटो नपाएर चुलोमा नै दिसा गरिदिएछ । बिहान सबेरै खुस्सा र मुस्सा त्यहाँबाट टाप कसेछन् । राति एक ठाउँमा भीरको माथि सुतेछन् । बीचमा बाकस तलतिर खुस्सा माथितिर मुस्सा सुतेछन् । मध्यरातमा खुस्साले मलाई तलतिर लडाउन सुताएको होला भन्ने थाहा पाएर बाकसलाई तलतिर राखेछ, र आफूचाहिँ माथितिर गएर सुतेछ । मुस्साले त खुस्सा त्यहीँ छ सोचेर बाकसलाई लात्तीले हानेर भन्न थालेछ -

जा खुस्सा भीरमा, खा खुस्सा पानी । खुस्साले के गर्नुभो सर तपाईंले यस्तो भनेर माथिबाट भनेछ । अनि मुस्साले भनेछ केही पनि होइन रातमा बोल्ने बानी छ मेरो ।

३.२.१० उँटैले स्यालै

उँटैले स्यालै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१०.१ मूलपाठ

उँटैले स्यालै दुई दगडी भ्यान् । गाड तरिपटि लिखु खान गयान् । स्यालले त छाँटो लिखु सकेल्ले । ऊँट ढिलो खान्ला भैचले स्याल त आफू खाइसकन्ज्या कराइगैछ । आफू भाजिगैछ लिखुवालाले त ऊँटै साप गरिपटि हाणेल्छ । स्याल त ओरआइपटि लुक्या भैच । अब उँट पनि आइगैछ पाछ्छाडिपाटाई । भेट भैचले गाड त स्याल तर्द नसक्दया भयो तराउनु भयो । उँटले लैभानु भणिपटि मथिमाई हालिपटि लैभाइछ । बीच पुजन्ज्या मेरी त खाइसाइपटि चुप्लिन्या बानी छ भणिछले ऊ चुप्लिछले स्याल बगिपटि गैगैछ । घट्टका कुला पडिगैछ । पानालामाई अडिगैछ । किस्न्या भण्डु एक घट्टालो भैच । घट्टालाले यो के भयो भणिपटि हेर्द गैछले स्याल प भैच । स्यालै गाडेल्छ । स्यालै थामिछले उन्ज्या स्यालले किसनजिउका हात किलमडा जडा मुइ भाजी तेसरा गाडा भणिछले उतन्ज्या किस्न्या त हात हेरदया भैच त स्याल भाजिगैछ । अज तई स्यालै पाडिहाल्छ । येइले मुई धोका दियो भण्डले किस्न्याले त तै रेलामुणी घाडाइछले आहा ! आहा ! गर्दया भैच । तसो गर्दा-गर्दा अज स्याल भाजिगैछ ताँपाटाई । किस्न्या घर पुजिछ त वाँ त स्याल घरै पुज्या भैच । अब तै स्यालै हात पाड्हाकिलाखा किस्न्याले लिसा मान्सु बानाइछ । हातमाई रोटोसोटो राखेको । स्याल आइपटि तई लिसा मान्सै रोटो दे भणिपटि हाणिछले जेडीगैछ । उन्ज्या किस्न्या आइछले अज हाण्ड पसिगैछ । अज स्यालले त

मुई भाजी तेसरा गाडा किस्न्या हात किल्मडा जडा भणिछले किस्न्या हात हेरौं भण्ड्या भैचले स्याल त भाजिपटि टाप कसिछ ।

स्रोत : सुरश धामी
हुती-२, पन्तोली, दार्चुला
उमेर-१२ वर्ष

३.२.१०.२ उँटैले स्यालैको नेपाली अनुवाद

एउटा उँट र एउटा स्याल दुईजना साथीहरू रहेछन् । एकदिन खोला तरेर दुवै उखु खान गएछन् । स्याल उखु छिटो-छिटो खाँदो रहेछ । बिचरा उँट बिस्तारै खाने रहेछ । स्याल आफू अघाउने बित्तिकै कराएछ र भागेछ । उखुको मालिक आएर उँटलाई बेस्सरी हिकाएछ । स्याल यतापट्टि आएर लुकेको रहेछ । उँट बिचरा लुखुर-लुखुर गर्दै आएछ, बाटामा दुवैको भेट भएछ । अब खोला तर्नुपर्ने स्याल आफै तर्न नसक्ने उँटले स्याललाई तराउनुपर्दो रहेछ । ल ! आऊ म माथि चढ खोलापारी जाऊँ भनेर उँटले स्याललाई लगेछ र खोलाको बीचमा पुग्ने बेलामा मेरो त खाइसकेपछि एकचोटि पानीमा डुबुल्कि मार्ने बानी छ भनेर यस्सो पानीमा डुबेछ । स्याल बगेर घट्टको कुलोमा परेछ, घट्ट भित्रको नालीमा अडिएछ ।

किस्न्या भन्ने घट्टको मालिक रहेछ । घट्टको नालामा के भयो भनेर हेर्दा त स्याल अड्किएको पो रहेछ । स्याललाई निकालेछ र हातमा समातेको रहेछ । त्यतिबेला स्यालले भनेछ-किस्न्या हातमा किल्मडा जरा म भागेर तेस्रो गह्वा । किस्न्या आफ्नो हात हेर्दै गर्दा स्याल भागिसकेछ । किस्न्याले स्याललाई फेरि फेला पारेछ र यसले त मलाई साह्रै दुःख दियो भनेर दुङ्गा भएको ठाउँमा लगेर घिसार्दोरहेछ । स्याल चाहिँ आहा ! आहा ! कस्तो मजा आयो भन्दोरहेछ । दूबोमा घिसार्दा चाहिँ ऐया ! ऐया ! मरे नि भन्दो रहेछ । त्यहाँबाट पनि स्याल भाग्न सफल भएछ । बेलुका किस्न्या घर फर्किँदा स्याल त अघि नै घरमा पुगिसक्या रहेछ । अब यो स्याललाई हात पार्नु प्यो र गतिलो सजाय दिनुप्यो भनेर किस्न्याले लिसोको मान्छे बनाएर हातमा रोटीसमेत राखिदिएछ । स्याल आएर रोटी खोस्न लाग्दा आफू त्यहीं चिप्किएछ । अनि किस्न्या आएर स्याललाई समातेर फेरि पिट्न

थालेछ । स्यालले किस्न्याको हातमा किल्मडा जरा म भागेर तेस्रो गह्रा भनेछ, किस्न्याले यसो हात हेर्दै गर्दा आफू टाप कसेछ ।

३.२.११ साँक्कै बैनी

साँक्कै बैनी लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.११.१ मूलपाठ

तीन बैनियाँ भ्यान्, जेठ्ठी बैनी पैल दिछ । उत्पटि दुई बैनियाँ माइतै भ्यान् । जेठ्ठी बैनी घर भान्या भैचे, तइको बैकु धेकनु न्यारोई भैच । कान्सी बैनी येई मुई मारिपटि तइका भान्याथ्या भणी सुचेकी भैचे, उत्पटि घर भान्या माइत आउन्त्या भैचेले एकदिन दिदी-दिदी, तोई पुजाउन मुइ भानु भण्छले गैछे । हिट्टा-हिट्टा बाटमाई पानी को नालो पाइछ । दिदी-दिदी याउनी त ठन्नो पानी हुन्छले खानौँ भणिछले तै नालाउनी भान्ज्या दिदी खित्तिछ, उइका गाहानापाता सब आफूले लाइपटि आफना भिना आफू नसिगैछे । दिदी त नानो मुल्या छाडिपटि आएकी भैचे । घर पुजन्ज्या तइकी जिउले भण्छ ब्वारी नाति रुनलाछले दूद दे । वाँ त क्याको दूध दिन्थि । मुल्या त रुन नमन्तिन्या भैचले तती क्याकी रुनलाछ ब्वारी भण्छ । कसप यो त चुची नाई खानलायो भण्छ । क्याकी नाई खान लग्यो भणिछले बड्डी मजेला गैछे । बड्डीले त तई पछेणेल्छले भण्छ-तई मेरी ब्वारी नहोई, उइकि बैनी होइ मेरी ब्वारी काँ हालेई ? भणिछले नाई-नाई मुय्यी हुँ-मुय्यी हुँ भण्ड्या भैचे । चेलो आइछले दूध छन् कि नाई भणि हेर्दा त दूधले नभ्यान् । यो काँ होई आई-काँ होई आई ? भणिपटि रातभरि तइकी धुँई गरदया भ्यानले तइले त बाताइछनाई । परभात्तै कौवा आइपटि का...का...नला...नला...का...का... गरदया भैच । कौवा तसो क्याकि भण्डे हो, भणिपटि बड्डी त जोइसी गण्ड गैगैछे । जोइसी गण्डेले भण्छ-बाटामाई नलो होलो, हिट्ट दिदी पानी खान भानाउ भण्यो हो, तई तत्तिउनी घोचाइपटि तइका गाहनापाता लाइपटि आफू आएकी हो । अब के गर्दौ ? कसो कर्दौ ? भण्छ । अब जेई हुन्छ पै ऊ त मरिगै तसै राख्दाउँ भणिछले उई मुलेइ

गोरुको दूद लाइपटि आनामति होइग्यान् । एकदिन बड्डी भाड काटौं भणिपटि नलामुणि गैछेले उत नलाउनी जिउनी भैचे । मथिमुणि भाड काट्या को होई ? मुई बचा । नलाउनी मुइछौ भण्ड्या भैचे । उतन्ज्या यो त मेरी ब्वारीकि जसी बोली छ भणिछले तल्लिमाई आइछे । को होइला तैं बोल्दया भणिछले तमी को हो मुई येई नला भितरी छौ यो भापन गड्डिय भण्ड । उतन्ज्या भापन उप्काउन्त्या भैचे त ब्वारी । पै घर लैभाइछ । घरपाटा ऊ त आफनोइ घर भया हो भणिपटि घरबन बानाउन्त्या भैचे । घर पुजन्ज्या तइले त भणेल्छ-तँइले यसो गन्त्या होइ पै आयाहोई भणिपटि । आफना घरहोई निकालिदिछले माइतै नसिगैछे । एकदिन अज तो दिदीले माइत गैछले घर आउनवार अब त केही नगरौं दिदी हिट् घर भा मुई पुजाइदिनु भण्ड । अब ऊ त लाटी भै प ! अज आइगै । अज आद्दाबाट पुजन्ज्या एक अल्का रुखमाई कौवा बासन लग्यो भैच । का-का-का दिदी पिना दे ... भण्या भैच, दिदी तेरा भुल्लिउनिको कलेउ दे भण्डलाछ भणिछ । कस्याँ भाउँला कुती ? मुइत रुख भाई नाइसक्दु भण्ड । मुई लुणि लाउनु तैं, मेरा लुणि-लुणि लागिपटि कौवाई कलेउदे भणिछ । आफू भियाँ ओरलीपटि घर गै । उई रुखा टुक्कामाई छाडिछ । अज मेरी ब्वारी काँ हालेई तँई आयेई भणिछले अज नाइनाई मुय्यी हुँ भण्ड्या भैचे । तो मुल्या त ठूलो भैगैछ । कौवा त अज का-का-का- गरिपटि दिदी पिना दे ! पिना दे ! भण्डया भैच । हेर्दा त उ त रुखमाई भुणिएकी भैचे पाछाँ तइको बैकु आइछले लडो लाइपटि पै निकाल्छ ।

स्रोत : मानमति महारा
खलंगा-९ बाँज, दार्चुला
उमेर-५० वर्ष

३.२.११.२ साँक्कै बैनीको नेपाली अनुवाद

एउटा घरमा तीनजना बहिनीहरू रहेछन् । जेठी बहिनीको विहे भइसकेछ, अर्की बहिनी अविवाहित माइतमै रहिछिन् जेठी दिदी घर जाने रहिछे, उसको लोग्ने देख्नमा साह्रै राम्रो पनि रहेछ । कान्छी बहिनी जसरी भए पनि भिनाजुसँग विहे गर्ने सोचमा रहिछे । एकदिन दिदी माइती आएर घर फर्किने बेलामा कान्छीले दिदीलाई पुन्याउने अनुमति माग्छे । हिँड्दाहिँड्दै बाटामा एउटा पानीको कुवा भेटिन्छ र

दुवैजना पानी खान भनी कुवामा जान्छन् । अगाडि दिदी हुन्छे बहिनी अलि पछाडि । कुवामा दिदीले अब पानी खान आँट्छे, भन्दा नभन्दै त्यही कुवामा हुत्याइदिन्छे र आफू बुरहारी बनेर घर जान्छे । घरमा दिदीको दूध चुस्ने बच्चा थियो । घर पुग्दा-नपुग्दै सासूले नाति भएको कोठामा पठाइन् र उनी त्यत्तिकै बहाना गर्दिरहिछे । ऊसँग दूध हुनेकुरो पनि भएन । बच्चाको चिच्याहट त भन् चर्किदै गएछ, रोकिएनछ । फेरि सासूले मेरो नाति यति विधि किन रुँदैछ भनेर हेर्न जान्छे । बुहारीचाहिँ बच्चाले किन हो ? दूधै चुस्दैन भन्छे, सासू विचार गर्दा त उ खासोखास बुहारी रहिनछे । सासूले कड्किएर भनिछे तँ त उसकी कान्छी बहिनी होस्, मेरी बुहारीलाई चाहिँ कहाँ हालिस् ? ऊ त होइन - होइन तपाईंकी बुहारी म नै हुँ भनेर जिद्धी गर्दिरहिछे । छोरो आएर हेर्दा त साँच्चै होइन रहिछे । दिदी चाहिँ कहाँ गई भनेर सोद्धा मरे नबताउने । त्यही दिन बिहानै काग कराएर का ... का ... का... कुवा ...कुवा... भन्दोरहेछ । काग किन त्यसरी करायो भनेर सासू जोखना हेर्न ज्योतिषीकहाँ गइछे । ज्योतिषीले आफैले देखेजसो गरी यस्तो-यस्तो भनेर पूरा वृतान्त खुलाइदिएछ । अब के गर्ने कसो गर्ने भनेर सबै अलमलमा परेछन् । अन्तमा जे हुनु भइसक्यो, ऊ मरिसकी होली, अब यसलाई नै बुहारी मानौ, यसैले बच्चाको हेरचाह गर्छे तत्काल बच्चालाई गाईको दूध खुवाऔँ भनेछन् ।

एकदिन सासू घाँस काट्न भनेर त्यो कुवा छेउछाउ गएकी रहिछे । एक्कासि अनौठो ठाउँबाट कोही बोलेको आवाज सुनिन्छ - घाँस काट्ने को हो ? मलाई बचाउनुस्, म कुवा भित्र फसेकी छु । सासूले विचार गरिन् यो त मेरी बुहारीको जस्तो आवाज छ, को होली त भनेर कुवाको ढक्कन खोल्दा साँच्चै आफ्नै बुहारी । बुहारीलाई निकालेर घरमा लगिन् । घरमा चाहिँ नक्कली बुहारी खुब घरिना बनेर काम गर्दै रहिछे । घर पुग्नेबित्तिकै सारा कुरा खोलेर त्यो नक्कली बुहारीलाई घरबाट निकालिदिएछन् र ऊ माइतै आइपुगिछे ।

अर्को पटक माइतिबाट फर्किने बेलामा दिदी अब त म केही पनि गर्दिन, हजुरलाई पुऱ्याउन जान्छु भनेर ढिपी गरिछे । दिदी साह्रै सोभी, अनुमति दिइछे । त्यो दिन पनि बाटामा एउटा अग्लो रुखमा काग बसेर का...का... दिदी पिना दे ...

दिदी पिना दे भनेर कराइरहेको छ भनेर उही बहिनीले बताइछे । भोलामा भएको कोसेली दिनुपथ्यो त भन्न थालिछे । दिदीले भनिछे - म त त्यत्रो रुख चढ्न सक्तिनत, कसरी दिऊँ त भनेर । बहिनीले भनिछे- म मेरो चुलो लगाउँछु, चुलो समातेर जानुस् । दिदीलाई रुखैमा छोडेर आफू सरासर घर गइछे । सासूले घरमा फेरि चिनिहालिन् र भनिन् खै, मेरी बुहारी फेरी काँ हालिस् ? फेरि पुरानै ढिपी दोहोऱ्याइछे, बताइनछे । काग पहिलेजस्तै गरी कराउँदै आएछ र त्यसकै इशारामा जाँदा दिदी रुखमा अडिएकी रहिछे । पछि उसको लोग्ने आएर डोरी लगाएर रुखबाट निकालेछ ।

३.२.१२ किसनजिउ

किसनजिउ लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१२.१ मूलपाठ

किसनजिउको घट्टु भैच । तई घट्टु स्याल गिज्या भैच । दिनादिन खान्या भैच, भान्या भैच । एकदिन किसनजिउले हडमुणि जाम्मा लिसो लाइपटि बोसिऱ्यो भैच । उतन्ज्या स्याल आइछले धुलो खान पसिगैछ । उतन्ज्या किसनजिउले स्यालै हाणेल्छ । तँइले त मुई हाणेई भणिपटि मुइले हाण्डु भणिछले, स्यालो हात त किसनजिउका हडलाई जेडिगैछ । हई ! मेरा अर्खो हात छ भणिछले, अर्खा हातले हाणौ भण्डा अर्खो हातले जेडिगैछ । खुट्टा छन् भण्डले दुय्येई खुट्टा जेडिग्यान् । अब छाडिबार मेरा त खाप छ प ! भणि दाँती काट्टु खोज्दया भैच त खापले जेडिगैछ । किसनजिउले तै स्यालै बाद्छ, पैँ सापसाप गरिपटि हाण्ड । उतिपाटाई किसनजिउको धुलो नखान्या भैच ।

स्रोत : द्रोपती शाहु
काँटे-४, दार्चुला
उमेर-६० वर्ष

३.२.१२.२ किसनजीउको नेपाली अनुवाद

एकजना किसनजिउ नामको मान्छेको पानी घट्ट रहेछ । त्यो घट्टमा सधैं स्याल पीठो खान पल्केको रहेछ । दिनदिनै पीठो खाँदो रहेछ । एकदिन त्यो स्याललाई समात्न किसनजिउ आफू नचिनिने भएर शरीरभरि खोटो (लिसो) लगाएर बसेको रहेछ । ठीक त्यहीबेला स्याल आएर पीठो चोर्न थालेछ, एक्कासि स्याललाई किसनजिउले हिक्राएछ । मलाई हिक्राउने को होस् भन्दै स्याल पनि हिक्राउन थालेछ । एउटा हातले हानेछ । त्यो हात त्यहीँ टाँसिएछ, दोस्रोले हानेछ त्यस्तै भएछ । एवम् रीतले मुखले समेत टोक्दा मुखै समेत टाँसिएछ । यसरी किसनजिउले स्याललाई हात पारेर बाँधेर बेस्कन धुलाई गरेछ । त्यस दिन देखि स्यालले किसनजिउको घट्टको पीठो चोरेर खान छोडेछ ।

३.२.१३ राजा

राजा लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१३.१ मूलपाठ

एक देशमाई एक राजा बोस्त्या भैच । तई राजाका भिक्कई नौकर भ्यान् । एक दिन तो राजा शिकार खेल्द वन गैछ । वन भान्ज्या तइले एक ठूलो रुख सुक्या धेक्छ । येई रुखको काठ न्यारोई छ येई घर लैभान पायापटि त निको हुन्थ्यो भणिपटि सुचन्या भैच । राजा गाना-बाजानामाई खुब हौँस्यार भैच । आफना नौकरौखाँई भणिछ - तमी तई रुखई काटिपटि ल्यास तइका हार्मनी, ताबला, मादल बानाउनौ भणिपटि बानाइछ । अब बाजा-बाजापैँ भणिछले तिनिउले बाजाइछ । मादल बाजाइछ ले राजा ! सिङ्ङु आयाछ भणिछले खित्तिल्ल । हार्मनी बाजाइछले तसोइ भणी खित्तिल्ल । तसोइ ताबालाले भणिछले ताबालाइले खित्तिल्ल ।

स्रोत : द्रोपती शाहु
काँटे-४, दार्चुला
उमेर ६० वर्ष

३.२.१३.२ राजाको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा एउटा राजा बस्थ्यो । उसका धेरै नोकर चाकर रहेछन् । एकदिन राजा सिकार खेल्न वनतिर गएछ । वनमा उसले एउटा ठूलो रुख सुकेको देखेछ । यो रुखको काठ त साढै राम्रो छ, यसलाई लिनपाए कति राम्रो हुन्थ्यो भनेर सोचेछ । राजा गानाबजानामा सौखिन थियो । उसले आफ्ना सारा नोकरहरूलाई आदेश दिएछ - तिमीहरू सबै मिलेर यो सुकेको रुख काटेर घरमा ल्याऊ, यसको काठबाट मादल, तबला र हार्मोनियम बनाउनुपर्छ । नोकरहरूले रुख काटेर ल्याएछन् र मादल, हार्मोनियम, तबला पनि निर्माण गरेछन् । राजाले ती बाजाहरू एक-एक गरी बजाऊ भनेपछि तिनीहरूले बजाएछन् । मादल बजाएर मादलले राजाको सिङ आएका छन् भनेछ र फालिदिएछ । हार्मोनियम बजाएर हार्मोनियमले पनि त्यस्तै भनेपछि फालिदिएछ । त्यस्तै तबलाले पनि भनेछ र तबलालाई पनि फालेछन् ।

३.२.१४ स्याल

स्याल लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१४.१ मूलपाठ

एक स्याल भैच । मय्या गोरुको डिडु खानाकिलाखा ढाँडारा पस्या भैच । भाइर त जोरो घाम लागिछले डिडु त सुकिगैछ । स्याल पनि ढाँडारा भितरी हट्टी गैछ । बासातिर बाटमुण्णाहोई किसनजिउ आइछ । ढाँडारापाटाई स्यालले सोध्छ - को होई तँइ बाटमुणी हिट्टया ? किसनजिउले मुई किसनजिउ हुँ भण्छ । किसनजिउ भ्या त तैं पानी पाडि सकलै पै भण्छ स्यालले । उतन्ज्या किसनजिउले पानी गाडिहाल्छ । पानीले ढाँडरो भिजिपटि कौलो होइछले स्याल ढाँडारापाटाई भाइर आइछ । उन्ज्या स्यालले भण्यो तैं काँ किसनजिउ होइ ? पानी त सर्कहोई आया हो ले क्या तैंले गाड्या होइ त पानी ? अब स्यालैले किसनजिउई दाउपेच पडिगै । स्यालै कस्याँ सामाइपटि येइको साखाप पाडौँ भणिपटि किसनजिउ लाग्या । स्याल धुर्त भ्योले सिन्ति हात नपड्इया । किसनजिउले स्यालकि लाखा घट्टु जोत्यो । तई घट्टु धुलो खानाकि आउन्या भैच स्यालले । किसनजिउले समाउन्या प्रयास गय्योले नाइ सक्यो

। अब एकदिन स्यालका बोसन्त्या दुला गया समाउँलो भणिपटि । स्यालले त किसनजिउई दुलाम्बो छ, भणिपटि जाणेल्छ, ले भाइरै पाटाई दुली-दुली भणिपटि धेइछ । दुली त नबोल्दया । नितै त मेरी दुली बोल्दे हो, आज क्याकि नाइबोल्दगै भणिछ । उतन्ज्या किसनजिउ सुच्यान् साँच्ची येइकी दुली नितै बोलन्थी कसप, आज मुई धेकिपटि नबोलेकी हो कि भणि सोच्छ । स्यालले अज दुली भणि बोलाउन्ज्या होई ! भणिछ किसनजिउले । उन्ज्या स्यालले भण्छ - अँ तै किसनजिउ दुला आइपटि बोस्या भैचै, दुलीले काँइ बोलन्छे त भणिछले स्याल त भाइरै पाटाई भाजिगैछ । ततिपाँछा किसनजिउ स्याला पुछेट दुकुडिपटि गयान् । एकफेरा त समाल्छले किसनजिउका हात किल्मडा जडा मुई भाजी तल्ला गाडा भणिछ । साँच्ची मेरा हात किलमुडा जडा काँपाटाई आया भणिपटि हेरौं भण्ड्या भैच त अज स्याल त भाजिगैछ । छाडिबार घट्टमाई लिसा बिम्मु बानाइपटि राख्यो । तै बिम्मा हातमाई सात्तु राखिदियो, थोलमुणी धुलो लाइदियो, सात्तु खायाजसो गर्दियो । स्याल त तै कस्याँ खाउँ भणिपटि पछाडि लाग्दया भ्यो । हाँला तललाई को होई ? सात्तु खान्या भणिछ, त ऊ त बिम्मु भ्यो ले क्या कि बोलन्थ्यो । तई नज्ग भाना-भाना तामुडो लाग्या धुलो-सुलो खायोले उतन्ज्या हात त लट्पटिन पसिग्यो । आँला तै हात क्या कि सुमाउनलाछै ? तोइमुइ हाणेलाँ भण्योले हाण्यो त हात वाँई रैग्यो । छाडइनाई भणिपटि अर्खा हातले हाणौ भण्डा अर्खो हातले जेडिगैछ । पै तालाइभाई तई स्यालै सामाई सक्यो । उत्पटि तै घट्टा फेदडामुणि हाल्यो, मथिपाटाई कुलो लायो रे “किस्न्या घट्ट पिस्न्या” भण्डुई स्याल मन्था हो ।

स्रोत : काशी साहू
काँटै-४ मुल्ला, दार्चुला
उमेर - ६७ वर्ष

३.२.१४.२ स्यालको नेपाली अनुवाद

एउटा स्याल रहेछ । एकदिन मरेको गाइको मासु खान गाईको जीउभित्र पसेछ । बाहिर त घाम चर्को लागेछ र घामले गर्दा मरेको गाईको शरीर सुकेछ र स्याल त्यही अडिएछ । बेलुकातिर बाटोमा किसनजिउ आउँदै रहेछन् । स्यालले चाल

पाएर सोधेछ - तँ बाटामा हिँड्ने को होस् भनेर । म किसनजिउ हुँ भनेर बटुवाले स्याललाई भनेछ - किसनजिउ भए त पानी बर्साउन सक्नुपर्थ्यो । किसनजिउले ल हेर त भनेर पानी बर्साइदिएछ । पानीले गर्दा सुकेको मासु भिजेर लचकदार भएछ, स्याल पनि बाहिर निस्कन सफल भएछ । स्याल बाहिर निस्केर भन्न थालिहालेछ - पानी तँ जस्ताले पार्न सक्छन् ? पानी त आकाशबाट पो पर्छ । त्यतिबेलै देखिन् स्याल र किसनजिउको बीचमा दाउपेच चलन सुरु भएछ । किसनजिउ यो स्याललाई समातेर कसरी सखाप पारौँ भन्नतिर लागे । किसनजिउले स्याललाई समात्न एउटा घट्ट बनाए । त्यो घट्टको पीठो खान स्याल आउने रहेछ । स्याललाई समात्ने प्रयास गरे पनि किसनजिउले सकेनन् । एकदिन स्याललाई समात्न उसको बस्ने दुलोभिन्न पसेछन् । स्यालले फेरि चाल पाएछ र बाहिरैबाट ए ! दुली भनेर बोलाउन थालेछ । कोही नबोलेको देखेर अरु दिन त दुली बोल्दथी आज किन बोल्दिन भनेर स्याल भन्दो रहेछ । किसनजिउले सोचेछ-साँच्चै अरु दिन दुली बोल्थीकी क्या हो ? आज मलाई देखेर नबोलेकी हुनसक्छे भनेर स्यालले बोलाउँदा 'हँ' भनेछ । स्याल बाँठो, दुली पनि बोल्छे र ? तँ त किसनजिउ बोल्दैछस् भनेर स्याल त्यहाँबाट पनि भाग्न सफल हुन्छ तर किसनजिउ नछोपी नछाड्ने गरी पिछ्या गर्छन् र हातपारिहाल्छन् । स्याल एककासि "किसनजिउको हातमा किल्मडा जरा, म भागेर तल्लो गद्दा भन्दो रहेछ । किसनजिउ ल ! मेरो हातमा जरा कहाँ बाट आयो भनेर हेरौँ भन्दा स्याल फेरि टाप कस्छ । अन्तमा स्याललाई समात्न किसनजिउ एउटा पानी घट्ट बनाउन पुग्छन् । घट्टभिन्न खोटाको मान्छे बनाएर त्यसको हातमा सातु राखिदिएको हुन्छ । अलिकति ओँठतिर सातु लगाइ दिन्छन् । स्यालको पीठो खाने बानी । स्याल पीठो खान घट्ट आइहालेछ । यसो हेर्दा कुनै मान्छे सातु खाइरहेको जस्तो । ए ! तँ को सातु खाने हँ ? भनेर सोध्दो रहेछ । सातु खाने बोलेनछ र नजिकै आएर स्याल पनि खान थालेछ । त्यो मान्छेको हातको पनि खाऊँ भन्दा त उसको हात त्यही चिप्किएछ । ए ! मेरो हात किन समात्छस् भनेर अर्को हातले हिकार्उन खोज्दा त्यो पनि चिप्किएछ र स्याल आपत्मा परेछ । त्यही बेला किसनजिउ आएर स्याललाई अब पनि तँलाई काँ छोड्छु र भनेर घट्टको मुनितिर बाँधेर माथिबाट कुलो लगायो । स्याल "किसनजिउ घट्ट पिसनजिउ" भन्दै मरेछ ।

३.२.१५ ऐना

ऐना लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१५.१ मूलपाठ

एक घरम्बो दुईजना बड्ढाबड्डीले तिनारा दुईजना चेलाब्वारी बोस्त्या भ्यान् । एकदिन बड्ढो मरिछले तइका चेलाले वर्षदिनपाँछा वर्षिकि बानाइछले हरिद्वार गैछ । हरिद्वार, बाटमुणि हिटन्ज्या एक दोकानमाई ऐना धेक्छ । ऐनामाई आफनी अन्यार धेकिछले ए ! बाबा त याँ प भ्यान् । यिनिउँ त मुई घर लैभानुभणि तो ऐना घर लेइछ । घर लेइपटि कसई नधेकाईपटि बकसौनी राख्या भैच । एकदिन उइकी स्वानीले बकस उगाडुबार तो ऐना धेकिछले उतन्ज्या उइको मुखले धेकिगैछ । ए ! येइले त अर्खो ब्या गन्या भैच भणि सुचिछले तै दिन चुप्पु लाग्छे । अर्खादिन कल गर्द पसिगैछ । अब तईकी इजाले साँच्ची मेरा चेलाले ब्या गन्या भैच कि नाई भणिपटि बकस उगाडिपटि हेर्द्या भैचे त उइल्ले ऐनामाई आफनो मुख धेक्छ । उतन्ज्या उइल्ले सुच्छे, मेरा चेलाले ब्या त गरेइको भैचले बुढी प गन्या भैच ।

स्रोत : वीर सिंह डोबाल
काटै-५, दार्चुला
उमेर-५५ वर्ष

३.२.१५.२ ऐनाको नेपाली अनुवाद

एउटा घरमा एक जोडी बूढाबूढी र तिनीहरूका छोरा-बुहारी बस्दथे । घरको मूली बूढो मरेछ । बूढोको वार्षिकी बनाएर छोरो पुण्य कमाउन हरिद्वार तीर्थस्थल गएछ । हरिद्वारमा घुम्ने बेलामा उसले एउटा पसलमा ऐना देखेछ । ऐनामा आफ्नै बाबुको जस्तो अनुहार देखेछ । अहो ! बुबा त यहाँ पो बसिराख्नु भएको रहेछ भन्ने ठानेर त्यो ऐना किनेर घरमा ल्याएछ र कसैले चाल नपाउने गरी सुरक्षित बाकसमा राखेछ । एक दिन उसकी श्रीमतीले लुगा भिकने बेलामा त्यो ऐना देखिछे । ऐनामा आफ्नो जस्तै अनुहार देखिएकोले मेरो लोग्नेले त अर्को बिहे गरेका पो रहेछन् भन्ने ठानिछे । त्यो दिन केही नभनी चुपचाप बसिछे । अर्को दिन लोग्नेसँग भगडा गर्न थालिछे । सासूले बिहे गन्या भए खै त ? त्यसकी दुलही, किन व्यर्थै किचकिच गर्छे

भन्ने सोची । बुहारीले ऊ त्यो बाकमा हेर्नुस् त भन्दा सासू हेर्न गइछे त उसले हेर्दा पनि अनुहार देखिन् र ए ! बिहे त गरेको रहेछ तर म जस्तै बूढी पो रहिछे ।

३.२.१६ चोरीको नाज

चोरीको नाज लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१६.१ मूलपाठ

एक जोगी भैच । कसैको केई अन्या नगन्या, धर्मु कमाया । हिट्टा-हिट्टा एकाघर पुजिछ । तो मान्सु चोन्या नाज मात्रै खान्या और केई नखान्या भैच । बासा खानाकि खाहाल्छ । भोलिकन्वार ताँपाटाई नसिगैछ । बाटमुणि भानबार पन्यारौनि हड् धोनाकि स्वानीमान्सु भेटिछे । तइले गाहानापाता खोइपटि परमाई राख्या भैचले तै जोगीले टिपिहाल्छले लैभाइछ । उथतिर पुजन्या तई जोगीले उइका गहना दोबेल्छ । अब भण्छ -इजुनरे ! मुई त कसैको अन्या नगरदिउँ, धर्मु कामाया हुँ ले एतन्ज्यालडो धर्मु कामाया के रयो ? मेरो कामाया धर्मु सब बगिगयो भणि सुचिछले, उल्पटि एक ठौरलाई बोसोपटि ध्यान गर्द पसिछ । मुई यो के बाँइ लागि, मेरो एसो के भयो ? एतन्ज्याको सब कुरडि सुचिछले ध्यानले कसो कुरा गाडिछ कि - तैले एकाघर चोरीको नाज खायाहोई पै तसो भया हो तोई तसी बाँइ तसैलाखा लागेकि हो भणिपटि आफूइले ध्यान गरिपटि जाण्छ ।

स्रोत : सरस्वती शाहु
काँटै-५, दार्चुला
उमेर-४० वर्ष

३.२.१६.२ चोरीको नाजको नेपाली अनुवाद

एउटा जोगी रहेछ ऊ कसैको केही नबिगाने रहेछ । एकदिन हिँड्दा हिँड्दै ऊ एउटा मान्छेको घरमा बास बस्न पुगेछ । त्यो घरधनी जहिले पनि चोरेर ल्याएको अन्न मात्रै खाने गर्दो रहेछ । त्यो घरमा बास बसेपछि जोगीले पनि त्यो खाना खाएछ । भोलिपल्ट जोगी हिँडेछ । बाटाको पँधेरोमा एउटा आइमाई मान्छेले

गहनापाता खोलेर नुहाउँदै रहिछे । त्यो गहना देखेर जोगीले समातेर लगेछ । धेरै टाढा पुगेपछि उसले ती गहनाहरू हेरेछ । आम्मै ! मैले त कसैको केही अन्याय गरेको पनि थिइन मात्रै धर्म कमाउँदै आएको थिएँ । यो म के गर्दै छु ? कसरी यस्तो हुँदैछ ? मैले कमाएको धर्म सबै बगाइसकेछु भन्ने सम्भरेर पुनः ध्यान गर्न थालेछ । मलाइ यो के लत लाग्यो ? अहिलेसमको सबै कुरा सोचेर ध्यानबाट कस्तो कुरा निस्केछ कि - तँले एउटाको घरमा चोरीको अन्न खाएको होस् त्यसैले त्यस्तो भएको हो ! तँलाई त्यस्तो लत त्यसैले लागेको हो भनेर आफैले ध्यान गरेर थाहा भएछ ।

३.२.१७ सात बैनी

सात बैनी लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१७.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई दुई बूढाबूढी भ्यान् । तिनरा सात चेलियाँ भ्यान् । तिनिले सल्ला सिउँतो पाइछले घर लेइपटि बाँडि खाइछ । साताउँ बैनीकिलाखा नपुज्छ । मुखी थोका होइयो भण्योले तइले त जेठी दिदी त फाल हाण्ड गैछे । जेठीले त फाल हाणेल्यो भण्योले सब्बौंले तसई गोइरा फाल हाण्योले सब्बै ताउनी मरिग्या । तिनिउँपाटाई सात छिडा पानीका फुट्टानु । छाडिबार समुद्रमाई मिल्यान् सातै छिडा पैँ सातै बैनीयाउँले जुनी-जुनीसम्म दागाडाई बोस्यान् । तत्तीपाटाई समुद्रखाँइ सात बैनीयाँउको संगम हो भणपटि भण्ड्या हुन् प !

स्रोत : कलावती धामी
छापरी-७, दार्चुला
उमेर - ४४ वर्ष

३.२.१७.२ सात बैनीको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा दुईजना बूढाबूढी बस्दथे । उनीहरूका सातवटी छोरीहरू थिए । एकदिन तिनीहरूले सल्लाको गुदी भेट्टाएछन् । त्यो गुदी सातैवटा बहिनीहरू मिलेर

खाऔं न त भनेर बाँड्न थालेछन् । बाँड्दै जाँदा सबैलाई पुगेनछ । मलाई पुगेन भनेर कान्छी बहिनीले भनिछे । कान्छीलाई पुगेन भनेर जेठीले खोलामा हाम फालिछे । जेठी दिदीले हाम फालेको देखेर सबै बहिनीहरूले पनि त्यही खोलामा हाम फालेछन् र सबैजना मरेछन् । मरेका सातै बहिनीहरू सातवटा पानीको फोहोराहरूमा परिणत भएछन् र अन्तिममा सातवटैको मिलन अथाह समुद्रमा भएछ । त्यहाँ सातवटै बहिनीहरू जन्म-जन्मसम्म मिलेर बसेछन् । त्यसै दिनदेखि समुद्रलाई सातवटा बहिनीहरूको सङ्गमस्थल पनि भन्ने गरिन्छ नि !

३.२.१८ रेल्व्या

रेल्व्या लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१८.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई रेल्व्या नाउँको मान्नु भैच । एकदिन तो आफाना माइत गैछ । माइत पुज्या तइका सासु-ससुराउँले भितर बोस भण्छले, भितर बोसाल्छ । खाना-सानाले खाईछले तइकिलाखा सिनाकिले व्यवस्था गर्छले तो सिगैछ । दिनभरी, दोसरा दिनले माइतैमुणि बोस्छले सासु-ससुराउँले - कबभाई हमरा ज्वाई आइन्यानले तिनिउँकिलाखा और त के छले, लिखु छन् । लिखुको गुड दिय भण्छ । रेल्व्या घर लिखुले नभ्यानले खाना जति लिखु खाइछ । बासातिर ज्वाइँकिलाखा के पाकाउनाउ भण्छले उन्ज्या रेल्व्याले भण्छ-मुई त आज खान्या मनै नाइथि, पेटले खाराब भया जसोले छ केही नखानिहुँ मुख जनपाका भण्छ नानो धुलो भुटिछले ज्वाई खाइहाल्छ अब सिगैछ । रात त तै विचरा पेट दुखिगैछ । बिरानो घर भ्यो लाइटले नभैचे अब भाइर आउँ भण्डा देली नपाउन्या भैच, भितरै हगौँ माइत भ्यो तै विचराई त आफत आइगैछ । हगनले काँ भाउँ के गरौ होइगैछे । अज भाइर भानाकि उठि गैछ । दिस्यानउनिहोई आइछले, एथ फर्कन्या भैच देलि नपाउन्या भैच । उथतिर छ्यारु हगिदन्या भैच । तलतिर मासादर्या भैचले बानाम्बोई हात लाग्दया भ्यान् । देलि नपाउन्या भैचले मथतिर छ्यारु हगिदन्या भैच । भितरभरि भाडाकुँडाऊँमुणि जाँ ताँ गुवै गु गर्दिछ । देलि नपाइयेई गु त भितरै सकिगैछ ।

ठिक्कु गु सकिनु देलि पाइछले अब गुताई सकिग्योले भाइर क्या कि भ्नाउँ भणिपटि दिस्यानउनी आइपटि सिगैछ । अब सिउं निनु नलाग्दया भैचे । भ्नाउँ मेरो बदनाम हुनेहो भणिपटि तइ त पशता होइगैछले रातैमुणि सजले ठडिछले घर गैगैछ । अब परभात बड्डी ठडिछेले-हाँला बड्हाउँ आज त भितरभरी गु छ । कै भैचे उन्यात जाण्डाकी भणिछले कसप नाइजाण्डु भणिछ । उतन्ज्यात बड्डीले त परभातै तै गु लाग्या भाणाकुणा धोईपटि, भितरमुणि गु पाखाली सरसापाई गछ । अब सासुले परभात च्या बानाइपटि भ्ना ज्वाइँ दियेई भणिपटि आफाना चेलाई लाइछ । ओ भिना च्या खा भणिपटि भण्ड्या भैच त रेल्च्या त नठडिन्या । ऊ त दिस्यानौनी नभयो प ! सिरकै मान्सजसो बानाइपटि आफु त टापु भया भयो । भिना त नाई ठडिना भणिछले उतन्ज्या बड्डीले भण्ड - निनु लागेकी होली रन्दे पै सिन्दे । २-३ भण्टा पाँछाले च्या लेइपटि धदयाउन्या भैच त रेल्च्या त नउठ्या । उन्ज्या तेसराँका आउना त छाकाल होइगैछे । नाइभ्यो अब त उठाउनुई पड्यो भणिपटि दिस्यानौनी भ्नाइपटि हेर्दया भ्यान् त ज्वाइँ त नाथि । उतन्ज्या भणिछ । हमरा ज्वाइँले एसेरी भितरभरी हगिपटि पै रातै भाज्यान् ।

अब, अर्खादिन रेल्चेकि स्वानी माइत आइछले उई आउन्ज्या त इजाबुबाउँले भण्ड-चेली न तसा भितरम्बो हगन्या ज्वाइँ अबपाटाई जन लायेई । हमरा त भितरमुणि जाँ ताँ गुवै गु गरिपटि पै रातै भाजिपटि गयान् । हमि त ज्वाइँ छन् ले येई गुवई छाँटो पुछ्छौँ भणिपटि लागालाग । ज्वाइँले त आफनी स्वानी नबाताया भैच । गाउँका मान्सुले तसोई भण्ड्या भ्यानु । ऊ विचारी त रुनि हिट्टि घर गैछेले, घर गैपटि तमिउँले त माइत भ्नाइपटि हग्या भैच, मुखाँई क्या कि नाई भण्या भणिछ । अब रेल्च्याले भण्ड - तेरा माइतिउँले लिखुई लिखु ख्वायोले मुई त पेट चल्दया मान्सु, पेट चल्यो । नाजपानी केइ नाई । तै दिनपाटाई ज्वाइँ रिसाइपटि माइत नआउन्या भैच । एकदिन रेल्च्या सौरज्यू गइछ आफनी चेलीका घर । तइका घर लिखु त नभ्यानले खोजी-खोजी लिखुको स्वागत गछले सौरज्यूउइले रातम्बो टट्टी भैचले एथ-उथ आडालिन्या भैच । उतन्ज्या रेल्च्याले भण्ड-धेक्या पै तमिउँले मुई लिखुई, लिख ख्वाइथ्या प ! मुइले तमरा भितरम्बो हगथ्या । भाइर भानाकि तमरा

घर उजालो नहुन्या । मेरी गराइले हो ज्वाइँ तसो भया भणिपटि नाइसुच्याले तमिउँले त उल्टाई मेरो बद्नाम गर्दिया ।

स्रोत : द्रोपती शाहु
काँटे-४, दार्चुला
उमेर-२६ वर्ष

३.२.१८ रेल्च्याको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा रेल्च्या नाम गरेको मान्छे बस्तथ्यो । उसले भर्खरै बिहे गरेको रहेछ । एक दिन ऊ ससुराली गएछ, त्यो दिन त्यहीं बसेछ । अर्को दिन पनि ससुरालीमै बसेछ । लामो समयपछि ज्वाइँ आउनु भएको छ भनेर ज्वाइँलाई धेरै उखु खान दिएछन् । रेल्च्याको घरमा उखु पनि रहेनछन्, त्यसैले पाएँ भनेर धेरै खाएछ । बेलुका पनि ज्वाइँले खाना खाने इच्छा नगर्दा-नगर्दै पनि बल गरी सुजी पकाएर खाएछन् । राति बिचराको पेट दुख्न थालेछ । पेट दुख्न रोकिएनछ । नरोकिएपछि अब बाहिर जानुपथ्यो भनेर ओछ्यानबाट उठेर बाहिर जान आँट्दा यता छाम्दोरहेछ बाटो नपाउँदो रहेछ । उता छाम्दा पनि, तल-माथि छाम्दा पनि केही सीप लागेनछ । बत्ती रहेनछ, अब के गरुँ कसो गरुँ भएछ । अन्तिमसम्म पनि रोक्न खोज्दा बिचराले रोक्न सकेनछ । यत्र-तत्र दिसा गर्न घरभित्र पुगेछ । दिसा गरिसकेपछि बल्ल ढोका पाइएछ, अब ढोकाले के गरौस् सुटुक्क गएर सुत्न खोजेछ । राति निन्द्रा कसरी लागोस् र ससुरालीमा त्यस्तो गरिएको छ । अब मैले अँध्यारोमै टाप हुनुपर्छ भनेर सिरक-डसना ठ्याक्क मिलाएर भागेछ । बिहानै बूढी उठिछे त भित्रैभरि दिसापिसाब मात्रै गन्हाएको छ । यो कुरा बूढोलाई बताइछे, बूढोले हाम्रै छोरोलाई पो पखाला लागेर हो कि भनेछ । विस्तारै बोल्नु ज्वाइँले सुन्नुहुन्छ भनिन् । बरु चिया पकाएर छोरोलाई ज्वाइँलाई चिया दिन अह्नाइछे । छोरो चिया पुऱ्याउन गएछ र भिनाजु चिया भनेछ तर भिनाजु बोल्नुभएनछ । अब त भएन भनेर छोरोले छामेरै उठाउन खोजेछ तर ओछ्यानमा भिनाजु त छैनन् । ससुरालीमा आएर हाम्रा ज्वाइँले यसो-यसो गथ्यो भनेर गाउँभरि सुनाइदिएछन् । उता रेल्च्याले आफ्नी स्वास्नीलाई समेत यस्तो-यस्तो मेरो हातबाट गल्ती भएको छ भनेर बताएनछ ।

एकदिन रेल्च्याकी स्वास्नी माइत आइछे । माइत पुग्नेबित्तिकै सारा थाहा पाइछे । बिचरी लाजले बोलनै सकिनछे । घर फर्केर पोख्नु रिस रेल्च्यासंग पोखिछे । रेल्च्याले पनि मैले रहरले गरेको होइन उहाँहरूको जोरजुलुम र मेरो बाध्यताले त्यस्तो भएको हो भन्ने कुरा बताएछ । ऊ कहिल्यै पनि ससुराली गएनछ । एकदिन रेल्च्याका ससुरा ज्वाइँ-चेली भेट्न भनी आएछन् । ज्वाइँले पनि ससुरालाई खोजी-खोजी गरेरै भए पनि टन्न उखु खाएछ । राति ससुरा बाको पनि उस्तै हालत भइहालेछ । ठीक त्यसैबेला रेल्च्याले भन्न छोडेनछ - मलाई पनि यस्तै पारेको थियो तर तपाइले त्यस्तो नसोचेर उल्टै मेरो बदनाम पो गराइदिनुभयो ।

३.२.१९ स्वानी जिङ्सेया जुडिकाट

स्वानी जिङ्सेया जुडिकाट लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.१९.१ मूलपाठ

एक सुलदुम बड्डो भैच । तो भिक्कै बुडिया भैच । तइका दुई ब्या भ्यान् । जेठी स्वानी तसई लाइककि भैचे । कान्सी ज्वान, मरट्टा, न्यारी भैचे । कान्सी, बैकु त बुड्या होइग्यो भण्ड्या भैचे । बड्डाका जाबरु फूल्या भ्यानले मुई त ज्वानै छौँ, मेरा घरवाला खाँई त बड्डो होइगैछ भण्ड्या हुन्ले फुल्या-फुल्या जाबर चुण्डिउँ भणिपटि तै बड्डा जाबर चुण्ड्या भैचे । जेठी स्वानी मुइताई बूड्याले मेरो बैकु ज्वान भणिपटि खिसी काट्टया हुन् भणिछले ऊ आफाना बैका कालाकाला जाबरु चुण्ड्या भैचे । लास्टमाई बड्डा त मुन्टा जाबर सकिग्यान् । बड्डो तालुखुइल्या होइगैछले अब दुय्येई स्वानीयाँ त अचम्म पडिग्यानु । हत्तेरीका हमिउँले त भौत गलित गरिहाल्या, तसरी जाबर नचुण्याभ्यापटि केइ नभ्याले हमरो बैकु मुन्टा जाबर भया त रन्थ्यो, नामाई ज्वान त हुन्थ्यो । हमिउँले येई घरको नाज, पानी त खायेई-खायाले बड्डाका मुन्टा जाबर समेत खाहाल्या भणिपटि पशता गरदयाभ्यानु । अब बड्डालो भण्छ - मुईल्ले एकै हेन्या भ्यापटि के-क्याप, कसोकसो हुन्थ्यो । दुई ब्या भ्याले मेरो भितरो नाजपानीले सक्या, नाफा मुन्टा जाबरले सक्या । अब येई तालुखुइल्या मुन्टाई

लैभाइपटि भाइर रूपयाँ कामाउन मुई कस्याँ भाऊँ ? जाबर काँ हालेई भणिग्या स्वानीयाँउले चुण्या हो भण्डाकी मेरो बदनाम । जाबरैसिउँ भान्थ्याले चुणि सकिहाल्या । कसै ज्वानु मरहटा, कसै बुड्या चाइन्या भ्योले मुई अब भाइर काम गर्द नाइभगानु । तमिदुय्येई भा भणिछ । पाँछा कालाई जाबर भ्याले रन्दिनु भैचभणि बूडी हुन्या बड्डी पशता पडिछ । आफूई फुलिभान्या भ्यानु भणि कान्सी पशता पडिछ ।

स्रोत : बेलमती भट्ट
काँटे गा.वि.स. ५, दार्चुला
उमेर : ३६ वर्ष

३.२.१९.२ स्वानी जिङ्सेया जुडिकाटको नेपालीअनुवाद

एउटा धेरै खाने बूढो रहेछ । उसका दुईवटी स्वास्नी रहेछन् । जेठी स्वास्नी सुहाउँदो उमेरकै रहिछिन्, कान्छि चाहिँ लोग्नेभन्दा निकै कम उमेरकी अझ सुन्दर पनि रहिछिन् । बिचरा ! बूढाको चाहिँ धेरैजसो कपाल फुलिसकेको रहेछ । कान्छी मेरो लोग्ने साह्रै बूढो भइसक्यो म भने जवान नै छु । सबैले मलाई यस्तै कुरा गरेर हेला गर्छन् भनेर आफ्नो लोग्नेका फुलेका रौँ उखेलने गर्दिरहिछे भने जेठीचाहिँ मेरो बूढो त बूढो जस्तो देखिन्थ्यो आजभोलि कसरी जवान हुन थाल्यो भनेर लोग्नेका बाँकी रहेका काला केश पनि उखेलन थालिछे । यसरी दुई जनाले बूढाका केश उखेल्दा-उखेल्दा टाउकै मुडुलो भइसकेछ । अब दुइवटै स्वास्नीहरू निरास भएछन् । हत्तेरी ! यस्तो मुडुलो त नसुहाउँदो पो रहेछ । कालो-सेतो जस्तो भए पनि कम्तीमा टाउकामा केश त हुन्थे । हामीले घरभित्रको अन्नपानी त सिध्यायौँ-सिध्यायौँ बिचराको केशसमेत बाँकी राखेनाँ भनेर अक्क न बक्क भएछन् । अब बूढोले भनेछ - हिजोसम्म बाहिर गएर काम गर्थेँ, कमाउथेँ र खान्थ्यौँ अब म यो मुडुलो टाउको लिएर कहीं जानेवाला छैन, तिमीहरू जाऊ के गर्छौँ गर भनेर रिसाएछ । त्यसपछि कालो केश भए पनि छोडिदिनुपर्ने रहेछ भनेर बूढी श्रीमती पछुताइन् । कालो केश पनि पछि त आफैँ फुल्ने रहेछ भनेर कान्छी श्रीमती पछुताइन् ।

३.२.२० दिदी ड्वाड

दिदी ड्वाड लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२०.१ मूलपाठ

एक जैलाल नानो मुल्या भैच । उइका सात बैनियाँ भ्यान् । ऊ एककलोई रैगैछ, सातै बैनियाँ पैल गैग्यान् । जेठी दिदीका घर गैछले भण्छ - दिदी ! दिदी ! तै मेरा डुप्का पाकाइदे मुइ तेरा गोरु हेरदिनु । नाइनाई दिदीले भण्छ । दोसरी दिदीका घर गैछले तसोई भण्छ । तसोई गर्दा गर्दा सब्बौँका घर गइछ, सब्बौँले नाई-नाई भणिछ । उन्ज्या तो बिचारो तसोई जंगल गैगैछ । जंगल गैछले वाँ वनभैसा पाल्छ । ढुटोले पाइछले उसैका रोट्टा पाकाई खाइछ । दुधकी ताल पिन्या भैच रुख भान्या भैच । पाँछा जंगलै ब्या गरहेल्छ तइपाछाँ तइका दिदीयाँ मेरो भाई सुखमाई छ कि दुःखमाई छ भणिपटि खोज्दा-खोज्दा ग्यान् । पैल भानाइहोइ पैलि कोई बैनियाँ भदेललौडाले हाण्ड्या, कुच्चाले कोई हाण्ड्या भ्यानु । मजिल्ली दिदी गैछले दिदी ! दिदी ! भँसो लैभा भण्छ । को भँसो लैभान्या होई भणिछले - चनुली भैसी लैभानु भण्छ । जैलाल आँफर गैछले घाणो लेइपटि भैसा टाटुनी लाइदिन्छ । घाणाम्बो बुजो हाल्या भैचले दिदी ! धार ओर यो बुजो जनगाडेई भण्छ । घरपर पुजन्ज्या घाणाम्बोको बुजो निकाल्छले उन्ज्या घाणो त बोल्द पसिछले कुच्चाले हाणन्थेई दिदी ड्वाड ! भदेली लौडाले हाणन्थेइ दिदी ड्वाड ! भण्ड्या भैच ।

३.२.२०.२ दिदी ड्वाडको नेपाली अनुवाद

एउटा जैलाल नाम गरेको सानो केटो रहेछ । उसका सातवटा दिदी रहेछन् । सातवटै दिदीहरूको बिहे भैसकेछ । त्यसैले ऊ घरमा एकलै परेछ । बुबा-आमा पनि कोही रहेनछन् । जैलाल एकलै परेपछि जेठी दिदीकहाँ गएछ र भनेछ दिदी म एकलै परें तपाईं मेरा लागि खाना पकाइदिनुस, म हजुरका गाईगोरु चराइदिन्छु । दिदीले मानिनछे, ऊ फर्केर आएछ । एवम् रीतले सबै दिदीहरूकहाँ यस्तै समस्या राखेर गएछ तर सबै दिदीहरूले एउटै जवाफ दिएछन् । अन्तमा ऊ निरास भएर जङ्गलतिर

लागेछ । जङ्गलमा बस्न थालेपछि उसले त्यहाँ वनभैंसी पाल्न थालेछ । त्यहाँ उसले भुस पनि पाएछ । त्यसै भुसको रोटी पकाएर पनि खाएछ । दूध मनग्यै खूब पिउँदो रहेछ अनि रुखमा चढ्दो रहेछ । त्यहीं केही वर्षपछि उसले बिहे पनि गरेछ । एकदिन उसका दिदीहरू हाम्रो भाइ थियो, कहाँ होला ? के गर्दै होला ? सुख-दुख के मा छ होला भनेर खोज्दै गएछन् । ऊ त मजाले घरजम गरेर बसिरहेको थियो । त्यो देखेर सबैजना लाजले भुतुकक भएर आ-आफ्नो घर फर्केछन् ।

केही दिनपछि जैलालकी माहिली दिदी भाइकहाँ गइछे । जैलाल सानो छँदा ती सातवटै दिदीहरूले कहिले कूचाले, कहिले लौराले हिकार्काउँदा रहेछन् । जैलालले माहिली दिदीलाई एउटा भैंसी दिने विचार गरेछ । लुहारकहाँ गएर एउटा घण्ट पनि बनाएर ल्याएछ अनि त्यो घण्टमा नबज्ने गरेर कपडा हालेछ । किन कि घरतिर घण्टको आवाजले अरुका गाईभैंसी तर्सेर भाग्छन् भनेर । डाँडापारी पुग्ने बेलामा घण्टको कपडा भिकिदिनु भनेछ दिदीलाई । घर पुग्ने बेला दिदीले घण्टको कपडा भिकिछिन् । घण्ट त अर्कै आवाज निकाल्न थालेछ - कुचाले हिकार्कानुहुन्थ्यो दिदी ड्वाड् ! लौराले हान्नुहुन्थ्यो दिदी ! ड्वाड् ।

३.२.२१ कानो

कानो लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२१.१ मूलपाठ

दुई स्वानीबैकु भ्यान् । माइतहोई आउनलग्या भ्यान् । एक कानो भैचले बाटतलिउनी सिन्ना भुड पड्या भैच उइकि पुतारी भण्डया भैचे गाडु । उइको बैकु भण्डया भैच नाइ गाड्डा उइकि पुतारीले गाड्-गाड्... भण्डिले सारोइ गरिहेछ । गाड्डाउँ पैँ भण्डिले गाडिहाल्छ । मथिमाई आइछले उनीउँले त माइतहोई चोखोलाया रोटो लेया भैच । कानो त मुइ भुक लाग्गै भण्डया भैच । उनीउँले त दुईरोटा गाडिछले खा पैँ भण्डिपटि दिइछ । वाँ त कानो तो त मेरी स्वानी हो काँ लैभानेहोई भण्डपसिछ । वाँलाई त मान्सु कोही नभ्यान् रे बोलाबोल हुनाहुना तीनै जना भेल नसिग्यान् । भेल भण्डिपटि साँची त कोई नभ्यान्ले तिनी त तसाई रया

भ्यानुले पाछाँ एकदिन कानाई भण्ड सुण्छ एकलोई बोस्या भैचले कसो भण्डया भैच कि कानो, आँखा नधेक्दया कोही नाथिनु भणि सुक्त्या भयो प ! भण्डपसिगैछ, “सिन्ना भुडउनि पड्या, उसइका दुइरोटा पन्या, उसइ खाँइ मोरी जोइ भन्या” यो भणन्ज्या जाम्माउँले सुणिछले पै यो त कुरडि साँच्ची नभईचे भणिपटि सबौँ घर पाठाइछ ।

स्रोत : सरस्वती शाहु
काँटे-५, दार्चुला
उमेर - ४० वर्ष

३.२.२१.२ कानोको नेपाली अनुवाद

दुईजना लोग्ने स्वास्नी रहेछन् । एकदिन तिनीहरू ससुरालीबाट फर्किरहेका रहेछन् । बाटोमा एउटा अन्धो मान्छे सिस्नोको भयाडमा अडिएको रहेछ । दुबैजनाले त्यो कानालाई त्यहाँबाट निकाल्ने कुरा गरेछन् र निकालेर बाटोमा ल्याइपुऱ्याई दिएछन् । त्यहाँ आइसकेपछि कानाले मलाई साह्रै भोक लागेको छ, केही खानेकुरा भएपछि दिनुस् भनेछ । ती लोग्ने-स्वास्नीले माइतबाट घिउ लगाएको रोटी ल्याएका रहेछन् दुइओटा रोटी भिकेर कानालाई खान दिएछन् । कानाले मजाले रोटी खाएछ । अब छुट्टिऔँ त भनेर उठ्दा कानो भन्न थालेछ - तपाईं यिनीलाई लिएर कहाँ हिँड्न खोज्नुभएको ? उनी त मेरी श्रीमती हुन् छोडिदिनुस् । त्यहाँ ठूलै घम्साघम्सी चलेछ, कुरो मिलेनछ र तीनै जना जेलतिर जाऊँ भनेर जेलमा कुरो छिन्न गएछन् । जेलमा पनि धेरै समय भएछ कुरो कति पनि नमिल्ने । एकदिन कानो एकलै भन्न थालेछ “सिस्नाको भाड्मा परें उसकै दुईरोटी पनि खाएँ, उसैलाई मेरी जोइ भनैँ ।” उसले सोचेछ यहाँ कसैले मलाई देख्या छैनहोला र कुरो सुन्ने पनि यहाँ वरिपरि कोही छैनन् । तर त्यहाँ सबैजना चुप लागेर बसिरहेका रहेछन् । ती सबैले कानाका कुरा सुनिसकेपछि सबैलाई आ-आफ्नो घर पठाएछन् ।

३.२.२२ मुल्याटुल्या मुलाइ

मुल्याटुल्या मुलाइ लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२२.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई दुईजना बूडाबूडी भ्यान् । तिनरी एककै चेली भैचे । तइकि इजा छाटोई मरिछेले उइका बुबाले दोसरो ब्या गरिहाल्छ । दोसरा ब्यापाटाई होइले चेली हुन्छे । बुबा दोसरा ब्या पाटाकि चेली निको माण्ड्या पुराना ब्या पाटाकि चेली निको नमाण्ड्या भ्यान् । दोसरी चेली बिचारी खानाकीले पुरो नदिन्या बाकाराउँ लाउन्या भ्यान् । बाकाराउँ भाईपटि तो मुलाइ त एकली रुन्या भैचे । तसेरी रुन धेकपटि बाकाराले तई यति क्याकि रुनेहोइ भणिपटि सोध्छ । तई मुलाइले भण्छ - मुई घरमुणि खानाइकिले नाइदिना खाली काममाई मात्रै खेद्दानु भणिछ । तई बाकराइ त भिकै खन्त्या लागिछले तइकि लाखा आफना कानपाटाई स्याउ, मासु भात सबैथोक गाडिपटि ख्वाउन पसिछ । तो मुलाइ त दिनेहोई दिन मेटिनी निकी-निकी होइभानि हुन्छे । घराहुन्या अचम्म पड्डपस्यानु । येई त हमी खानीधानीले ढपले नाइदिनाले यो कस्याँ निकी हुनी गई ? भणिपटि तो जाँजाँ भान्छे तिनी चेपा लाग्दु पस्यान् । एकदिन वन बाकाराले खाना, फलफूल दिन धेकिहाल्छ । बाकाराले तई चेपा लागेकि मुलाइ धेकिहाल्छ उल्पटि बाकराले खुस्सु तई मुलाइखाँई भणिछ - यिनी अब मुई मारीले सक्दानुँ रे तई मेरो एक हड्डी भ्याले रुखा गानाउनि कोचेइ । तई रुखपाटाई तोखि खानाकि फलफूल लागिभगाला । साँच्ची बाकाराई मारिहाल्छ । तई मुलाइले हड्डी रोपिहाल्छ । बाकाराले भण्या जसोले भैच ले मुलाइ त उसी मोटीघाटी हुन्याभैचे । हमिउँले त येई खानाकि दिन्या बाकाराइले मारिहाल्या रे अजै यो त उसीछ भणिछले अज तई नयाँ ब्यापाटाकि मुलाइ अज चेपा लाग्द पाठाइछले उइले अज तई खान धेकिहाल्छरे तई रुखैले काटिछ ।

स्रोत : उमेश धामी
छापरी-७, दार्चुला
उमेर - १२ वर्ष

३.२.२२.२ मुल्याटुल्या मुलाइको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा दुईजना बूढाबूढी बस्तथे । तिनीहरूकी एउटी छोरी पनि रहिछे । स्वास्नी चाहिँ अल्पायुमै बितिछे । लोग्ने मान्छेले दोस्रो विहे गरेछ । कान्छीबाट पनि

छोरी नै जान्मिछे । दुईटै बूढाबूढी कान्छी पट्टिको छोरीलाई मात्रै माया गर्दा रहेछन् । बिचरी जेठी पट्टिकी छोरीलाई पूरापूर खानासमेत नदिई त्यत्तिकै काममा लखेट्दा रहेछन् । उनीहरूले घरमा बाखा पनि पालेका रहेछन् । बिचरी त्यो छोरीलाई दिनदिनै बाखा चराउन लखेट्दा रहेछन् । भोकै बिचरी वनमा एकलै रुँदिरहिछे । यति धेरै यो केटी किन रुन्छे भनेर एकदिन एउटा बाखाले सोधेछ । उसले बाखालाई सबै कुरा बताइछे । बाखो साह्रै जाती रहेछ । उसले आफ्नो शक्ति लगाएर आफ्नो कानबाट खाना, फलफूल निकालिदिन्छ र उसलाई खान भन्छ । दिनदिनै यसरी बाखाले खाउँदै गएपछि त्यो केटी मोटाउँदै राम्री हुँदै पनि जान्छे । यतातिर घरमा त्यो कुरा पाच्य भएनछ, यो कसरी हुँदैछ ? हामी त यसलाई खाना पनि नदिइ लखेट्छौं, यो त बेलैमा मर्नुपर्ने मान्छे दिनदिनै मोटाउँदै पो जान्छे भनेर यो के गर्दिरहेछ भनेर चियाउन कान्छीपट्टीकी छोरीलाई पठाएछन् । वनमा उसले सबै देखिछे र घरमा आएर सबैकुरा बताइछे । उता बाखो पनि अति चलाख, उसले पनि चियाएको देखेछ र भनेछ - हेर ! अब मलाई मार्न पनि सक्छन् तर तिमी चिन्ता नमान म मरे पनि तिमिले मेरो हड्डी कहीं रोप्नु त्यहाँपनि रुख उम्रिन्छ । त्यसले तिमिलाई फेरि मेरो जस्तै फलफूल खान दिन्छ । हुनपनि बाखाले भनेजस्तै भएछ । यत्रो षड्यन्त्र गर्दा पनि केटीको शरीर, अनुहार टसको मस भएनछ । फेरि घरका मान्छेले छोरीलाई चियाउन पठाएछन् । उसले अब त्यो रुखबाट फलफूल खाएको देखेपछि त्यो रुखलाई पनि काटिदिएछन् ।

३.२.२३ हरीशचन्द्र राजा

हरीशचन्द्र राजा लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२३.१ मूलपाठ

हरीशचन्द्र राजाका चेलाचेली केहि नथ्या । तसैलाखा रिखमुनी तिनी जाणन्या ज्योतिष आयान् । उन्ज्या राजाले भण्यो मेरा चेलाचेली हुन्छ भण्या मुइ यो सब्बै राजापाट दिदिनु । जाम्मा-जाम्मा दिनु केहिनाई राख्दु भण्छ । सहि हो कि

भुटी हो भण्छ रिखमुनीउँले । उनी के भ्यान्-भण्ड्या उइको अन्तु लिहाल्यो । रिखमुनीजीले तेरो चेली हुन्छ भण्छ । उन्ज्या राजाले भण्छ - ठीक छ यदि चेली हुन्छे भण्छिया मुइ यो राजापाट दिदिनु भण्छ । उइकी चेली भैगैछे, राजाल्ले राजापाट दिदियो । अब चेलीको न्वारन गरनु पडिग्यो, न्वारनले गर्यो, न्वारनो दक्षिना दिछले अब भुयँसी गरौँ भण्यो । अब भुयँसी गर्दाकि राजाखाँइ केही नाइभ्योले गाँठा लाग्गै । एक दिन आयो, दोसरा दिन आयोले, भ्यो त केई न ले के दिन्थ्यो । अब चेली पैल दियो । चेली पैल दियापाछाँ पनि अज रिखमुनिउँले भुयँसी भण्यो । के गरन्या केई छैन भण्यो । अज चेलो रोहित जर्म्योले चेलो जर्म्यापाछाँले अज भुयँसी भण्यो । अब राजाले स्वानीखाँइ भण्यो - तइँ येई चेलाई लैभाले एकतिर माडिपटि खा मुई एकतिर माडिपटि खानु । काम खोद्दा-खोद्दा डुल्यो-डुल्यो काँहि पाएन । रिखमुनीजी उनरोई भगवानौको भण्याथ्यो । अब काँइ नपाईनबार मसान घाटमा बोसिपटि मुर्धा पोलिपटि गङ्गाप्रयाग गरन्या ठेका लियो राजाले । उइकी स्वानी-चेलाले दोसरा गाउँमाई भाणाकुणा धोनु, पोर्सो गाड्हु, भाड काटनु दोसाराकि नौकरी लाग्यान् । अब चेलो रोहित गाउँका गाउँल्याउँ दागाडा भान्या भैचले एकदिन तै चेला रोहितै स्याँपले डाँसिपटि मारिहाल्छ । तेरा चेला रोहितै स्याँपले डाँसिपटि मारहाल्यो भण्यो । दोसराकि नौकरी भैले दिन भान नपाईछ । रुनी विलाप गर्दी काम गच्यो । जै का घर बोसेकी थि उइका घरो जाम्माई काम सक्योले पै रात गै । अब भण्डपसी - छोरा रोहित काँ होलै, तेरा बुबा हरिशचन्द्र के काममाई होला ? कसा होला ? यति दुःख पड्यो तोई आज येसरी स्याँपले डस्यो भणिपटि आडलिमाई हालिपटि ओल्टाई-पल्टाई रुन पसिछे । विलाप गर्दि-हिटी ल्याउन पसी रातमुणी । लेइपटि आउन्ज्या गाउँका गाउँल्याउँले यो बीच रात रुन्या को हो भण्योले हुल्या गरिपटि भान पसिग्या । यो त गेदा खान्या डड्खेनी राकसु भैचे । हेर ! गेदो आडलिमाई लेइपटि आइरैछे भण्यो । तसो नहो यो मेरो चेलो रोहित हो । मुई हरिशचन्द्र राजाकि स्वानी हुँ । रिखमुनिउँको भुयँसी नतिन्याहुनबार मुइले यो भुक्तनु पड्या हो । मेरो पति पनि काँ विपतमाई छ ? चेलाकि यो हाल भई भणिपटि विलाप गरदु पसिछे । भोलब्याना चेलाई त गाउँल्याउँले मसानघाँट लैभाल्छ । अब उइले भण्यो मुइले भानु चेलाइ दागाडा, चितामाई भानु भण्योले

चेला रोहितै स्याँपले डाँसीपटि आजु एसो भयो, मेरी एसी हालत छ । हरिशचन्द्र राजा तैं काँ छै ? के छै तेरा हाल के छन् । आज यसो गरनुपड्यो भणिपटि विलाप गर्द पसिछेले उतन्ज्या ए ! यो त मेरी स्वानीले चेलो भैच भण्योले पैँ राजाले जाण्योले अब ऊ ले तिनिउँदागाडा जल्दाकिलाखा तयार भैच । मसानलाई चड्याले उन्ज्या रिखिमुनी जो भुयँसी खोजन्लाथ्या उनीउले चेला रोहितलाई पनि जेयो । उनीउँलाई पनि जेयो पैँ तेरो परीक्षा लैभानाकिलाखा हमिउँले एसो गच्या हुँ । तेरो सत्को जित भयो । भ्रा तैं तेरो राजपाट फिर्ता लैभा भण्योले पैँ हरिशचन्द्र राजा आफनी स्वानीले चेलाई लैभाइपटि गयो ।

स्रोत : मानासिंह धामी
छापरी-७, दार्चुला
वर्ष- ५५

३.२.२३.२ हरीशचन्द्र राजाको नेपाली अनुवाद

राजा हरीशचन्द्रका सन्तान थिएनन् । राजाले ज्योतिष, ऋषिमुनिहरूलाई बोलायो । यदि मेरा कुनै सन्तान हुन्छन् भने म यो राजगद्दि छोड्न तयार छु । साँच्चै भन्नुभएको हो भनेर ऋषिमुनिहरूले सोधेछन् । राजाले हो, यदि सन्तान दिलाउन सक्नुहुन्छ भने म आफूसँग केही नराखी राजपाठ सुम्पिन तयार छु । ती ज्योतिषीहरू वास्तवमा राजाको परीक्षा लिन आएका रहेछन् । ऋषिमुनिहरूले तथास्तु ! तेरी छोरी हुन्छे भनेर वरदान दिएछन् । नभन्दै राजा हरीशचन्द्रकी छोरीको जन्म हुन्छ, त्यसपछि राजा आफ्नो वचनअनुसार राजपाठ सम्पूर्ण रूपमा त्यागछन् । अब छोरीको न्वारन गर्नुपर्ने भयो, तिनै ऋषिहरूलाई बोलाएर न्वारन गरेछन् । ऋषिहरूले न्वारन गरिसकेपछि दक्षिणा मागेछन् । राजासँग केही पनि थिएन । राजाले दक्षिणा दिन सकेनन् । छोरी ठूली पनि भइछे, बिहे पनि गरिदिएछन् त्यति खेर पनि राजाले दक्षिणा दिन सकेनन् । केही समयपछि छोरो पनि जन्मिएछ । त्यसको पनि न्वारन गर्नुपर्ने भयो, दक्षिणा दिन सकेनन् । अब राजाले भनेछन् - म अब सहन गर्न सकिदैन । रानी तिमि यो छोरोलाई लगेर कतैतिर मागेर खाऊ । म एकातिर गएर मागेर खान्छु भनेर रानीलाई भनेछन् । आफूचाहिँ काम खोज्न धेरै भौतारिएछन् कतै काम पाउन सकेनछन् । किनभने यो सब ऋषिहरूले गराएका

थिए । अन्तिममा मसानघाटमा मान्छे जलाउने ठेक्का लिन पुगेछन् । त्यहीं काम गर्न थालेछन् । श्रीमती चाहिँ एउटा साहूको घरमा काम गर्न थालिछन् ।

छोराचाहिँ गाउँका केटाकेटीहरूसँग खेल्न जाँदो रहेछ । एक दिन खेल्ने क्रममै उसलाई सर्पले टोकेछ, बिचरा तुरुन्त जान सकिने स्थिति रहेनछ । रात परिसकेपछि मात्र बिचरी रुँदै, विलाप गर्दै गइछे तर छोरो मरिसकेको पाइन् । बिचरी एकलै के गर्थिन् र ? आलाप-विलाप मात्रै उनीसँग थियो । एकलै भएपनि रुँदै मरेको छोरा काखी च्याप्दै गाउँतिर आउँदैरहिँछन् । यो राति यसरी रुने कराउने को हो भनेर गाउँले त्यहाँ जम्मा भएछन् । यो त बच्चा खाने राक्षसजस्ती छे भनेर भन्न थालेछन् । त्यतिखेर रानीले सम्पूर्ण कुरा बताइन् । विहान भएपछि गाउँलेहरूले लासलाई मसानघाटमा लगेछन् । रानी अब मेरो यो संसारमा को नै छ र ? म पनि छोरोसँगै चितामा जल्छु भनेर मसानघाटसम्म आइपुगिन् । अब चिता तयार भएछ, उता रानी छोराको यो हालत भयो, मेरो यो भयो । मेरो बूढो हरीशचन्द्र कहाँ कुन हालतमा होला भनेर छाती पिटेर विलाप गर्न थालिन् । मसानघाटमा राजा हरिशचन्द्र आफै लास पोल्ने मान्छे बनेका रहेछन् । रानीले विलाप गरेको सुनिरहेका रहेछन् । अब राजा पनि तिनीहरूसँगै जल्नको लागि तयार भएछन् । ठीक त्यसैबेला तिनै ऋषिमुनिहरू त्यहीं आएर मरेको लासलाई समेत जिउँदो बनाइदिएछन् र राजालाई भनेछन् - तँ कति सहन गर्न सक्दो रहेछस् ? कति सत्य छस् भनेर परीक्षा लिन यस्तो दुःख दिएका हौं । तँ उत्कृष्ट कर्तव्यनिष्ठ राजा रहेछस्, अब तेरो परिवार लिएर जा, राजपाठ सुरुवात गर् भनेछन् र राजा सबैलाई बटुलेर राजधानी गएछन् ।

३.२.२४ टेप्लेइ-टेप्लेनी

टेप्लेइ-टेप्लेनी लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२४.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई टेप्लेइ-टेप्लेनी भ्यान् । टेप्ल्या लाकाडाउँ गैछ, टेप्लेनी घट्ट गैछे । लाकाडाउँ भान्ज्या टेप्ल्याखाँइ वनाराजा भालुले भण्छ-ए ! कोहोइ मेरा वना लाकाडा काटन्या ? मुई हुँ ला मुइ टेप्ल्याले भण्छ । क्याकि काट्टेहोइला लाकाडा ? मेरा त्यार छ ला आयेइ खानाकि भण्छ । टेप्लेनीले घट्टहोइ आइछले अब टेप्लेनी त्यार बानाउन पसिगैछे । टेप्लेनी लाउनु पाकाउन्या भैचे । टेप्ल्या खान्या भैचले लास्टमाई एकादि लाउन बच्या भैचले उत्पटि भालु आइछ । उतन्ज्या टेप्लेइ-टेप्लेनी कोरकाउनि लुक्द भानानु । भालु त रिसाया हुन्छले डालाउनि एकादि लाउनु भैच । जै कोरकाउनी टेप्लेइ-टेप्लेनी लुक्या हुनानु । तो कोरको लैभाइपटि तै घरा परलाई काफल पाक्या हुनानु तै काफला रुख भान्छ । तो कोरको भियाँउनी राखन्छले रुख भाइपटि रुख पाटाई काफल खित्तुई हुन्छ । तो कोरको त जति काफल हाल्याले नाइ भरिनु । वाँउनि त टेप्लेइ-टेप्लेनी हुनानु प ! भरिनुइनाइ । टेप्लेइले टेप्लेनी काफल खानलाग्या हुनान प ! उतन्ज्या टेप्लेइ त पाद आउन्छले उत्पटि टेप्ल्या त ए ! बूढी पाद आइग्यो भणन्छले उन्ज्या टेप्लेनी चेप-चेप बड्डा भण्ड्या भैचले टेप्लेले पादन्ज्या कोरको फुटिगैछ । रुखमाइको भालु त चचल्किपटि भडन्छ । उतन्ज्या टेप्लेइ-टेप्लेनी उड्डानु ।

स्रोत : कमला बिष्ट
सुनसेरा - ७, डोकट, दार्चुला
उमेर - १४ वर्ष

३.२.२४.२ टेप्लेइ-टेप्लेनीको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा टेप्ले र टेप्लेनी (चराको जोडी) बस्दथे । एकदिन टेप्ले दाउरा काट्न जङ्गलमा गएछ, टेप्लेनीचाहिँ घट्ट (पानी) गइछे । टेप्ले जङ्गलमा दाउरा काटिरहेको रहेछ, त्यही बेला त्यो जङ्गलको राजा भालुले कराउँदै ए ! मेरो जङ्गलमा दाउरा काट्ने को होस् भनेछ । हजुर ! म टेप्ले हुँ भनेर टेप्लेले भनेछ । किन दाउरा काटेको भनेर भालुले टेप्लेलाई हकारेछ । हजुर मेरो घरमा भोलि चाड छ, सेलपुरी पकाउँछु त्यसैले दाउरा काट्न लागेको हुँ, हजुर पनि पाल्नुहोला भनेर भालुलाई

फकाएछ । हुन्छ त दाउरा काटेर लैजा भनेर भालुले टेप्लेलाई दाउरा काट्न दिएछ । टेप्ले दाउरा काटेर घरमा आएछ, टेप्लेनी पनि घट्टबाट गहुँ पिँधेर घरमा आइछे । भोलिपल्ट उनीहरूको चाडको दिन थियो । टेप्लेनी सेलपुरी पकाउन थाली, टेप्लेले चाहिँ खाँदै गरेछ । ल ! मैले त भालुलाई पनि बोलाएको थिएँ, होसै भएन भनेर जम्मा एक र आधा पुरी भालुलाई भनेर राखेछ । अब भालु आएछ, सेलपुरी सिद्धिएको, अब के गर्ने भनेर टेप्ले र टेप्लेनी दुईवटै भकारीभित्र लुकेर बसेछन् । साँच्चै भालु आएर हेर्दा त सेलपुरी छैनन् । भालुलाई रिस उठेछ र त्यो भकारी लिएर हिँडेछ । बाटामा काफलको रुख भेटेछ र काफल टिप्दै त्यो भकारीमा फाल्दै गरेछ । जत्ति गरेपनि भकारी नभरिने रहेछ । त्यहाँ त टेप्ले र टेप्लेनी मजाले खाँदै रहेछन् । एक्कासि टेप्लेलाई पादले च्यापेछ, उसले बूढीलाई बताएछ बूढीले - ए ! बूढा पाद च्याप-च्याप भनिछ । उसले च्याप्न सकेनछ एक्कासि ढ्यार भएछ र भकारी पनि फुटेछ, भालु पनि त्यो आवजले भ्रसँगिएर भुईँमा खसेछ । टेप्ले र टेप्लेनी उडेर टाप भएछन् ।

३.२.२५ लाटो

लाटो लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२५.१ मूलपाठ

दुईजना बडाइले-बडी भ्यान् । तिनरो एक चेलो भैच लाटो । उनरा भिकै बाकारा भ्यान् । एकदिन तिनी इजबुबाउँले चेला ! बाकारा चाराउन भा भण्छले ऊ त बाकारा लैभाइपटि बन गैगैछ । मुई त बकरगवालो लायो भण्ड्या रिसले उइले त मथिपाटा बाकारा लाइदिछ, तलपाटाहोइ आग लाइदिछले उतन्ज्या बाकारा त पोलियानले सब्बै तल खोलाउनि सेतडिग्यान् लाटो त गुड्गुड् घर आउँछ । उतन्ज्या बुबाले सोध्छ - हाँला लाटा तँइले बाकारा क्याकि नाई लेयेई ? बाकारा काँ छन् ? भण्छ । उ के भण्ड्या भैच कि बाकारा त आगाईपटि ढुणपिण होइय्यानु । खोलाउनि भाईपटि हसनलगिय्यानु मुईकसरी ल्याउँ भण्ड्या भैच । उतन्ज्या बुबाले भण्यो - तँ मात्तले त तती बाकाराउँ तसो गरेइ भणिछले उतन्ज्या लाटाई त रीस आइछले

आफना बाबाई त बन्चराले साप गरिपटि ताछितुछि पाडिछले भाडमाई राखिदछ । अब आफनी इजाखाँई भण्छ -इजा ! इजा ! मुई त सारी भुक लागिरेछे, आज त चोखोलाया रोटा पाका भण्छ । उतन्ज्या तइकी इजा रोटो पाकाउन्लगै भैचले भाडमाई राख्या बोसो रास्किपटि च्याउँ गर्दुया भैच । आज त मेरी इजा चोखोलाया रोटा पाकाउन्लाछे, भणिपटि सुक्त्या भैचले खुशी हुन्या भैच ।

स्रोत : जोगेनी बडाल
धारी-८, सिमार, दार्चुला
उमेर : ६८ वर्ष

३.२.२५.२ लाटोको नेपाली अनुवाद

दुईजना बूढाबूढी रहेछन् । तिनीहरूको एउटा मात्रै लाटो छोरा रहेछ । तिनीहरूले धेरै बाखा पनि पालेका रहेछन् । एकदिन बूढाबूढीले लाटालाई बाखा चराउन पठाए । लाटो बाखा लगेर वनमा चराउन गएछ । यिनीहरूले त मलाई बाखा चराउने ग्वालो पो बनाए भन्ने सम्भेर लाटो रिसाएछ । बाखाहरू माथि पाखातिर चर्दै गर्दा, लाटाले तलबाट आगो लगाइदिएछ । सबै बाखाहरू आगाले पोलिएर तल खोल्सामा थुप्रिन पुगेछन् । त्यसपछि लाटो फटाफट घरतिर फर्केछ । बूढाबूढीले बाखा किन ल्याइनस् कहाँ हालिस् भनेर सोद्धा बाखा त अघाएर टन्न भएका छन् र सबै खोल्सामा गएर हाँसिरहेका छन् भनेछ । बूढाबूढीले त्यति भन्दा थाहा पाइहालेछन् । बूढा यस्तो किन गरिस् भनेर बेस्सरी रिसाएछन् । लाटालाई गर्नु गाली गरेछन् । लाटाले पनि रिस सहन सकेनछ र बन्चराले आफ्ना बुबालाई ताछेर मारेछ अनि भारमा राखेछ । अनि आफ्नी आमालाई आमा ! मलाई त आज साह्रै भोक लागिरहेको छ - मेरो लागि घिउ लगाएर रोटी पकाइदिनुस् भनेर भनेछ । आमा रोटी पकाइरहेकी थिइन् । माथि भारमा राखेको बुबाको लासबाट बोसो पलेर भरेछ अनि तल तातो तावामा परेर च्याउँ-च्याउँ आवाज आउँदो रहेछ । त्यो आवाज सुनेर लाटो आहा ! आमाले त घिउ लगाएर रोटी पकाइदिनुभयो भनेर मनमनै खुसीले गद्गद् भएछ ।

३.२.२६ किज्वा

किज्वा लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२६.१ मूलपाठ

घाड्रानिउँका किज्वा बाडाल भण्ड्या मान्सु भैच । भेल्या खोलाउनि सबौकाई घट्टु भ्यानु । किज्वा ठिक्कु भलपड्डाले घट्टु लायेइको हुन्या भैच । भलपड्ड्यापाँछा राकसु आउन्या भैच । मान्सौका घट्टुको कुलो दिन लाया बासातिर टोड्या हुँन्या भैच । एकदिन किज्वा बाडाल गैछ । चेपा लाग्दाकि । सेरडाँकमाई एक ठूला-ठूला लट्टा भयाको, कुकुन्या गाडपाटाइ सेरडाँकसम्म लट्टा भया । ठूलो रारिम्भु राकस भैच । तो रारिम्भु भैच और नान्नाना राकसु भ्यानु खेल लाउन्या । तो रारिम्भु राकस कसो भणिपटि गीद हाल्दया भैच कि - औरका घट्टु कुली न मुली, किज्वाका घट्टु लायेइकी कुली । किज्वाले त तै राकसकी जुडी (लट्टा) हातम्बो बेड्डुइ हिट्टु गैछले तललाई तै हुन्या लाई पुज्छ । उतन्ज्या तइकी त जुडीसुडी चुणिछेले पै लट्टाको पुलो बादिपटि लेइपटि आफना घर राख्यो । एकदिन गौरा दिन भैच । बकसउना लत्ताकापाडा गाडिछले किज्वाकी स्वास्नीले आफना हडमणि हाल्छ । लट्टाको पुलो बकस राख्, बिसरिछेले भियाँउनी छाडिछ । उतन्ज्या त तो राकस आइछले तो लट्टाको पुलो लैभाइपटि गैछ ।

स्रोत : पारभती बम
ब्रम्हदेव-४, सिमली
उमेर- ६७ वर्ष

३.२.२६.२ किज्वाको नेपाली अनुवाद

घाड्रानीहरूका किज्वा बडाल भन्ने मान्छे थियो । भेल्याको खोलामा सबैका पानीघट्टु थिए । किज्वाको पनि एउटा घट्टु थियो । अरुका घट्टुहरू बेलुकातिर कुलो बन्द गरेर आउँथे भने किज्वाको घट्टु राति पनि कुलो लगाएकै हुन्थ्यो । राति पनि घट्टु चलिरहेकै हुन्थ्यो । रातपरेपछि किज्वाको घट्टुमा राक्षस पिँध्ने रहेछ । मान्छेहरूले दिनमा पिसेर राति घट्टु बन्द गर्दथे । सेरडाँक भन्ने ठाउँमा एकदिन किज्वा चियाउन

गएछ । ठूला-ठूला लट्टा परेको, कपाल कुकुन्या गाड देखि सेरडाँकसम्म पुग्ने भएको अजङ्गको राक्षस थियो । उससँगै अरु साना-साना राक्षसहरू पनि थिए । तिनीहरू डेउडा खेलिरहेका थिए । त्यो अजङ्गको राक्षसचाहिँ डेउडागीत यसरी भनिरहेको थियो - “अरुका घट्ट कुली न मुली, किज्वाका घट्ट लाएकै कुली ...।” भनेर डेउडागीत भट्ट्याइरहेको थियो । अब किज्वाले त्यो राक्षसको लट्टा सहितको सबै कपाल चुँडेर मुठा पारी आफ्नो घरमा ल्याएर बाकसमा राखेछ । एकदिन गौरापर्वको दिन थियो, किज्वाकी श्रीमतीले बाकसबाट लुगाहरू भिकेर लगाइन् र त्यो राक्षसको लट्टाको मुठो पनि बाकसबाट भिकेर भुँडमा राखिन् । लुगा लगाएर छिटो-छिटो जाने हतारमा त्यो लट्टाको मुठो बाकसभित्र राख्न बिसिइन् । त्यत्तिकै छोडेर गइछिन् । एकछिन पछि त्यो राक्षस आएर लट्टाको मुठो लिएर गएछ ।

३.२.२७ उद्दवा

उद्दवा लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२७.१ मूलपाठ

एक उद्दवा भैच, एक उद्दवेनी भैचे । तिनरा चेलाचेली केही नभ्यान् । एकदिन उद्दवा खेत गैछ बल्दु जोत्ताकिलाखा । खानाकि पाकाइपटि लेयेई भणिपटि आफनी स्वानी घर लाइछ । स्वानीले घरबटेई खिचडी पाकाई गाडा लैभाइछ । बाटमाई एक स्याल भेटिछ । उद्दवादाघरा बोउजु हो कि हपुरैनी आउन्या भण्छले, हई गोसी मुई हुँ भण्ड्या भैचे । स्यालले भण्छ-बोउजु ! एककै फेरा मेरा पुछडमाइका जुणा हेर्दिय, ठुड्डा लाइदिय । नाई गोसी नरे खिचडीउनि माखा पड्डानु भण्छ । तमरा खिचडिउनीका माखा मुई हाण्डिउँलो भण्ड्या भैच । माखा हाण्डा ठस्का गरिपटि स्याल त खिचडी खान्या भैच । उई जुणा हेरन्ज्या त सब्बै खिचडी खाइसकेछ । विचारी ऊ रिति खेत गैगैछे । क्यानाई लेयेई खानाकि भणिपटि उद्दवाले सोदछले बाटामाई स्याल भेटियोले यस्सोई गन्यो भणिपटि भण्छ ।

दोसरा दिन तै स्यालै हात पाहुँ भणिपटि उद्दवाले खिचडी पाकाइपटि लैभाइछ । आफनी पुतारीका कापाडा लाइपटि खेत गैछ । स्याल त उसोई भण्ड्या भैच । उन्ज्या उद्दवाले भण्ड - गोसी ढिलो हुन्लाछ मुई त ऐल ठुड्डा नाइहाण्डु तमरा दादा भुकाइछन् भणिछले स्यालले भण्ड - नाई नाई एककै फेरा हाण्डिए भण्ड । उत उइकी पुछडु हतमुणी बेड्ड्या भैचले उतन्ज्या एक हात मुडरो लैग्या भैचले उई खिचडी खाईसकन्ज्या त मुडराले हाणिपटि तल्ला गाडाउनी खित्तिछ । स्याल मरिग्यो हो सुचिपटि खित्तिया भैचले वाँ त स्याल जिउनोइ भैच । भुक उद्दवा भोल तेरा पाखामाइको कदु खाने हुँ भणिपटि भाजिगैछ । उद्दवाले त घर आइपटि पाखामाइका कदु लुकाइछ आफू हडमुणी छारो लाइपटि धुरीमाई बोस्या भैच । अब स्याल आइछले धुरीमाइको कदु खाउँ भण्ड्या भैचले पाखामाई त उद्दवा बोस्या भैच । स्यालै तई दिनले साप गरिपटि पिट्छले स्याल त मन्था जसो होइगैछ । अब त मन्था हो भणिपटि खित्छले अज तेरा गोठको खसी खान्या हुँ भणिपटि ताँपाटाइले भाजिगैछ । अज उद्दवाले खसी अन्ती राखिदछ । आफू छाला ओडिपटि बोस्या भैच । खसी खाउँ भणिपटि स्याल भान्या भैच त उद्दवाले तई सामाइपटि गोठै हाणेल्छ । स्याल अज मन्थाजसो होइगैछ । अज उठिछले तेरा ओखलउनी हगिपटि पैँ मुसलले पुठो पुछ्ते हुँ भण्ड । उद्दवा त आँफर गैछले किलासिला बानाई लेइछ । राबो बानाई लेइछले मुसलमाई किलासिला ठोक्छ, पत्तीले राख्छ । ओखलउनी राबो गैटेल्छ । स्याल आइपटि येई मात्ता त ओखलउनी हगिदउँभणि बोस्त्या भैच त राबो तइका पुठाम्बो जाकिगैछले अनिउँडा आइग्यानु । येई मात्तले त एसो गन्थोले अब एककै फेरा मुसलम्बो पुठो पुछ्छौँ भण्ड्या भैचले अज किलाउँले पुठो चिरिछले अनिउँडापोट्या आइग्यानु ।

स्रोत : कौशिला धामी
छापरी - ७, दार्चुला
उमेर - ३४ वर्ष

३.२.२७.२ उद्दवाको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा उद्दवा र उद्दवेनी दुइजना लोग्नेस्वास्नी बस्दथे । उनीहरूका कुनै पनि सन्तान थिएनन् । एकदिन उद्दवा खेतमा काम गर्न गएछ । स्वास्नीलाई

खाना लिएर आउनु भनेर घर पठाएछ । खिचडी पकाएर खेतमा लगदै गरेकी उद्देनीसँग बाटोमा स्याल भेटिएछ र भन्न थालेछ - माथिबाट आउने उद्देनी भाउजू हो ! भाउजू एकचोटि । मेरो जुम्रा हेरिदिनु पच्यो । उद्देनीले दाइलाई खाना पुऱ्याउन ढिला हुन्छ भनिन् । हैन, भाउजू एकै छिन मात्रै म हेरिदिउँला भन्दो रहेछ । जुम्रा हेदै गर्दा स्यालले खिचडी खाइसकेछ । अब बिचरी उद्देनी खाली हात खेतमा गइन् । लोग्नेले खाना के गरिस् भन्दा सबै कुरा बताइदिइन् । त्यो स्याललाई नमारी छोड्दिन भनेर भोलिपल्ट उद्देवा आफ्नी स्वास्नीको भेषमा खिचडी लिएर खेतमा गएछ । स्याल बाटैमा रहेछ । पहिलो दिन जस्तै सोध्दोरहेछ । उद्देवाले पनि जुम्रा हेरिदिने भनेछ । स्याललाई खाँदै गर्दा उसको पुच्छर हातमा बेरेर लौरोले बेस्सरी पिटेछ । स्याल मरेजस्तै भएछ, मरी पो हाल्यो कि भनेर उद्देवाले तल हुत्याइदिएछ । एकछिन पछि पख ! उद्देवा भोलि तेरो धुरीको फर्सी खाइदिन्छु भनेर त्यहाँबाट भागेछ । भोलिपल्ट उद्देवाले फर्सी लुकाएर आफू शरीरमा खरानी घसेर धुरीमा बसेछ । फर्सी खान स्याल पनि आएछ । फर्सी हो कि भनेर समात्दाखेरि उद्देवाले स्याललाई समातेछ अनि बेस्सरी पिटेर फेरि फालेछ । स्याल फेरि पनि जिउँदै रहेछ । अझ भोलि अब तेरो गोठको खसी खान्छु भनेर कुलेलम ठोकेछ । अर्कोदिन उद्देवाले खाने नै पो हो कि भनेर खसीलाई पनि अन्तै लुकाएछ । आफू खसीकै छाला ओढेर बसेछ । गोठमा स्याल खसी नै हो भनेर भ्रम्टन गएछ । पुनः स्याललाई समातेर लम्पसार हुनेगरी पिटेछ । अब त स्याल मरि नै सक्यो होला भनेर आँगनतिर फालिदिएछ । स्याल त जिउँदै रहेछ । फेरि उठेर भोलि त तेरो ओखलमा दिसा गरेर मुसलले पुछ्छिदिन्छु भनेर त्यहाँबाट पनि टाप भएछ ।

अब यति गर्दा पनि स्याल मरेनछ र उद्देवालाई साँढै रिस उठ्यो । यो पटक त त्यसलाई नमारी छोड्दिन भनेर उद्देवा लुहारकहाँ गएर एउटा फलामको (भुत्ते) राबो र अरु कीला बनाएर ल्याएछ अनि ओखलमा भुत्ते ठाडो गरेर राखेछ, मुसलभरि किलैकिला ठोकिदिएछ । स्याल राततिर आइहालेछ । साला उद्देवा ल, तेरो ओखल भनेर दिसा गर्न के खोजेको थियो भुत्ते भुँडीभिन्न छिरेर आन्द्रा निकालिदिएछ । साला

! उद्दवाले मलाई यस्तो गरेछ अब मुसल पनि बाँकी राखिन भनेर पुछ्न खोज्दा कीलाहरूले पूरै छाला च्यातिदिएछन् र आन्द्राभुँडी निस्किएर स्याल मरेछ ।

३.२.२८ गोरुइले बागै

गोरुइले बागै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२८.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई एक गोरु एक बाग बोस्त्याभ्यान् । गोरु ब्यान्या भैच । एकदिन गोरु चर्दाकिलाखा वन गया भैचले बागले तई गोरुइ फेला पाडेल्छ । ए ! गोरु मुइले शिकार नपाया भिक्कै दिन होइग्या, सारी भुक लागिरैछे तोइ मुइ खान्या हुँ भण्छ । गोरुले भण्छ - मुइ ब्यान्या छौ, ब्यान्दे पै तैपाछाँ खालै भणिपटि गोरुले भण्छ । सलाम विन्ति गर्छ । बागले माणेल्छ । हुन्छ पै तँई बेयापाछाँ आयेई मुई खाउँलो भण्छ । अब एकदिन गोरु बेइछ । बागोले एक नानो बच्चा भैचले अब एकै वनम्बो चर्दा चर्दा बागा बच्चाइले गोरुका बच्चाई त दगडी होइग्यान् । अब एकदिन बागले गोरुखाई भण्छ - अब त तँई बेइगेइ तेरो बाच्छोले होइग्यो अब तोइ खानपड्यो । गोरुले भण्छ ठीकै छ पै अब तँई मुइ खा । बागले गोरुई खाइछ । बागले गोरुई खायाका भोल्किनवार बागका बच्चाले भण्छ - इजा ! इजा ! पार-पार एक ठूली गाडछ । तै गाडउनि एक ठूल्लोई बाग छ । तो बाग त तेरी इजाइले खाइदिउँलो भणिपटि उछिट्टिनलाथ्यो । उतन्ज्या बाग गर्ज्योले भण्यो - हिट् तै हेर्द मुइले भानु को हो तो मुई खाइसक्दया । बागा बच्चाले त बागै एक ठूल्लोई पडमाई लैभाइछले तलिउनी गाड बगेकी भैचे हत्तल हेर तलउनि छ तो बाग भण्छ । बाग इचालामाई भ्नाइपटि तल गाडौनी हेरदया भैचले बागाबच्चाले त एक लात्ती पुठामाई हाण्छले बाग त तल खोलाउनी गिर्किपटि मरिगैछ । पै गोरुका बच्चाइले आफूई मज्जाले गादाडाई बोस्यानु ।

स्रोत : चन्द्रा बडाल
छापरी-८, लास्कु, दार्चुला
उमेर - ३५ वर्ष

३.२.२८.२ गेरुइले बागैको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा एउटा गाई र बाघ बस्दा रहेछन् । गाई ब्याउने रहेछ । एकदिन गाई चर्नको लागि वनमा गएछ । बाघ आएर गाईलाई समातेछ । ए गाई मैले मासु खान नपाएको धेरै भईसक्यो बल्ल आज तँ फेला परिस, ल अब तँलाई खानुपच्यो भनेछ । गाईले विन्तीभाउ गर्दै अहिले म ब्याउने छु, म ब्याएपछि खानुहोला भन्दा बाघ मञ्जुर भएछ । एकदिन गाई ब्याएछ । बाघको पनि बच्चा त रहेछ, दुईटैका बच्चा एउटै वनमा चर्दारहेछन्, चर्दाचर्दै तिनीहरू घनिष्ट साथी भएछन् । बाघले त गाईलाई सिकार बन्न भनिहालेछ र गाई पनि सिकार हुन मञ्जुर भएछ । विचरा गाईलाई बाघले सिकार गरेछ । बाघले गाईलाई खाएपछि विचरा बच्चा (बाच्छो) एकलै परेर वनमा धुरुधुरु रुँदो रहेछ । उसको साथी डमरुले उसलाई विस्तारै शान्त पारेछ । सम्झाइ बुझाइ गरेछ । अब डमरु आफ्नी आमादेखि रिसाएछ र मार्ने जुक्ति सोचेछ । एकदिन आफ्नी आमालाई आमा ! आमा ! ऊ पर खोलो छ, त्यो खोलामा एउटा ठूलो बाघ छ । त्यसले मलाई म तेरी आमालाई पनि खान सक्छु भन्छ भनेर आमालाई भनेछ । मलाई त खान आँट्या, मैले त मेरी आमा तँ भन्दा खतरा छिन् भनेर बल्ल बाँचेर आएँ भनेछ । यो सब सुनेर बाघ रिसले आगो भएछ र हिँड् त्यो को हो, त्यसलाई म बाँकी राखिदन भनेर भनेछ । डमरुले ऊ तल छ भनेर पानीमा देखाएछ । यस्सो हेर्दा त हो जस्तो पनि लागेछ । डिलमै गएर हेर्दा त डमरुले आफ्नै आमालाई लात मारेर खोलामा हुत्याइदिएछ । त्यो दिनदेखि दुई साथी सँगै रमाइलो गर्दै खुसी बाँड्दै बसेछन् ।

३.२.२९ धुतुनी बुढीकि बाँतै

धुतुनी बुढीकि बाँतै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.२९.१ मूलपाठ

एक देशमाई एक धुतुनी बूढी बोस्त्या भैचे । गाउँका बाल-बाच्चाउँ तो भुलेइ-फुडसेइ गरिपटि खान्या भैचे । एकदिन तो एक मुल्या पाछाडि लाग्छेले तइ

मुलेइ समाहल्ले । बोरिउनी हालिपटि लैभाइछले आद्दावाट पुजन्ज्या तई बूढी मुतन्लागछे । बोरिको मुख बादिपटि बाटमाई राख्छ, आफू मुतनगैछे । थोक्काईपाछाँ एक ढुङ्गा ल्याउन्ज्या मान्सु तैवाट आइछले तइ मुलेले धेकिपटि भण्छ - हजुर ! मुइ येइ बोरीउनि हाल्याछ , मुइ बचाइदिया येइ बोरीको मुख खोल्दिय । तै ढुङ्गा ल्याउन्ज्या मान्सले तई बोरीको मुख खोल्दिइपटि तो मुल्या भाइर आइछ । उ भाजिगैछ । अब बूढी मुतनहोई सरासर आइपटि बोरी बोक्छले गैगैछ । अब बाटमुणि भान्बार त बोरीउना ढुङ्गा पिडान्या भ्यान् । उतन्ज्या तो धुतुनी बूढी भण्ड्याभैचे । घोचघोच मुल्या घोचेइको खाउँलो । अब तो घर पुजिछेले सरासर पोख ! मुल्या अब तोइ मुइ खानिउँ भणिपटि बोरीको मुख उफारिछले बोरीउँनी त ढुङ्गा प छन् ।

अज दोसरा दिन तई बूढीले तइ मुलेइ समाइछले तसरी बोरीउनी हाल्पटि लेइछ । आद्दावाट पुजन्ज्या बूढी अज हगन गैछे । उतन्ज्या त एक पानीको फौलो लेया मान्सु आइछ । अज तई मुलेले भण्छ - ओ हजुर ! मुइ बाचाइदिय । एक राकस बूढीले मुई येइ बोरीउनी हाल्या छ, तमरी सालाम छ भणिछ । तै पन्याराले बोरीको मुख खोल्दिछ । पानीको फौलो ततिउनी हाल्दिपटि अज बोरीको मुख बादिछ । पाछाँ बूढी आइछेले जुरुक्कु बोरी कानिउनी हाल्छले हिटिगैछे । बाटमुणि पानी फोकिन्या भैच उतन्ज्या - मुत-मुत मुल्या मुतनेई खाउँलो भणिपटि धुतुनी बूढी हिटन्या भैचे । अब घरलाई पुजिपटि सरासर बोरीको मुख खोल्पटि हेर्दा अज बोरीउनी त मुल्या नाइथिन, पानीको फौलो प छ । अझ तेसरा दिनले बूढीले बोरीउनी हालिपटि लेइछ आफू अज बीच बाटमाई पानी खान गैछे । अज एक लाकाडा ल्याउन्ज्या मान्सु आइछले तइ मुलेले पैलिको जसो आफू भाइर आइपटि बोरिउँनी लाकाडा हाल्दिछ । अब बाटमुणि लाकाडाँउले कोपरिन्या भैच पै भण्ड्या भैचे-कोपर-कोपर मुल्या कोपरनेइ खाउँलो । अज घरभाई हेरन्छे त अज मुल्या अज नाइथिन लाकाडा प छन् ।

अब बूढी तई मुल्या धेकिपटि भौत रिस आइगैछले, अब तोई मुलेइ मुई नखाइपटि काँ छाड्नु भणिपटि तई मुलेइ बोरिउनी हालिपटि घर लेइछले बूढीले आफनी चेलीखाँई भण्छ-येई मुलेइ काटेई पै शिकार बानायेइ मुई वन भाँनु । बूढी

वन गैगैछे, तइकी चेलीले तई मुलेइ काट्टाकी लाखा भण्छ - ए ! कुती तैं मुई ढोकदेपई । उतन्ज्या मुलेले भण्छ - दिदी ! मुई त ढोक दिन नाइजाण्डु तैं सिकाइदे पैं कसरी हो ? येस्सरी ढोक दिनु हो भणिपटि सिकाउनलगरै भैचले माथिपाटाई मुलेले तरवारले हाण्छले दुई टुक्रा बानाइदिछ । बूढी वनहोई आउन्ज्या त शिकार पाकाईपटि ठिक्कु गरीराख्या भैच । अब बूढी आउँछले आहा ! आज त शिकारकि न्यारी बाँस आइरैछे, भणिपटि सारासर गैपटि शिकार खाइछ । छाड्डिबार धुतुनी बूढीले शिकार दागाडा एक लामो नड्डुले खाइ हाल्छले उतन्ज्या तो नड्डु गालाउनी बिजाइगैछ । इजा न येई मुलेले त मेरी चेली पाकाया भैच । मुइले त आफनी चेलीको शिकार खाहाल्याउँ भणिपटि होस् आयानले के गरन्थी गालामाई नड्डु निक्करी बिजाइछले धुतुनी बूढी त मरिगैछे । तो मुल्या बाँचिपटि आफाना घर गैछ ।

स्रोत : द्रौपति शाहु
काँटे - ४, दार्चुला
उमेर : २७ वर्ष

३.२.२९.२ धुतुनी बूढीकि बाँतैको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा एउटा धुतुनी बूढी बस्दथी । गाउँका बालबालिकाहरूलाई फकाएर खाने गर्दिरहिछ । एकचोटि त्यो बूढी एउटा बच्चाको पछाडि लागेकी थिईन् । त्यो केटालाई समातेर अनि बोरोमा हालेर लग्दै रहिछे, बाटोमा बूढीलाई पिसाबले च्यापेछ । बोरो बाटैमा छोडेर पिसाब फेर्न गइछे । त्यसैवेला एउटा पँधेराबाट पानी ल्याउने मान्छे आएछ, केटोले थाहा पाएर गुहार मागेछ, उसले सबैकुरा बताएछ र बोरोमा गाग्री हालिदिएर ऊ आफ्नो बाटो लागेछ । बूढी आएर सरासर बोरो बोकेर अगाडि बढिछे, बाटामा पानी पोखिएछ, बूढीले सोचिछ केटोले पिसाब फेर्न्यो । अनि भन्दिरहिछे - पिसाब गर -गर, पिसाब गर्ने नै खाउँला । घरमा पुग्नेबित्तिकै बोरो खोलेर हेर्दा त केटो छैन, बरु पानीको गाग्री पो छ ।

अर्को दिन त्यो केटालाई समात्न फेरि गइछे । केटा काफल खान भनी काफलको रुखमा रहेछ । बूढीले तलबाट भतिजा सुकेको हाँगामा खुट्टा राख, काचो हाँगालाई समात् तिमी लड्दैनौ भनेछ । केटाले त्यस्तै गरेछ, हाँगा भाँचिएर केटा

खसेछ । बूढीले तल भुइँमा बोरा थापेर ठिक्क पारिछ, केटा ठिक्क बोराभित्रै पसेछ । केटालाई लिएर बूढी हिँडिछे, फेरि बाटोतिर बूढीलाई तिर्खा लागिहालेछ । बोरा त्यत्तिकै छोडेर बूढी पानी खान गइछे । बाटोतिर एकजना दाउरे आउँदै रहेछ । केटोले संकेत पाएर गुहार ! गुहार ! गरेछ । दाउरेले सहयोग गरिदिएछन् ।, बूढी सरासर आइछे र बोरा समात्दै सरासर लगिछे । बाटामा दाउराले घोच्यो रहेछ । बूढी चाहिँ कोतार ! कोतार केटा कोतारने नै खाउँला भन्दै गइछे । घर गएर बोरा खोल्छे त दाउरा पो रहेछ ।

अब बूढीलाई त्यो केटा देखेर साह्रै रिस उठेछ । अब म त्यो केटालाई नमारी छोड्दिन भनेर केटालाई समात्न गइन् र समातिन् पनि । त्यस दिन बूढीले बोरा कतै नबिसाएर सिधै घरमा ल्याइछिन् र घरमा बाँधेर राखिछन् । आफ्नी छोरीलाई यसलाई काटेर मासु पकाउनु, म भरे आउँछु भनेर बूढी वनतिर लागिछे । उसकी छोरीले ओखलमा हालेर कुट्नको लागि भाइ ! तँ यो ओखलमा हेर न के छ भनिछे । केटाले दिदी ! कसरी हेर्ने हो मलाइ त थाहा छैन, एकचोटी सिकाइदिनुस् न भनेछ । ल ! हेर है त भनेर सिकाउन खोज्दा त केटाले माथिबाट मुसलले टाउकामा हिक्याएछ र बूढीकी छोरी मरिछे । अनि केटाले मासु पनि पकाएछ, आफू लुक्न घरको पछाडि गएछ । बूढी भरमा आइछे त मासुको मग-मग बासना चारैतिर छाएको रहेछ । कस्तो मीठो होला भनेर सरासर थालमा हालेर खान थालिछे । खाँदा खाँदा बूढीले मासुमा नड भेटाइछे ए ! यो त मेरी छोरीको नडजस्तो छ भनेर राम्ररी हेर्न थालिछे । केटोचाहिँ मेरो मासु खाने तँ ठिक्क पन्यो छोरीको मासु खानुपन्यो तँलाई ! भनेर घर पछाडिबाट हेरिरहेको हुन्छ बूढी रिसले चुर हुँदै सरासर बाहिर निस्कन के खोज्दै थिईन् केटाले ढोकैमा दिसा गरेको रहेछ, त्यसमा खुट्टा परेर बूढी चिप्लिइन्, आँगनमा बन्चरो उत्तानो पारेको रहेछ । त्यसैमा धुतुनी बूढीको टाउको परेर दुई टुक्रा भएछ । यसरी त्यो केटो बाँचेर आफ्नो घर गएछ ।

३.२.३० हेडकी बाँतै

हेडकी बाँतै लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३०.१ मूलपाठ

एक घरमाई दुई स्वानीबैकु बोस्त्या भ्यान् । तिनरी एक चेली भैचे, एक नानो चेलोले भैच । एकदिन तो बैकानमान्सु दरुवाँ काट्टु गैछ । दरुवाँ काट्टाकाट्टाई ठूलो रुख ढल्छले चेपिगैछ । एक हात एक खुट्टो भाइर निकल्छ । भलपडिगैछे बैकान त नआउन्त्या । तिनरी चेली बाबा ! बाबा भणिपटि धद्याउन्त्या भैचे । ऊ त मच्या भ्योले हेड् भया भैच । बाबा ! बाबा ! भणि धद्याउन्वार उई ! उई ! गरद्या भैच । भलपड्यापाछाँ आडनमाई घाचाराम्मु गर्छ । ए ! दरुवाँउहोई आइग्या भण्छले तइकी चेलीले बाबा ! बाबा हातमुख धो, भितर आस खानाकि खा भण्छ । बत्ती सत्ती निमा, चुलाउनी आगोले निमा आनारो बाना पैँ मुइ भितर आउनु भणिछले उइले तसोई गर्छ पैँ उ, भितर आइछ । भातसात खाइपटि अब सिग्यान् । रातमुणि तइकी स्वानीले तमिउँ त पाटाई भएकी होली । हातगोडा तेल लाइदिनु भण्छ । हातगोडाउँ तेल लाउनवार एक हत एक खुट्टो मात्तरै दिन्या भैचले उतन्ज्या तइकी स्वानीले जाणेल्छ । चेली न यो त तेरो बुबा न हो को प हो भणिछले, रातमुणि नाना चेलाइले चेली लैभाइपटि माइत गयान् । हेड् ततीउनी सिया भैच । भोलिकनवार परभातै हेड हेरन्छ त कोही नाइथिन् । खोज्दा-खोज्दा काँही नाइपायो । अब पक्काले माइत गया होला भणिपटि भलपडुबार माइत गइछ । माइत सब्बै कुरडी जाण्या भैचले बत्तीसत्ती निमाइपटि भितर लेइछ । चौकामाइ बोस भणिपटि तात्तोई तैयो दिछ, बोसउँ भण्डा त पुठ्याडल पोलियान् । खानाकि खा भणिपटि कोइला दिछले खानवार मुख पोलिछले पैँ तो हेड् मर्छ । पैँ तिनीमातारी चेली आफना घर आयान् ।

स्रोत : मानमति बडाल
खलंगा -९ बाँज दार्चुला
उमेर ४५ वर्ष

३.२.२९.२ हेडकी बाँतैको नेपाली अनुवाद

एउटा घरमा दुईजना लोग्नेस्वास्ती बस्दथे । तिनीहरूका एउटा छोरी र सानो छोरा पनि रहेछन् । एकदिन लोग्ने दाउरा काट्टन जङ्गलमा गएछ । एक्कासि हुरी बतास चल्दा रुख ढलेर च्यापिएर मरेछ । साँभ्र अवेर सम्म पनि लोग्ने घर

नआईपुगेपछि, श्रीमतीले छोरीलाई बोलाउन अह्नाएछिन् । छोरी बाबा ! बाबा ! गर्दै कराउन थालिछे । केही समयपछि उई ! उई ! को आवाज आउन थालेछ । अँध्यारो भएपछि दाउराको भारी विसाएको आवाज जस्तै पनि आएछ । छोरीले बाबा आइपुगेको आभास पाइछे र बाबा ! भित्र आइहाल्नुस् हातमुख धुनुस् खाना चिसो भइसक्यो भनिछे । छोरी ! त्यो बत्ती निभाऊ, चुल्हामा भएको आगो पनि निभाऊ म आउँछु भनेछ । छोरीले पनि सबै काम गरिछे । वास्तवमा त्यो बुबा नभएर हेड थियो । ऊ भित्र आएछ अनि भात खाएर सुत्न पनि गएछ । स्वास्नीले लोग्ने थाक्नुभाछ, आज अलि मिचिदिनुपर्छ भनेर तेल लगाउँदा उसका त एउटा हात, एउटा खुट्टा मात्रै रहेछन् । यति भएपछि स्वास्नीले थाहा पाइछ र छोरीलाई यो हाम्रो बाबा होइन भनेर राति नै छोरा-छोरी लिएर माइत गइछिन् । हेड बिहानसम्म सुतेकै रहेछ, उठेर हेर्दा त कहीं कोही छैन । माइत गएको आशंका गरेर साँझ पर्ने बेलामा हेड पनि गएछ । ससुरालीमा सबै कुरा बुझिसकेछन् । ऊ जानेबेलामा बत्ती-सत्ती निभेको, सबैले भित्र बोलाएछन् र पिर्कामा बस्न अनुरोध गरेछन् । पिर्का आगोमा रातो हुन्जेल तताएको रहेछ, बिचराको चाक पोलिएर ध्वस्त भएछ । खाना ज्वाइँसाप ! भनेर रातै कोइला दिएछन् अनि मुख जलेछ र त्यो हेड पनि ध्वस्त भएछ र ती आमा-छोरी घर फर्केछन् ।

३.२.३१ अर्ती

अर्ती लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३१.१ मूलपाठ

एक देशमाई बड्डाइले-बड्डी बोस्त्या भ्यान् । तिनरा चार चेला भ्यान्, तिनीचेला ठूला भयामाई तिनरी इजा मरिगैछे । तिनी ठूला भ्यानले केही काम नगरद्या भ्यान् । परभात खानाकि खायोले दिनभरि घुम्द्या भ्यान् । बासातिर आउन्त्या भ्यानले पाकाया खानाकि खान्या भ्यान् सिन्या भ्यान् । बड्डो दिनादिन सम्जाउन्त्या भैच - ए ! चेलाउँ तसो जनगर, ठूला-ठूला ज्वान, ब्या गर्दा होइग्या । काम गर खा । अब बड्डो भिकै बुडिगैछ, मर्दले बोटिगैछ, ले चेलाउँकि बानी त उसी

। मर्दबार बड्डाले अर्ती गछ - चेलाउँ न हमरा खेतमुणि मुइले भिक्कै धन राख्या छौ खणिपटि लेया ।

अब बड्डो मरिगैछ, बड्डाई चोखेया पाछाँ सब भाई धन छ भणिपटि खण्ड पस्यान् । खण्डा-खण्डा पुरोई खेत खणि सकेल्ल रे धन त नपाइन्या भैच । अब विचार गछ त बाबाले येसो क्याकि भण्यो भणिपटि पै बुभ्यो हमिउँखाई धन-सन केही नथ्यो मेरा चेला खेत त खणिखाला भणि येसो भण्या हो भणिछले अज काम गर्द छाडिछ । अज विचार गछ ले अब येति खणिहाल्या रे येइमाई तोड्या छोडिनाऊ भणिछले तोड्या छोड्छ । तो तोड्या त न्यारोइ फल्ल ले भिक्कै भैच । तोड्या बेचिपटि भिक्कै रूपयाँ कमाल्ल । पै येसो गन्या येसो हुन्या भैच भणि जाण्छ ।

स्रोत : दुरो भट्ट
काटै-५, दार्चुला
वर्ष : २८

३.२.३१.२ अर्तीको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा एउटा बूढो र एउटी बूढी बस्तथे । तिनीहरूका चारवटा छोराहरू रहेछन् । छोराहरू ठूला भइसकेपछि आमा मरिछिन् । छोराहरू जवान भइसकेपछि पनि केही काम गर्दारहेनछन् । खाना खाने मात्रै दिनभर डुल्ने गर्दारहेछन् । विचरा बूढो जहिले पनि सम्भाउँदो रहेछ तर तिनीहरूले कहिल्यै बानी-बेहोरा फेरेनछन् । एकदिन बूढो विमारीले थला परेछ । उमेरले धेरै पाको पनि भइसकेछ । मर्ने बेलामा एकचोटि केही न केही छोराहरूलाई अर्ती छोड्नु पयो भनेर सबैलाई जम्मा गरेर अर्ती दिएछ - “छोराहरू हो, हाम्रो खेतमा मैले धन गाडेर राख्या छुँ, खनेर खानु ।” बूढो मरेछ, तेह्र दिनको काम पनि सकेछन्, त्यसपछि सबैजना लुकाएको धन खोज्न खेत खन्न गएछन् । खेत खन्दा खन्दा पनि सकिएछ तर धन कहीं कतै भेट्टाउन सकेनछन् । अब विचार गरेछन् - यहाँ धन सन केही पनि छैन । यो सब हाम्रो बुबाको चालबाजी हो भनेर खेत खन्न छाडेछन् । केही दिनपछाडि अझ विचार गरेछन् - खेत पूरापूर खनिसकियो अब यसलाई खाली नछाडौँ कम्तीमा तोरी भए पनि छर्नुपर्छ भनेर तोरी सम्म छरेछन् । तोरी गतिलोसँग फलेछ । अब त्यो तोरी

बेचेर धन प्रशस्त कमाएछन् । अनि बुभेछन् बुवाको कुरा सही रहेछ, खेतमा धन पनि हुँदोरहेछ भनेर ।

३.२.३२ मुसाइले चीलै ज्वाइ बानाउना

मुसाइले चीलै ज्वाइ बानाउना लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३२.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई दुई बूडाबूडीउँका दुई चेलियाँ भ्यान् । तिनी ठूला भ्यानले एकै मुसा पैल दिछ, अर्खी चीला पैल दिछ । एकदिन बड्डो आफाना मुसा ज्वाइँका घर गैछ । ओहो ! कबभाई मेरा सौरजिउ आया अब यिनरी के सेवा गरौं ? भणिपटि सुच्च्या भैछले ए हे ! यिनिउँ त पातालो दर्शन गराउनु पड्यो भणिपटि आफाना सौरजिऊई पिठीमाई हालिपटि धर्ती भितरिका पुराई संसार घुमाइछ । बड्डो त खुशी भैचले घर भाइपटि आफनी बड्डीखाँइ सब्बै कुरडी भण्छ । उतन्ज्या बड्डीले भण्छ - तमिले त सबै पाताल घुमिपटि आया, मुई त को घुमाउँछले ? बड्डाले भण्छ - मुसा ज्वाँइको जसो गरिपटि तोई त मुई पातालो दर्शन गराउनु । बड्डाले त बड्डी आफाना पिठीमाई हाल्छले पातालो दर्शन गराउनु भणिपटि, नाना दुलाम्बो भान्या भैचले वाँ त बड्डाइले बड्डी ढुङ्डामाई ठोकियानले दुय्याउँका चानिमाई घा होइपटि घर फर्क्यान् ।

एक दिन अज बड्डो आफाना चील ज्वाइँका घर गैछ । चील ज्वाइँले भण्छ - कबभाई सौरज्यू आइय्यान मुइ और के सेवा गर्दुले यिनिउँ मुई यो संसार धेकाइदिनु भणिपटि बड्डाइ आफाना पिठीमाई हालीपटि पूरा संसार घुमाइदिछ । बड्डो घर आइछले बड्डीखाँइ भण्ड्या भैच मुइ त ज्वाइले सिट्टी-संसार धेकाइदियो । बड्डीले भण्ड पसि गै-है ! है ! तमिउँले त सब धेकिहाल्या मुइ घरघुकुई को धेकाउँछ सिट्टी संसार । उतन्ज्या बड्डाले भण्छ-तोइ संसार मुई धेकाउँनु भण्छले आफाना दायाँ हाततिर बायाँ हाततिर सुपला जोडिछ, अल्का पडमाई गइछ, बड्डी पिठीमाई

चडाइछले तामाई उहु खोजन्ज्या दुय्येई लोट्यानले तल-तल खोलाउनी पड्यानले मय्यान् ।

स्रोत : सरुली शाहु
काँटे-४, दार्चुला
उमेर: ४५ वर्ष

३.२.३२.२ मुसाइले चीलै ज्वाइँ बानाउनाको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा दुईजना बूढाबूढी बस्दथे । तिनीहरूका दुईओटी छोरीहरू रहेछन् । एउटाको बिहे मुसोसँग अर्काको चीलसँग भएको रहेछ । एकदिन बूढो मुसो ज्वाइँको घर गएछ । धेरै दिनपछि ससुरा मेरो घरमा आउनुभयो, म के सेवा गर्न सक्छु भनेर मुसाले विचार गरेछ । म उहाँलाई पातालको दर्शन गराउँछु भनेर आफ्ना ससुरालाई पिठ्युमा बोकेर दुलोभिन्न पसेछ र भित्री धर्ती सारा देखाएछ । मेरा ज्वाइँले त मलाई सारा पातालको दर्शन गरायो भनेर ससुरा खुशी हुँदै घर फर्केछ । घरमा पुगेपछि बूढीलाई सारा कुरा बताएछ । बूढी गुनासो गर्दै भन्न थालिहालिछे हजुर पो त्यसरी जानुहुन्छ अवसर पाउनुहुन्छ, मलाई घरमै कसले दर्शन गराउला ? बूढोलाई नराम्रो लागेछ र बूढीलाई दर्शन म गराउँछु हिँड् मुसो ज्वाइँको जस्तै कसो नसकुँला भनेर बूढीलाई बुझ चढाएर दुलोभिन्न पस्न खोजेछ तर त्यत्रा मान्छे कसरी सानो दुलोमा छिर्न सकिन्थ्यो र दुईटै पछारिएकर निधारमा घाउ बनाउँदै घर फर्केछन् ।

अर्कोपटक बूढो आफ्नो चील ज्वाइँको घरमा गएछ । चील ज्वाइँ पनि खुशी भएछ ससुरो आफ्नो घरमा आएको देखेर । चील ज्वाइँ पनि सोचन थालेछ, ससुराबालाई के सेवा गर्दा अनौठो हुन्छ भनेर । उसले ससुरालाई संसार घुमाउन जुक्ति रचेछ र पिठ्युँमा राखेर पूरा संसार घुमाएछ । बूढो यसपाली प्रफुल्लित भएर घर फर्केछ । घरमा गएर फेरि बूढीलाई सबै जानकारी दिएछ । बूढी भन् गम्भीर हुँदै तपाईं पो संसार देख्ने, मलाई कसले पो देखाउँछ र ? भन्न थालिछे । बूढो जान्ने हुँदै ल हिँड् तँलाइ म चील ज्वाइँले जत्तिकै घुमाइदिन्छु भनेर हातको दुबैतिर प्वाँख

जस्ता दुईवटा नाड्ला जोडेर, भीरको टुप्पोबाट उड्न भनेर हाम फालेको के थियो दुबैजना भीरबाट तल-तल खसेर मरेछन् ।

३.२.३३ लाख मार्या

लाख मार्या लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३३.१ मूलपाठ

एकदिन एक बड्डाइले, बड्डी वन गयानु । बड्डीले भण्छ-तमि भ्नाडु काटिपटि आया मुई घरभानु । बड्डो त सिछले रात पडिगैछे । उतन्ज्या किडा आयानले उइका ओरतिरपरतिर बोसिपटि रकत खाइपटि आगाया भ्यान्ले उतन्ज्या तिनी किडा मरिग्यान् । परभात भयापाँछा तो बड्डो जड्मडै ठडिछले ओरपरतिरा मन्या किडा गणिपटि लाख बानाइछ । तै पाछाँ तो बड्डो घर आयो । घर आउन्ज्या बड्डीले भण्छ - रातभरी वनै बोसिपटि तमिउँले कति भ्नाडु बानाया ? बड्डाले भण्छ-मुइले त लाख माच्या ।

एक देशमाई एक राजा भैच । तै राजा हात्ति भिक्कै गुण्डाउँले मिलिपटी माच्या भैच । तिनी गुण्डाउँ कसैले मार्द सक्या नभैच । तई राजाले जइले लाख मार्द सकन्छ, उइमुँई भिक्कई रूपयाँ दिउँलो भणिपटि राजाले पूरा देशभरी ऐलान गर्छ । उतन्ज्या तो बड्डो लाख मारद्या त मुइले हुँ, भणिपटि घोडा चडिपटि गैछ । तइका त कोठ्यामाई दुई टाला, सुत्तनमाई चार टाला हाल्याभ्यान् । राजाले सोच्यो यो त गरिब भैचले योले के लाख मारिसकलो ? ठिक्कु हात्ती मारद्या गुण्डाले आउनलग्या भ्यान ले तइले त दालउनी विष हाल्दिछ, खानाकिलाखा थला राखिछ, आफू रुख चढिगैछ । उतन्ज्या गुण्डा आयानले फाटाफट भात-दाल पस्किपटि खाइछन्ले सब्बै गुण्डा मरिग्यान् । तिनी गुण्डा चार लाख जाना भ्यानु । तिनी गुण्डाउँ बम हाणिछले तिनरो रकत आफाना शरीलमुणि लाइपटि बड्डो आयो । उतन्ज्या राजाले तई बड्डाई रूपैयाँउको थैलो दिछ । तमिउँले त गुण्डा मारद्या भणिपटि भौत धन्यवादले दिछ । उल्पटि बड्डो तसै घोडामाई चढिपटि आफना घर आइछ । घर आयापाछाँ तइले त

दोसरो ब्या गरिपटि लेइछ । हमिले हेरदाउँ तै भणिपटि गाउँल्या आयान रे ए ! तो त लाखमारीपटि घोडा चढि आयाभैच भणिपटि गाउँल्या हँस्त्याभ्यान् ।

स्रोत : जमन भट्ट
सुनसेरा, दार्चुला
उमेर : ५३ वर्ष

३.२.३३.२ लाख मार्याको नेपाली अनुवाद

एकदिन एउटा बूढो र बूढी घाँस काट्न वन गएछन् । वनमा पुगेपछि बूढीले-हजुर घाँस काटेर आउनुहोला म घर जान्छु भनेर बूढी घर फर्किन् । बूढो एकछिन थकाई मार्न भनेर पल्टेको रहेछ, भुसुक्कै निदाएछ । रातपर्न आँटेछ बूढो उठेनछ । बूढाको वरिपरि किराहरू आएछन् र अघाउने गरी बूढाको रगत चुसेछन् । केही छिनमै ती कीराहरू आफै मरेछन् । एक्कासि बूढो उठेछ उसका चारैतिर कीरा यत्रतत्र छन् । बूढो ती कीरा गन्न थालेछ, उसले एकलाखसम्म बनाएछ । त्यसपछि बूढो घर आएछ । घर पुग्नेबित्तिकै बूढीले सोधिन् - रातभरी लगाएर कति घाँस काट्नुभयो । बूढोले भनेछ - मैले त लाख बनाएँ ।

एकादेशमा राजा रहेछ, त्यो राजाका थुप्रै घोडा र हात्ती रहेछन् । राजाको प्रिय हात्तीलाई धेरै गुण्डाहरू मिलेर मारिदिएछन् । ती गुण्डाहरूलाई राजाले केही गर्न सकेन, त्यसपछि राजाले घोषणा गरेछ - जसले लाख मार्न सक्छ त्यसलाई म धेरै पैसा दिनेछु । यो सुनेपछि बूढो पनि म त लाख मार्ने मान्छे जानुपथ्यो भनेर फाटेका कपडा लगाएर घोडामा चढेर राजाकहाँ बित्ति हाल्न आएछ । उसको हालत देखेर राजाले सोच्यो - यो त साह्रै गरिब जस्तो छ, यसले के लाख मार्नसक्ला ? पर-पर जङ्गलतिर हात्ती मार्नेहरू बसेका रहेछन् । खाना पकाएर यताउता गएका रहेछन्, उनीहरू फर्कन नपाउँदै बूढोले तिनीहरूको दालमा विष राखिदिएछ र आफू रुखमा चढेर हेरेछ । गुण्डाहरू फर्केर फटाफट खाना-खान थालेछन् । त्यसपछि सबैजना मरेछन् । मरेका लासहरू माथि बम हानेर तिनीहरूको रगत शरीरभरि लगाएर बूढो बसेछ । एकछिन पछि बूढो भएको ठाउँमा राजा आएर स्याबासी सहित पैसाको थुप्रो समेत दिएछ । ऊ घर फर्केछ, गाउँले हरू अर्को विवाह गरेर ल्याएछ

कि भनेर हेर्न गएछन् त बूढोले त लाख मारेर पो घोडामा चढेर आएको रहेछ भनेर सबै गाउँलेहरू पेट मिची-मिची हाँसन् थालेछन् ।

३.२.३४ लोपारी सासु

लोपारी सासु लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३४.१ मूलपाठ

एक गाउँमाई एक बूढी भैचे । तैका एक चेलीले ज्वाँई भ्यानु । तो बड्डी लोपारी भैचे । एकदिन तइको ज्वाँई माइत आइछ । बड्डीका त गोरु धिनुवाँ भैच । बड्डी एककली हुनाले एक चौंठीमाई घिले बानाया भैच । अब बासातिर बड्डीले भातसात पाकाइछले आफना ज्वाँई खानाकि बोलाइछ । थलामाई भात हाल्दिछ, घियकि चौंठी घोप्टयाउन्या भैचे । ज्वाँई न घिई नाइथिन् हेरले, क्याको घि दिउं बा ! लाज होइगै । माइत गैपटिले घि नाइदियो जनभण्या, तमी आफूई हेरले यो चौंठी घोप्टेइपटिले घि नाई आउनलगयो । उतन्ज्या ज्वाँईले भण्छ-होइगयो होइगयो जिउराठाउं विन्न घियइले मुइ खाहाल्लो भणिपटि ज्वाँईले भात खाइछ । तो बड्डी दिनादिन खानबार ज्वाँई त घि त नाइथिन् भणिपटि तस्सोइ गरदया भैचे । ज्वाँईले चलाख ज्वाँई भैच । एकदिन बड्डी घर नभयाबेला तै ज्वाँईले त विचार गर्छ । जीउ दिनदिन घि नाइथिन् भणिपटि चौंठी घोप्टयाउनान् घैं साँच्ची तै चौंठिउनि घी भैचकिनाई भणिपटि चौंठी हेछले वाँत चौंठीमाई भरीं घि भैच । अब ज्वाँईले त जुक्ति लाइछ । सलै ताताइपटि तै चौंठीउनी हाल्छले घि रस्काइपटि राखिदछ । बासातिर नितैका जसो भण्डि चौंठी घोप्टयाउन्या भैचे त वाँ त घि फत्फत् ज्वाँईका आँथाराउनि खणी छ । तै दिन पै ज्वाँईले पेट भरी खाना जति खाई उपन्या घि खित्तिन बोटिन्ज्या बड्डीले भण्छ-आफानाई ज्वाँईको जुठो के हुन्छले भण्डी चाटिमुटी तै उपन्या घियै खाइछ ।

३.२.३४.२ लोपारी सासुको नेपाली अनुवाद

एउटा गाउँमा एकजना बूढी बस्दथी । उसका एउटी छोरी र ज्वाइँ पनि रहेछन् । बूढी साह्रै लोभी थिइन् । एकदिन उसको ज्वाइँ ससुराली आएछ । बूढीसँग दूध दिने गाई पनि रहेछ । बूढी एकलै भएकीले घिउ पनि हुँदोरहेछ । बेलुकातिर बूढीले खाना पकाएछ र ज्वाइँलाई खाना खान बोलाएछ । थालमा भातसात पस्किदिएछ । घिउ दिँदा त्यत्तिकै ठेकी माथिबाट घोप्टो पारिदिएछ र भनेछ ज्वाइँ साप ! हेर्नुस् गोरसको हालत यस्तै छ । ससुराली गएर पनि सासूले घिउ दिएन भनेर कृपया नभन्दिनुहोला । अब म कहाँबाट ल्याउँ ? तपाईँ आफैले देखिसक्नुभयो । ज्वाइँले भनेछ - भैगो ! भैगो ! भए पो खाने हो नभए मर्नु भएन म त्यसै पनि भात खाने मान्छे हुँ चिन्ता नगर्नुहोस् । बूढी गोरस भएर पनि सधैं यस्तै भनेर टार्दिरहिछे । ज्वाइँ पनि कम्ति रहेनछ एक दिन बूढी घरमा नभएको बेला सबै विचार गरेछ । ठेकीमा त भरी घिउ हुँदोरहेछ जमेर नभर्दो पो रहेछ । ज्वाइँले त्यसलाई पगाल्ने जुक्ति सोचेछ र फलामको डाडुलाई बेस्सरी आगोमा रातो हुञ्जेल तताएर त्यो ठेकी भित्रको घिउ पगालेर ठीकठाक पारिदिएछ । बेलुकातिर सासू आएर खाना पकाएछ र अरु दिन जस्तै ज्वाइँलाई फकाउँदै ठेकी घोप्ट्याउँदै गर्दा साँच्चै घिउ त ज्वाइँको थालभरी छुटाछुल्ल भएछ । विचरी दङ्ग परिछे, उसका हातखुट्टा पनि काँप्न थालेछन् । उता ज्वाइँले खान जति खाएर बाँकी फ्याँक्न आँट्दा ज्वाइँ नफाल्नु आफ्नै ज्वाइँको जुठो खाँदा केही विग्रिदैन भनेर बूढीले ज्वाइँले छोडेको सबै घिउ खाइ ।

३.२.३५ कुच्चा बेच

कुच्चा बेच लोककथाको मूलपाठ र अनुवादलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

३.२.३५.१ मूलपाठ

एकादेशमा दुईजना स्वानी बैकु बोस्त्या भ्यान् । तिनी दुय्यैई गरिब भ्यान् । जाग्गा-जमिनत केही न भैचे । वनहोई बाब्बेऊ लेइपटि कुच्चा बाट्ट्या भ्यान् पै

तसई पाटाई गुजारा चलाउन्त्या भ्यान् । एकदिन एक मान्सु आफना दुई जौलाया चेलाउँ गाड तराउनलायो भैचले गाड त बौलिपटि आइछेले तै मान्सई त बगाल्छ । उतन्ज्या तइका त एकचेलो गाडवारी एक गाडपारी भैच । उतन्ज्या तो कुच्चा बेच्या हुन्या आउनलग्यो भैचले तइले तिनी जोलाया बच्चाउँ धेकेल्छ । एथउथ हेछ्छ कोहि नेधेकिन्या भ्यान् । तिनी बच्चा त रुनलाग्या भ्यानले उतन्ज्या तइले तिनिउँ आफना घर लैभाईछ्छ । तइकी स्वानी त बिउरीछे । कुच्चा बेचिपटि त हमि खानाकी गुजारा चलाउनग्याउँ इनिउँ के खाउन्त्या भैच भणिपटि गाल्दिछ्छ । उतन्ज्या तई कुच्चा बेचले भण्छ - मुलाई नरे ! भगवानौ कि इच्छा एसी भैचे । हमी जे खानाउँ यिनिउँ तसोइ ख्वाउँला । तिनी बच्चा अब ठूला भ्यान्ले, गोरु चराउन्त्याभ्यान् । एकदिन गोरु चराउन भानवार गीत गाउन्त्याभ्यानले तइका बाबाले सुण्छले, यिनी त मेरा चेला चेला जसा छन् भणिपटि तिनिउँहुन्या गइपटि सोध्छ - बा तमरो घर काँ हो मुइले तमरा घर लैभा भणिपटि लैभानलग्या भ्यान् । उथतिर तई कुच्चा बेचले त आफना भितर एक सुनकी बकस ततिउनि भिक्कई रूपयाँ पैसा पाइछ्छ । उतन्ज्या तइका चेला पुज्यानले भण्छ । यिनी हुन् मेरा बाबा ! सब्बै कुरडी सोध्छ । मुइले यसरी-यसरी यिनिउँ पाया हुँ तई कुच्चा बेचले भण्छले पैँ यिनी त मेरा चेला हुन् । गाड तर्दा छुट्टिया हुन् भणिपटि पैँ उइले आफाना चेलाउँ घर लैभाइछ्छ । पैँ तई कुच्चा बेचले भण्छ-धेकेई बुडी हमि गरिब भ्याले येतरो धर्मु गन्या पैँ आजु रूपयाँ, पैसा, धन दागाडाई पाया । धर्मु गरिग्यापटि एकदिन न एकदिन तइको फल पाइन्त्या भैच ।

३.२.३५.२ कुच्चा बेचको नेपाली अनुवाद

एकादेशमा दुईजना लोग्नेस्वास्नी बस्दथे । तिनीहरू गरिब थिए । जग्गा-जमिन पनि केही थिएन । वनबाट बाबियो ल्याएर कुच्चा बनाई बेचेर पैसा कमाउँथे र त्यसैबाट दुई छाक टार्थे । एक दिन एउटा मान्छे आफ्ना जुम्ल्याहा छोराहरूलाई लिएर ठूलो खोला तर्न लागिरेहेको रहेछ । एउटालाई पारी पुऱ्याएर दोस्रोलाई लिन आउँदा त्यो मान्छेलाई खोलाले बगाएर लगेछ । बुबालाई बगाएपछि वारिपारि दुईटै छोरा रुन कराउन थालेछन् । कुच्चा बेच्ने बूढोले तिनीहरूको बेजोक बुझेछ र

एकत्रित गरेर घर लगेछ । बच्चाहरू ल्याएको देखेर उसकी स्वास्नी रिसले आगो भएर भनीन् - आफू कुच्चा बेचेर त बल्लतल्ल एक छाक खान सकिरहेका छैनौ, यिनीहरूलाई के खुवाएर पाल्ने, कहाँबाट ल्याउने ? जहाँबाट ल्याउनु भो त्यहीं पुऱ्याउनुस् । बूढोले भनेछ - हेर यो सब भगवानको खेल हो पुगिहाल्छ, त्यसमा पनि हाम्रो केही सन्तान नि छैनन् । हामी जे खाउँला त्यही यिनीहरूले पनि खान्छन् । बूढीले मानिछे र दुःखजिलो गरेरै भएपनि तिनीहरूलाई हुर्काइ-बढाई गरेछन् ।

ठूला भएपछि उनीहरू दुईवटै गाईगोरु चराउन जान थालेछन् । एक दिन दुवैभाइ वनमा दैव हरे ! के गऱ्यौ-गऱ्यौ ? भनेर ठूलै स्वरमा गीत गाइरहेका रहेछन् । संयोगवस उनीहरूको बुबा पनि त्यतैतिर हिँडिरहेको रहेछ । उसले यसो विचार गर्दा आफ्नै छोरा जस्ता लागेपछि बुबा तिनीहरू भएकै ठाउँमा गएर सोधखोज गरेछ र तिनै बूढाबूढीको घरमा सबैजना गएछन् । घरमा बूढाले अचानक सुनको बाकस, पैसा समेत राखेको पाएछ । त्यसैबेला वनबाट छोराहरू र साथमा एकजना पाको मान्छे पनि आइपुगेछ । त्यो मान्छेलाई हाम्रा आमा-बुबा यिनै हुन भनेर छोराहरू देखाउन थालेछन् । त्यो मान्छेले घरमा सबै कुरा सोधखोज गरेछ र कुच्चा बेच्नेले पनि सबैकुरा बताएछ । त्यसपछि यिनीहरू त साँच्चै मेरा छोरा पो रहेछन् भनेर त्यो मान्छे अति खुशी भएछ र छोराहरूलाई आफ्नो घर लगेछ । कुच्चो बेच्नेले स्वास्नीलाई भनेछ - देखिस् बूढी हामी गरिब भएपनि कति धर्म गरेछौं ? त्यसपछि बूढीले मुस्कान छाडिछे । धर्म गरेपछि एकदिन त्यसको फल अवश्य नै पाइने रहेछ भनेर ।

चौथो परिच्छेद

दार्चुलेली लोककथाको वर्गीकरण र विश्लेषण

४.१ दार्चुलेली लोककथाको वर्गीकरण

बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक राष्ट्रका रूपमा चिनिएको नेपालका विभिन्न समुदायमा लोककथाको आ-आपनै भाषिक तथा सांस्कृतिक परम्परा रहेको पाइन्छ ।^{२४} दार्चुला जिल्लाका विभिन्न क्षेत्र तथा समुदायमा पनि लोककथा भन्ने र सुन्ने परम्परा रहेको पाइन्छ । ती लोककथाहरू विभिन्न प्रकारका रहेका छन् ।

मूलतः नेपाली लोककथाको वर्गीकरणका सन्दर्भमा भन्नुपर्दा यसमा मात्रै केन्द्रित भएर पूर्ण रूपमा अध्ययन गरेको पाइँदैन । नेपाली लोककथाको वर्गीकरणसम्बन्धी पहिलो तथा विस्तृत काम तुलसी दिवसबाट भएको पाइन्छ । उपर्युक्त वर्गीकरणलाई आधार मानी यहाँ दार्चुला जिल्लाका लोककथाहरूको वर्गीकरण गरिन्छ :

४.१.१ धार्मिक लोककथा

रामायण, महाभारत, पुराण आदि धर्मग्रन्थहरूमा आधारित लोककथाहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता लोककथाहरूले नैतिक दृष्टान्त एवम् अतीउपदेश दिने अभिप्राय बोकेका हुन्छन् । धार्मिक लोककथाहरू विश्वब्रम्हाण्डको सृष्टि, प्रकृति, अलौकिक शक्ति, महत्त्वपूर्ण चरित्र अथवा घटना आदिसँग सम्बन्धित रहेका हुन्छन् । धर्मप्रति अगाध आस्था राख्ने दार्चुलावासीहरूमा धार्मिक लोककथा निकै लोकप्रिय रहेका छन् । 'देखेले बोल्दैन, बोल्नेले देख्दैन', 'कुच्चो बेच्ने मानिस', 'चोरीको अन्न', 'हरिश्चन्द्र राजा' आदि लोककथाहरू दार्चुला जिल्लाका चर्चित धार्मिक लोककथाहरू हुन् ।

---

^{२४} डा. चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, (काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स, २०५८), पृ. ३८६ ।

४.१.२ सामाजिक लोककथा

सामाजिक जीवनबाट लिइएका पात्र र घटनामा आधारित लोककथालाई सामाजिक लोककथा भनिन्छ ।^{२५} त्यस्ता लोककथाहरूमा सामाजिक परिवेशमा आधारित जीवनगत भोगाइ र समस्याहरू प्रतिबिम्बित भएका हुन्छन् । यस्ता लोककथाहरू इर्ष्या, डाह, विश्वासघात, प्रतिशोध, न्याय, अन्याय, पारिवारिक भ्रू-भ्रगडा, अन्धविश्वास, अचार व्यवहार आदि विषयवस्तुमा आधारित हुन्छन् । दार्चुलाका सामाजिक लोककथाहरू हुन् - 'लाटो', 'तिलगेडी बट्कु', 'सहोदर बहिनी', 'अर्ती', 'लोभी सासू', 'स्वास्नी मात्तिएपछि जुडी काट्छे', 'दिदी ड्वाड', 'अन्धो' आदि ।

४.१.३ धुर्याई र चतुर्थाईका लोककथा

बहादुर र चलाख चरित्र भएका लोककथाहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । साहस, बहादुरी र चलाखी मार्फत् आफ्नो कार्य सफल गराउने पात्रहरूबाट साहस, आँट र चलाखीयुक्त गुणहरू विकसित गर्ने उद्देश्यकासाथ यस्ता लोककथाहरूको रचना भएको पाइन्छ । त्यसैगरी अत्यधिक मनोरञ्जन प्रदान गर्नु पनि यस्ता लोककथाको विशेषता हो । दार्चुला जिल्लामा धुर्याई र चतुर्थाईका लोककथाहरू अत्यधिक मात्रामा रहेको पाइन्छ जसमध्ये 'दुरपल', 'उँट र स्याल', 'लाख मारेको', 'कुर्या र मुर्या', 'खुस्सा र मुस्सा', 'स्यालको निसाफ', 'किसनजिउ', 'स्याल', 'उद्दवा' आदि प्रमुख रहेका छन् ।

४.१.४ पशुपन्थी र भूतप्रेतका लोककथा

पशुपन्थी र भूतप्रेतलाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याइएका लोककथाहरूलाई पशुपन्थी र भूतप्रेतका लोककथा भनिन्छ । यस्ता लोककथामा पशुपन्थीहरू मानिसजस्तै बोल्ने हिँड्ने आदि कामहरू गर्दछन् । यस्ता लोककथामा

---

^{२५} मोहनराज शर्मा, खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य, (काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३), पृ. ३८६ ।

पशुपन्ध्रीहरूलाई मानवीकरण गरिएको हुन्छ । दार्चुलाका लोककथामा पशुपन्ध्रीको जस्तै भूतप्रेत तथा राक्षसहरूको पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । अनौठा-अनौठा भूतप्रेत तथा राक्षसहरूलाई पात्रका रूपमा उभ्याएर यहाँका लोककथाहरू निकै मनोरञ्जनपूर्ण बनेका पाइन्छन् । ‘गाई र बाघ’, ‘धुतुनी बूढी’, ‘हेड’, ‘टेप्ले र टेप्लेनी’ आदि यहाँका यस अन्तर्गत पर्ने लोककथाहरू हुन् ।

४.१.५ अतिमानवीय लोककथा

मानवेतर पात्रहरूलाई छनौट गरी तिनका विषयमा बनाइएका कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता लोककथाहरूमा अप्राकृतिक, अद्भुत र अलौकिक व्यक्ति, वस्तु वा वनस्पति आदिको वर्णन गरिएको हुन्छ । अतिप्राकृतिक वस्तुहरू मुख्यतः मानवेतर विषयवस्तुमा आधारित हुन्छन् । दार्चुलामा यस्ता किसिमका लोककथाहरू भन्ने-सुन्ने परम्परा निकै लोकप्रिय रहेको पाइन्छ । यस्ता किसिमका लोककथाहरू खासगरी जाडोको महिना (हिउँद) मा अगेनाको डिलमा आगो तापेर बसेका बेला बूढापाकाहरूले साना केटाकेटीहरूलाई सुनाउने गर्दछन् । यस्ता लोककथाहरूमा ‘मुसो र चीललाई ज्वाइँ बनाउँदा’, ‘टुहुरी केटी’, ‘फर्सी’ आदि लोककथाहरू प्रमुख रहेका छन् ।

४.१.६ किंवदन्तीमूलक लोककथा

लोकमा प्रचलित असत्य वा अर्धसत्य पुराकथालाई किंवदन्ती भनिन्छ । किंवदन्तीहरूलाई प्राचीनता तथा पारम्परिकताका कारण इतिहासजस्तै हो भन्ने पनि गरिएको पाइन्छ । पुराकथा, दन्त्यकथा, अनुभूति आदि विषयवस्तुमा आधारित लोककथालाई किंवदन्तीमूलक लोककथा भनिन्छ । यहाँका किंवदन्तीमूलक लोककथाहरूमा धार्मिक राजा, स्थानीय वीर, स्थानीय खोलानाला, चराचुरुङ्गी आदिका विषयमा वर्णन गरिएको पाइन्छ । यस्ता लोककथाहरूमा कुनै देवीदेवताहरूको बारेमा नभएर विशुद्ध मानवीय चरित्रका बारेमा गुणगान गाइएको पाइन्छ । यहाँका ‘राजा’, ‘सात बहिनी’, ‘किज्जा’ आदि लोककथाहरूलाई किंवदन्तीमूलक लोककथाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.१.७ हास्यव्यङ्ग्यात्मक लोककथा

विभिन्न व्यक्ति र तिनका आनीबानी, जाति, गुण स्वभावको अनुकरण गरी श्रोतालाई हसाउने उद्देश्यले रचना गरिएका लोककथाहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । यस्ता किसिमका लोककथाहरूले एकातिर श्रोताहरूलाई हसाएर अत्यधिक मनोरञ्जन प्रदान गर्दछन् भने अर्कातिर समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका विकृति विसङ्गतिहरूप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य समेत प्रहार गर्दछन् । दार्चुला जिल्लामा यस्ता लोककथाहरू आकारमा निकै छोटो चुटुकिला भन्न मिल्ने किसिमका पाइन्छन् । 'सुत्ने शिक्षक', 'ऐना', 'रेल्व्या' आदि लोककथाहरू यहाँ प्रचलित हास्यव्यङ्ग्यमूलक लोककथाहरू हुन् ।

४.२ दार्चुलेली लोककथाको विश्लेषण

लोककथा लोकसाहित्यको श्रुतिपरम्परामा आधारित एक आख्यानात्मक विधा हो । यस विधाले लोकलाई श्रुतिमधुरता र मनोरञ्जनात्मकताका दृष्टिकोणबाट आनन्दित बनाएको हुन्छ । लोकसाहित्यको फाँटमा लोककथाको आफ्नै प्रकारको वैशिष्ट्य छ । कामकाजबाट फुर्सद हुँदा, साँझको बेला वा जुनेली रातमा घरको आँगन, पिंढी, मभेरी आदिमा बसेर समय बिताउने र बसिबियाँलो गर्ने क्रममा घरका सदस्यहरू वा गाउँघरका व्यक्तिहरू मिलेर लोककथा भन्ने-सुन्ने परम्परा लोकजीवनमा विद्यमान छ । यो परम्परा परापूर्वकालदेखि चल्दै आएको पाइन्छ । यसरी परापूर्वकालदेखि मौलिक परम्परामा आधारित गाउँबस्तीमा भन्दै आउने गरिएको एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सार्दै आउने मनोरञ्जनात्मक तथा शिक्षाप्रद कथाकुथुङ्गीको रूप नै लोककथा हो । लोककथाहरू कल्पनाजनित, अतिभौतिक, अतिरञ्जित, अतिकल्पनिक, अतिरोमाञ्चक किसिमका हुन्छन् भने कतिपय लोककथाहरू किंवदन्ती, लोकविश्वास र सत्य घटनाहरूमा पनि आधारित हुन्छन् । जे होस् लोककथाको मूल अभिप्राय श्रोतालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नमा नै निहित रहेको हुन्छ ।

लोककथा निर्माणका निम्ति आधुनिक कथामा जस्तो स्रष्टाको प्रयास हुँदैन । लोककथा सहज रूपमा जन्मन्छ । यो सहज बोधगम्य हुन्छ । अतः सहजता यसको परिचायक तत्त्व हो । सहज भएर पनि लोककथाको निर्माण वा संरचनामा केही निश्चित तत्त्वको भूमिका हुन्छ । ती निर्माण तत्त्वका बारेमा लोककथाका अध्येताहरूको विचारमा एकरूपता पाइँदैन ।

यसरी लोककथाका तत्त्वका बारेमा मतभिन्नता रहेकाले यहाँ दार्चुला जिल्लाको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित प्रतिनिधि लोककथालाई अभिप्राय, कथावस्तु, पात्र, वातावरण, भाषाशैली, उद्देश्य आदिलाई आधार मानेर विविध परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

४.२.१ सामाजिक-सांस्कृतिक जीवनका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

लोककथा गद्यात्मक र सामाजिक संस्कृति अनुरूप परिवर्तनशील हुन्छ ।^{२६} दार्चुला जिल्लाका लोककथाहरू विविध क्षेत्रबाट आएका हुन् । धेरैजसो लोककथाहरूमा सामाजिक आदर्श र यथार्थका पृष्ठभूमिमा नीति-उपदेशका कुराहरू सिकाइएको पाइन्छ । 'लाटो', 'तिलगेडी बट्कु', 'साँकै बैनी', 'अर्ती', 'लोपारी सासू', 'स्वास्ती जिङ्सेया जुडि काट', 'कानो', 'दिदी ड्वाड' आदि लोककथाहरूले सामाजिक परिवेशको चित्रण गरेको पाइन्छ । परम्परासँग जोडिएको लोकमानसको तत्त्व बोकेको मौखिक कथा नै लोककथा हो ।^{२७}

'लाटो' लोककथामा एउटा 'लाटो' लाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याएर लाटो भए पनि उसका क्रियाकलापहरू चलाखीपनले युक्त भएको कुरा देखाइएको छ । दार्चुलेली समाजमा लाटो मान्छे बाखा चराउन जाने चलन अत्याधिक मात्रामा रहेको कुरा यस लोककथाले देखाएको छ । त्यसैगरी एउटै आमाबाट जन्मेका दाजुभाइहरूमा पनि कुनै लाटो भइदिएको खण्डमा उसलाई सबैले हरेक क्षेत्रमा हेला गर्दछन् भन्ने कुरालाई पनि यस लोककथाले अंगालेको पाइन्छ ।

^{२६} रामहरि पौड्याल, नेपाली लोककथामा प्रगतिवादी तत्त्व, प्रलेस, ४:८ ।

^{२७} धीरेन्द्र वर्मा र अन्य, हिन्दी साहित्यकोश, भाग १, (ते.सं.), वाराणसी : ज्ञानमण्डल प्रकाशन लिमिटेड, २०२०, पृ.७४७ ।

कुनै पनि समाजको आकृति त्यहाँका लोककथामा कोरिएको हुन्छ भन्ने कुरालाई यस लोककथाले अङ्गीकार गरेको पाइन्छ । दार्चुलेली समाजमा तमाखु खाने, वनमा गएर स्याउला काट्ने, लाटो भाइलाई हेला गरेर खरले छाएको छुट्टै घरमा अलग्याएर राखिदिने आदि चलनहरू रहेका छन् । यी कुराहरूलाई पनि यस लोककथाले देखाएको छ । यसका साथै यहाँका अधिकांश मानिसहरू कृषिमा आधारित रहेकाले गाई-भैसी पाल्ने गर्दछन् । यसमा पनि लाटाका दाजुभाइहरूले धेरै भैसीहरू पालेको कुरालाई देखाउँदै त्यहाँका मानिसहरूको पेसालाई देखाएको छ ।

यसरी दार्चुलेली समाजलाई आफूभित्र प्रतिबिम्बित गर्दै यस लोककथाले एउटा लाटो भनाउँदो मान्छेलाई सबैले हेला गरेको खण्डमा उसले भन्नु उटपट्याड काम गरेर हानि-नोक्सानी पुऱ्याउने हुँदा लाटालाई हेला नगरेर माया दिनुपर्छ भन्ने नैतिक उपदेशसमेत यस लोककथाले दिएको पाइन्छ ।

‘तिलगेडी बट्कु’ लोककथाले पनि त्यहाँको समाजमा प्रचलनमा रहेको तिलको बट्कु पकाएर खाने कुरालाई देखाएको छ । कुनै चाडपर्वको अवसर पारेर यस्ता तिलको बट्कु (पकौडा) पकाउने चलन त्यहाँ छ । बूढाबूढीहरूले थोरै बट्कु पकाएर खानको लागि लोभ गरी भोलि बिहान खाने योजना बनाउँछन् तर उनीहरू राति नै मरिसकेपछि त्यो खाने कुरा त्यसै रहेको कुरा यसमा छ । यसले लोभ नगरी खानेकुरा होस् या अरु कुनै कुरा भोलिको लागि साँचेर राख्नु हुँदैन भन्ने सन्देश दिएको छ । त्यहाँको समाजमा मान्छे अधुरो आकाङ्क्षा लिएर मन्यो भने त्यो फेरि जिउँदो बन्न सक्छ भन्ने लोकविश्वासलाई पनि यसमा देखाइएको छ । बूढाबूढीलाई मरिसकेपछि चिहान लैजाने क्रममा आधा बाटो पुगेपछि बूढीले “ए बूढा तिमि दुईवटा खाऊ म एउटा खान्छु” भन्दै गरेको प्रसङ्गबाट यस कुराको पुष्टि भएको छ । सन्तान नभएका मान्छेहरूले अत्यधिक लोभ गर्ने परम्परालाई पनि यस लोककथाले देखाएको छ ।

‘साँकै बैनी’ लोककथा त्यहाँको समाजमा विद्यमान दिदी बहिनीहरूमा आधारित लोककथा हो । यसमा दिदीको राम्रो घरबारका साथै श्रीमान्, धनसम्पत्ति

आदि सबै कुरा असल भएको अवस्थामा आफ्नै बहिनीले पनि डाह गर्न पुग्छे र आफ्नै सहोदर दिदीलाई मार्न खोज्छे । यस कथाले त्यहाँको समाजमा घटिरहने घटनाहरूमा यसलाई पनि एउटा घटनाका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । सालीको भिनाजुप्रतिको आकर्षण र त्यसले दिदीको जीवनमा परेको असरलाई यहाँ देखाइएको छ ।

बिहे गरेकी छोरी माइत जाने अनि फकिँदाखेरि कोसेली लिएर बहिनीसमेत पुगाउन जाने, घाँस काट्ने, बुहारीले धेरै गरगहना लगाउनुपर्ने, केही अफ्ट्यारो परेमा जान्ने मान्छेलाई सोध्ने अथवा त्यहाँको भाषिकामा नै भन्नुपर्दा जोशी गन्ने, अन्तमा केही नलागे सालीलाई पनि बिहे गर्न तयार हुने आदि कुराहरू यसमा देखाइएको छ । यस्ता कुरा त्यहाँको समाजमा परापूर्वकालदेखि नै चल्यै आएका छन् । बुहारीले मजेला (एउटा कोठा) भित्र नै सुत्नुपर्ने कुरालाई पनि यहाँ उल्लेख गरिएको पाइन्छ जुन दार्चुलेली समाजमा विद्यमान छ ।

यसरी दार्चुलेली समाजका रीतिरिवाज र संस्कृति बोकेको यस लोक कथाले अर्काको व्यक्तिगत जीवनमा हस्तक्षेप गर्नुहुँदैन भन्ने कुरा स्पष्ट पारेको छ । यसले बेइमानी र फट्याइँ गर्न खोजेको खण्डमा एकदिन अवश्य त्यसको पर्दाफास भई सत्य कुरा सामुन्ने आउने कुराको सन्देश दिएको छ ।

त्यसैगरी 'अर्ती' लोककथा सामाजिकतालाई पूर्ण रूपमा अँगालेको लोककथा हो । दार्चुलेली समाजमा कडा परिश्रम गरेर खेतीपाती गरी जीविकोपार्जन गरिन्छ । हिजोआजका युवापिढी भने यसबाट अलग्गिन लागेको अवस्था पाइन्छ । यस लोककथामा आमाबाबुले पसिना चुहाएर छोराहरूको हरेक आवश्यकता पूरा गरिदिएका छन् । यसले गर्दा छोराहरू ज्यादै अलक्षी भएका छन् । केही उपाय गर्दा पनि छोराहरूको ध्यान काम गरेर खानतिर नगएपछि बुबाले अन्तमा जुक्ति निकालेका छन् । आफ्ना छोराहरू कामतिर लाग्नेछन् भन्ने विश्वास गर्दै उनले आफ्ना छोराहरूलाई अर्ती दिएर गएका छन् । केही सीप नलागेपछि ती छोराहरूले आफ्ना बाबुको अर्ती स्वीकार गरेका छन् र जीवनमा काम गरेर मात्र खान पाइने

रहेछ भन्ने कुरा सिकेका छन् । यस लोककथाले त्यहाँको समाजमा प्रचलित मर्ने बेलामा आफ्ना छोराहरूलाई उपदेश दिएर जाने परम्परालाई बोकेको छ । यस लोककथाले नयाँ युवा हरूलाई अल्छी नगरी जोसजाँगरकासाथ कडा परिश्रम गर्न आव्हान पनि गरेको छ ।

‘लोपारी सासू’ मा ज्वाईँ र सासूलाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याएर सासूले आफ्ना ज्वाईँलाई घिउ दिन लोभ गरेको कुरा उल्लेख भएको छ । ज्वाईँलाई आदरसत्कार गरी मीठो-मीठो खुवाउनुपर्नेमा उल्टै सासूले मुखले ठिक्क पारेको र घिउ खान नदिएको अवस्थामा ज्वाईँले चुतुऱ्याइँपूर्वक सबै घिउ खान सफल भएको छ । सासू र ज्वाईँका बीचमा घटिरहने यस्ता घटनाहरूले त्यहाँको ससुरालीको चालचलनलाई छर्लङ्ग्याएको छ । छोरीज्वाईँ घरमा आएको बेलामा मीठो-मीठो खान दिने चलन त्यहाँ पाइन्छ तर केही लोभी सासूहरूले यस्तो पनि गर्दछन् भन्ने कुरालाई यसमा देखाइएको छ । घिउ चौँठी (एक प्रकारको काठको भाँडो) मा मात्रै राख्ने गरिन्छ त्यसलाई पनि यस ‘लोपारी सासू’ लोककथाले देखाएको छ ।

अनावश्यक लोभ गर्नु आफ्नै लागि नराम्रो हुन्छ र घरमा आएका इष्टमित्र हरूलाई आफ्नै स्वागत-सत्कारकासाथ राख्नुपर्दछ भन्ने आदरवादी धारणा यसले प्रस्तुत गरेको छ ।

समाजमा अपहेलित शोषित भएर बाँच्न बाध्य भएका आइमाईहरूलाई प्रमुख पात्रका रूपमा प्रस्तुत गरेर ‘स्वानी जिङ्सेया जुडी काट’ लोककथाको रचना भएको पाइन्छ । यसमा श्रीमतीहरूले आफूसुहाउँदो आफ्नो श्रीमान्को कपाल बनाउने क्रममा टाउकामा भएका रौँ सबै उखेलिदिएर श्रीमान्को टाउको मुडुलो भएको प्रसङ्ग छ । लोककथाको अन्तमा श्रीमान्ले आफ्ना श्रीमतीहरूलाई आफूले धेरै माया गरेकाले त्यस्तो भएको हो भनी आरोपित गरेको छ । यसबाट के बुझिन्छ भने त्यहाँको समाजमा नारीलाई हेला गर्ने र दबाउने परम्परा विद्यमान छ । महिलाहरूले कुनै कुरामा पनि आफ्नो निर्णय दिन पाउँदैनन् । उनीहरूलाई केवल माया गर्ने र बच्चा जन्माउने साधनका रूपमा मात्रै हेरिन्छ । स्वास्नीमान्छेहरूलाई धेरै माया

गन्धो भने मात्तिन्छन् र कुनै न कुनै अष्ट्यारोमा पारिदिन्छन् भन्ने विश्वासलाई यस लोककथाले व्यक्त गरेको छ । महिलाहरूमाथि गरिने अन्याय, अत्याचार र दुराचारहरूलाई यस लोककथाले देखाउन खोजेको छ । वर्तमान युगका केही पढेलेखेका महिलाहरूले आवाज उठाउन खोज्दा पनि महिलाहरूलाई स्वतन्त्रता दिनुहुँदैन भन्ने कुरा त्यहाँको समाजमा विद्यमान छ ।

यहाँको लोग्नेमान्छेले आफू बूढो भएपछि पनि युवतिलाई बिहे गरेको छ, जसबाट पारिवारिक असन्तुष्टिको अवस्था सिर्जना भएको छ, र अन्तमा त्यसले गम्भीर रूपसमेत लिन पुगेको छ । यसले त्यहाँको समाजमा विद्यमान बहुविवाहलाई देखाएको छ । त्यसैगरी स्वास्नीमान्छेहरूले घरको काम मात्रै गर्ने र लोग्नेमान्छेले मात्रै बाहिर गएर पैसा कमाउने काम गर्ने त्यहाँको परम्परालाई यस लोककथाले देखाएको पाइन्छ । समग्रमा भन्दा दार्चुलेली समाजमा नारीहरूको अवस्था कस्तो छ भन्ने कुरालाई यस लोककथाले देखाएको छ ।

‘दिदी ड्वाड’ भन्ने लोककथालाई सामाजिक सांस्कृतिक परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण गर्नुपर्दा यो एउटा सामाजिक लोककथा हो । यहाँ एउटी दिदीले परिवारमा अरु कोही नभएको अवस्थामा पनि आफ्नो भाइको उचित स्याहार नगरेको र भाइको राम्रो अवस्था भएपछि केही पाउने आशाले भाइलाई फकाउन आएको प्रसङ्ग छ । त्यसपछि भाइले आफ्नी दिदीलाई पहिले गरेको नराम्रो व्यवहारलाई सम्झाउन लुहारकहाँ गएर बोल्ने घण्टी बनाउन पठाएको र भैंसीका घाँटीमा त्यसलाई बाँधेर भैंसी दिदीलाई दिएर पठाएको वर्णन पाइन्छ । आधा बाटो पुगेपछि घण्टीले दिएको आवज सुनेर दिदीले आफ्नो भाइलाई माया नगरेकोमा आफैँ पश्चात्ताप गर्नुपरेको कुरा उल्लेखित छ ।

दार्चुलेली समाजमा भैंसीको घाँटीमा घण्टी बाँध्ने चलन पाइन्छ । त्यसैगरी माइतीले आफ्नी चेलीबेटीलाई दाइजोका रूपमा गाई, बाख्रा र भैंसी दिने प्रचलन छ । यसै प्रचलनलाई यस लोककथाले देखाएको छ ।

यस कथामा निर्जीव घण्टीले मान्छेको जस्तै आवाज निकालेको पाइन्छ । अतः यस लोककथालाई अलौकिक लोककथाका रूपमा पनि चित्रण गर्न सकिन्छ । समग्रमा यस लोककथाले घरको सबभन्दा ठूलो मान्छेले परिवारमा सानाको हेरविचार र माया गर्नुपर्दछ भन्ने आदर्श सिकाएको छ ।

‘कानो’ लोककथा एउटा अन्धो पात्रलाई प्रमुख चरित्रका रूपमा उभ्याइएको लोककथा हो । त्यहाँको समाजमा पनि यस लोककथाका जस्तै घटनाहरू घट्ने गर्दछन् । यस कथामा सिस्नाको भ्याडमा अडिएर रहेको अन्धो मान्छे दुईजना लोग्नेस्वास्नीका मदतबाट बाहिर निस्कन सफल हुन्छ । उसले भोक लागेका बेलामा उनीहरूले माइतबाट ल्याएको कोसेली पनि खान पाउँछ । कानाले गुनको साटो बैगुनी र स्वार्थी बन्दै अर्काकी श्रीमतीलाई आफ्नी हो भनेर ढिपी गर्दछ र अन्ततः प्रहरी चौकीमा पुगनुपर्दछ । यसरी यस लोककथामा एकातिर अन्धा मान्छेहरूको प्रवृत्तिलाई देखाउन खोजिएको छ भने अर्कातिर त्यहाँको जनजीवनमा माइतबाट घर फर्कने बेलामा घिउ लगाएको गहुँको रोटी कोसेलीका रूपमा लगिने चलनबारे प्रकाश पारेको छ । त्यसैगरी एक-आपसमा भएका भगडाहरूको टुङ्गे नलागेको खण्डमा प्रहरी चौकीमा जाने चलनलाई पनि यसमा अगाडि सारेको पाइन्छ ।

‘लाटो’ लोककथा अर्को सामाजिक लोककथा हो । यसमा पनि लाटो मान्छे प्रायः बाखा चराउन जाने, चित्त नबुझेको खण्डमा उटपट्याड काम गर्ने गर्दछ । पहिले नै उल्लेख भैसकेको ‘लाटो’ लोककथामा जस्तै यो लोककथामा पनि आएको छ । एक दुईवटा घटनाहरू यसमा भिन्न रूपमा प्रस्तुत भएका पाइन्छन् ।

‘ऐना’ लोककथाले बाबु आमाको मृत्यु भएपछि भारतको हरिद्वार भन्ने ठाउँमा पिण्ड लिएर जाने त्यहाँको परम्परालाई देखाएको छ । त्यहाँ गएर छोराले घरमा ऐना ल्याएको र त्यसमा आफ्ना बाबुको अनुहार देखेको प्रसङ्ग यस लोककथामा छ ।

दार्चुला जिल्लामा प्रचलित धार्मिक लोककथाहरूले लोकजीवनको धर्मप्रतिको विश्वास जगाउने र त्यस्तै शिक्षा दिने काम गरेका छन् । यी कथाहरूमा धर्मप्रतिको आस्था र विश्वासलाई झल्काएको छ ।

‘कुच्चो बेच’ लोककथामा एउटा गरिब परिवारको कुच्चो बेचेर पेट पाल्ने मान्छेले बाटामा अलपत्र अवस्थामा भेटिएका बच्चाहरूलाई आफ्ना घरमा ल्याएर दुःख सुखका साथ पाल्दछ । अन्तमा ती बच्चाहरूका बाबुआमा भेटिएपछि उसले धन्यवाद पाउँछ भने घरमा अचानक धनपैसाको बाकस भेटिन्छ । कुच्चो बेचे मान्छेले बच्चाहरू पालेर धर्म कमाएको र अन्तमा त्यसको फलसमेत पाएको कुरा यस लोककथामा पाउन सकिन्छ । यस लोककथाले त्यहाँको लोकजीवनको धर्मप्रतिको अगाध आस्था देखाउन खोजेको छ । त्यसैगरी अरुको भलाई हुने काम गरेको खण्डमा आफ्नो लागि पनि राम्रो हुन्छ भन्ने सन्देश पनि यस लोककथाले दिएको छ ।

‘बोल्दुया हुन्या धेक्दुनाइ धेक्दुया हुन्या बोल्दुनाइ’ लोककथाले एउटा तपस्यारत जोगीलाई साँचो र झुटोको दोधारमा ल्याएको छ । धर्मप्रति समर्पित मान्छे भएकाले ऊ दोधारमा पर्न गएको हो । आफ्नो धर्मको जगेर्ना गर्नाका लागि उसले सक्दो प्रयास गरेको छ । यसबाट पनि धार्मिक सन्देश पाउन सकिन्छ ।

‘चोरीको नाज’ लोककथा पनि धार्मिक पृष्ठभूमिमा रचिएको पाइन्छ । एउटा साधु-महात्माले पनि चोरी गरेर ल्याएको चामलको भात खाएपछि गहना चोर्न थालेको प्रसङ्ग यसमा पाइन्छ । चोरी गर्नु सबैभन्दा ठूलो अपराध हो भन्ने कुरा यस लोककथाले देखाउन खोजेको पाइन्छ ।

‘किज्वा’ लोककथामा त्यहाँका बासिन्दाहरूले महान् चाडका रूपमा मनाउने गरेको गौरापर्वको प्रसङ्ग उल्लेख भएको छ । गौरापर्वमा आइमाइहरू बाकसमा थन्क्याएर राखेका राम्रा-राम्रा लुगाहरू लागउँछन् र गौरापर्व मनाउँछन् । यसरी यस लोककथामा गौरापर्वको उल्लेख भएबाट त्यहाँको संस्कृति झल्किएको पाइन्छ ।

४.२.२ आर्थिक जीवनका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

दार्चुलाका अधिकांश मानिस कृषि पेसामा आधारित छन् । सङ्कलन गरिएका विभिन्न लोककथाहरूमा प्रायजसो खेतीपातीसँग सम्बन्धित प्रसङ्गहरू जोडिएर आएका छन् । कुनै न कुनै रूपमा कृषिक्षेत्रको प्रसङ्ग धेरैजसो लोककथाहरूमा आएको पाइन्छ ।

‘कुर्या र मुर्या’ लोककथामा दुईजना दाजुभाइहरू घरबाट कामको खोजीमा हिँडेपछि एउटा साहूमहाजनको घरमा पुग्दछन् र कामको लागि सोध्दा उनीहरूले खेत जोत्ने काम पाउँछन् । यस लोककथामा कृषिक्षेत्रमा प्रयोग हुने गोरु, हलो, जुवा आदिको उल्लेख भएको पाइन्छ । साहूमहाजनहरूले सोझा गाउँलेहरमाथि आर्थिक शोषण गर्दछन् भन्ने कुरालाई यस लोककथाले देखाएको छ भने त्यस्ता शोषकहरूका विरुद्ध बुद्धिमानीपूर्वक बदला लिनुपर्दछ भन्ने उपदेश पनि यस लोककथाले दिएको पाइन्छ ।

‘कुच्यो बेच’ लोककथालाई पनि आर्थिक दृष्टिकोणले हेर्न सकिन्छ । यसमा एउटा गरिब मान्छेको बयान छ । उसको कुनै खेतबारी छैन, जागिर छैन र घाँस काटेर कुच्यो बनाई उसले आफ्नो परिवार पालेको छ । धनसम्पत्ति र खेतबारी केही नहुँदा कुच्यो बेचेर त्यहाँका मान्छेहरूले कसरी जीविकोपार्जन गर्दछन् भन्ने कुरालाई यस लोककथाले अगाडि सारेको छ ।

‘किज्वा’ लोककथामा पनि आर्थिक पक्षको सामान्य विश्लेषण गर्न सकिन्छ । दार्चुलामा पानीका कुला मार्फत् घट्टु चल्ने गर्दछन् जसमा मकै, गहुँ, कोदो आदि पिस्ने गरिन्छ । यसरी अन्न पिसेपछि जसको घट्टु हो त्यसलाई पिस्ने मान्छेले तोकिए बमोजिम पीठो दिने चलन छ । यसरी एक दिनमा दश, बाह्र किलोजति पीठो घट्टुवालाले पाउँछ । यसबाट उसले ६-७ जनाको परिवार सजिलैसँग पाल्न सक्दछ । पीठो बजारमा लगेर बेची पैसा कमाउन पनि सकिन्छ । किज्वाको घट्टुले जहिले पनि धेरै पीठो कमाउने गरेको प्रसङ्ग यस लोककथामा पाइन्छ । राती सबैका घट्टु बन्द

भएको बेलामा किज्वाको घट्टुचाहिँ चलेकै अवस्थामा पाइन्छ तर राक्षसहरूले गर्दा उसको घट्टु चलेको कुरा पनि यसमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

‘लाटो’ लोककथाले त्यहाँको आर्थिक पक्षको पृष्ठपोषण गर्ने नै कृषिव्यवसाय हो भन्ने कुरा देखाएको छ । बाखा चराउने, स्याउला काट्ने र भैंसी पाल्नेजस्ता कामहरू गरेर त्यहाँका मान्छेहरू जीविकोपार्जन गर्दछन् । यस कुरालाई ‘लाटो’ मा वर्णन गरिएको पाइन्छ । एउटा लाटालाई आर्थिक दृष्टिकोणले कमजोर पार्ने कोसिस गरिन्छ भन्ने कुरालाई पनि यस लोककथाले अगाडि सारेको छ । लाटाले आफ्नो आर्थिक अवस्थालाई चलाखीपूर्ण रूपले आफ्ना अरु दाजुभाइहरूको भन्दा सुदृढ बनाएको छ ।

‘टेप्लेइले टेप्लेनी’ कथामा एउटा गरिब परिवारका बूढाबूढीलाई टेप्ले र टेप्लेनीका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उनीहरूलाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याएर उनीहरूले दुःख कष्ट सही जङ्गलबाट दाउरा ल्याएर बजारमा लगी बेचेर आएको पैसाबाट चाडबाड मनाउने गरेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । जुन दार्चुलावासीहरूको दिनचर्या पनि हो । बिहान एक भारी दाउरा बजारमा लगी बेच्ने र बेलुकाको लागि खाने सामान किन्ने काम गर्दछन् जुन यहाँ अभै चालु छ । यसरी यस लोककथामा दार्चुलावासीहरूको आर्थिक अवस्था छर्लङ्गिएको पाइन्छ ।

‘कदु’ लोककथाले पनि दार्चुलेली समाजको आर्थिक अवस्थाको चित्रण गरेको पाइन्छ । यहाँका प्रायः मानिसहरू खेती गरेर नै बाँचेका छन् भन्ने कुरालाई यस लोककथाले पनि आत्मसात् गरेको पाइन्छ । सन्तानको नाउँमा कोही पनि नभएका बूढाबूढीले खेतीपाती गरेर अन्न, सागपात र फलफूल टन्न उब्जाएको र त्यसबाट उनीहरूलाई खान र लाउनमा कुनै दुःख नभएको कुरा यसमा देखाइएको छ । फर्सी घरको धुरीमा राख्ने चलनलाई पनि यस लोककथाले अगाडि सारेको छ ।

दार्चुलाको आर्थिक अवस्थालाई भल्काउने प्रतिनिधि कथाका रूपमा ‘दुरपल’लाई लिन सकिन्छ । धनसम्पत्ति, घरबार, आमाबाबू केही पनि नभएको दुरपल लाई एउटा स्यालले चतुःपुत्रपूर्वक धनसम्पत्ति, घरबार र खेतबारीसहित बिहे

गराएको छ । यसबाट उसको आर्थिक अवस्थामा निकै सुधार भई सुखसँग जीवन बिताएको छ ।

लोककथामा आर्थिक अवस्था प्रतिबिम्बित भएर आएको हुन्छ भन्ने कुरालाई 'लाख माया' कथाले पनि देखाएको छ । कमजोर आर्थिक अवस्थामा बाँचिरहेका दुईजना बूढाबूढी सधैं दाउरा बेचेर जीविकोपार्जन गर्दथे । बूढाले आफ्नो बुद्धिले काम गरेर राजाले घोषणा गरेको पुरस्कारस्वरूप धेरै धनसम्पत्ति पाएर नयाँ जीवन पाएको अनुभव गरेको छ । यस कुराले परिश्रम गरेर बुद्धिमानी पूर्वक काम गऱ्यो भने आर्थिक अवस्थामा सुधार आउँछ भन्ने कुरालाई प्रस्ट पारेको छ ।

'कुर्या र मुर्या' ले गरिब दाजुभाइको जीवनचर्यालाई देखाएको छ । गरिबीका कारण कामको खोजीमा भारततिर हिँड्ने दार्चुलेलीहरूको बाध्यता एवम् विवशतालाई यस कथाले देखाउन खोजेको छ । त्यहाँ गएर अनेक किसिमका सर्तहरूका साथ काम गर्नुपर्ने र त्यसमा पनि आफूले गरेको परिश्रमअनुरूप फल नपाउने अवस्थालाई यस लोककथाले उजागर गरेको छ । कुर्या जसरी साहूबाट अपहेलित भएर नाकसमेत काटेको अवस्थामा रिक्तो हात घर फर्किन बाध्य भएको छ त्यसैगरी छिमेकी राष्ट्र भारतमा कामको खोजीमा जाने दार्चुलेलीहरू पनि फर्किन्छन् भन्ने कुरालाई यस लोककथाले स्पष्ट पार्न खोजेको छ ।

'खुस्साइले मुस्साइ' लोककथामा पनि गरिबहरू साहू-महाजनहरूको घरमा नोकर बसेको र उनीहरूको आदेश बमोजिम जस्तोसुकै कठिन काम गर्न विवश हुनुपरेको देखाइएको छ । दार्चुलेली समाजमा निम्न आयस्तर भएका मानिसहरू धनी ठूलाठालु भनाउँदाहरूका घरमा नोकर बनेर बसेका हुन्छन् । उनीहरू मालिकको आदेश अनुसार जहाँ पनि जानुपर्ने र जस्तोसुकै कडा परिश्रम पनि गर्नुपर्ने स्थिति रहन्छ । खाने बेलामा भने साहूले मीठोमीठो खाएर नोकरहरूलाई तल्लो स्तरको खाना खुवाउने गरिन्छ । यस लोककथाले साहू-महाजनहरूको सोही कु-संस्कारको वर्णन गरेको छ ।

‘किसनजिउ’ ले पनि घट्ट बनाएर त्यसबाट दैनिक छाक टार्ने चलनलाई देखाएको छ । आफ्नो एक छाक टार्ने साधनसमेत स्यालले खोसिदिँदा किसनजिउ साह्रै रिसाएर अन्तमा स्याललाई मार्न सफल भएको प्रसङ्ग यसमा पाउन सकिन्छ ।

‘उद्दवा’ लोककथाले पनि खेतीपाती, पशुपालन आदिको आधारमा नै त्यहाँका मान्छेहरूको आर्थिक अवस्थाको जग बसेको हुन्छ भन्ने कुरामा आफ्नो मत जाहेर गरेको पाइन्छ । यसमा खेतमा काम गर्न गएको, गोठमा बाखा पालेको, धुरीमा फर्सी राखेको आदि घटनाहरूको उपस्थिति पाइन्छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा दार्चुलेली लोककथाहरूमा त्यहाँको आर्थिक अवस्था प्रस्टिएको पाइन्छ । यहाँका अधिकांश लोककथाहरूमा कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित पक्षहरू उद्घाटित भएका छन् । यसबाट दार्चुलाको स्थानीय आर्थिक पक्षको जग भनेको नै कृषिपेसा हो भन्ने कुरा को सङ्केत पाउन सकिन्छ ।

४.२.३ जीवनदर्शन र विश्वासका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

जीवनदर्शन र विश्वास पनि दार्चुलेली लोककथाको एउटा पाटाका रूपमा आएको पाइन्छ । यसबारे केशवप्रसाद उपाध्याय भन्छन् “साहित्यलाई समाजको दर्पण भन्नु वा भाषाको माध्यमबाट प्रकृतिको अुकरण भन्नु अथवा जीवनको समालोचना र व्याख्या भन्नु अथवा मानवीय भावनाको अभिव्यक्ति भन्नु त्यसको सम्बन्ध लोकको आचार-विचार र विश्वाससित गाँसिएको हुन्छ ।”^{२५} दार्चुलाका विभिन्न लोककथाहरूमा जनमानसले भगवान्, देवी-देवता, राक्षस आदिमाथि गरेको विश्वासलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस्ता किसिमका लोककथाहरूमा ‘हरिश्चन्द्र राजा’, ‘हेड’, ‘तिलगेडी बट्कु’ आदि पर्दछन् । यी लोककथाहरूमा प्रेम, धर्म, विश्वास अनि आस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

हरिश्चन्द्र राजा दार्चुलेली समाजमा प्रचलित धार्मिक लोककथा हो । यसले धार्मिक जीवनदृष्टि प्रदान गरेको छ । राजा हरिश्चन्द्र, सत्यवादी राजा हुन् । उनले

^{२५} केशवप्रसाद उपाध्याय, विचार र व्याख्या, (दो.सं.) (काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०१०), पृ. ७१ ।

विभिन्न किसिमका दानहरू गरेर आफूसँग भएको सम्पूर्ण सम्पत्ति सिध्याउँछन् र दरबार छोडेर निस्कन्छन् । भगवान्कै शरणमा जीवन समर्पित गर्दछन् । उनी अन्तमा दानी, उदार र धार्मिक व्यक्तित्वका कारण अग्निपरीक्षामा पनि सफल भएका छन् अर्कातिर जीवनभर गरेको धर्मको कारण आफ्नी श्रीमती र छोरोरालगायत गुमाएको राजपाठसमेत फिर्ता पाउँछन् । यसरी यस कथाले राजा हरिश्चन्द्रजस्तै सत्यवादी, दानी हुनुपर्दछ भन्ने धार्मिक जीवनदृष्टि दिएको छ । त्यसैगरी जस्तोसुकै अप्ठ्यारो अवस्थामा पनि भगवान् प्रतिको आस्था र विश्वासलाई छुटाउनुहुँदैन भन्ने दृष्टिकोण पनि यसले प्रस्तुत गरेको छ । भगवान्प्रति आस्था र विश्वास राखेको खण्डमा ठूलाठूला समस्याहरूबाट उम्किन सकिन्छ भन्ने दृढ विश्वास यस लोककथाले दिएको छ ।

‘हेड’ लोककथा राक्षसँग सम्बन्धित लोककथा हो । यसले दार्चुलेली समाजमा विद्यमान कुनै पनि परिवारमा कुनै लोग्नेमान्छेको अल्पायुमै मृत्यु हुन गयो भने त्यो मान्छे आफ्नो परिवारको माया मार्न नसकी हेड (एउटा चरा विशेष) का रूपमा विभिन्न उपायहरू अँगालेर परिवारका सदस्यहरूसँग बस्ने कोसिस गर्दछ भन्ने जनविश्वासलाई व्यक्त गरेको छ । लोग्नेमान्छे अकालमै मर्नो भने त्यो हेड बनेर आउँछ र आफ्नो परिवारलाई सताउँछ भन्ने विश्वास दार्चुलामा पाइन्छ । जबसम्म उसले आफ्नो मनको इच्छा पूरा गर्न सक्तैन तबसम्म हेडकै रूपमा रहिरहन्छ भन्ने विश्वास पनि गरिन्छ । दार्चुलेलीहरूको यसै विश्वासलाई ‘हेड’ लोककथाले व्यक्त गरेको छ । एउटा अधबैँसे लोग्नेमान्छे दाउरा काट्न गएपछि रुखबाट लडेर मर्न पुग्छ र तुरुन्तै हेडका रूपमा परिणत हुन्छ । अनि रात पर्ने बेलामा दाउराको भारी समेत ल्याएर घरमा आउँछ र अँध्यारामा खाने, बस्ने, सुत्ने आदि कामहरू गर्दछ । यस्तो क्रियाकलापबाट स-शङ्कित उसकी स्वास्नी डरले माइत जान्छे र सबै कुरा बताउँछे । अनि सबैजना जुक्तिपूर्वक हेडलाई मार्न सफल पनि हुन्छन् ।

‘तिलगेडी बट्कु’ दार्चुलेली समाजमा बूढापाका देखि लिएर साना-साना बालबालिकाहरूको मुखमा झुण्डिएको सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । यस लोककथाले पनि त्यहाँका मान्छेहरू केही योजना बनाएपछि अचानक

कसैको मृत्यु भयो भने जुनसुकै बेलामा पनि (लासलाई जलाउनु भन्दा पहिले) उठेर आउन सक्छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्दछन् भन्ने लोकविश्वासलाई देखाएको छ । यस लोककथामा दुईजना बूढाबूढी तिलगेडी बट्कु पकाएर खाने बेलामा कन्जुस्याई गरेर भोलिका निम्ति साँचेर राख्दछन् अचानक राती नै उनीहरू मरिसकेका हुन्छन् । भोलिपल्ट गाउँलेहरूले उनीहरूको शव जलाउन लैजाने बेलामा “ए बूढा तिमि दुइवटा खाऊ, म एउटा खान्छु” भन्दै बूढा र बूढी बिउँतिए र ती मलामीहरू डरले भागेर गए । यसरी बूढा र बूढी बट्कु नखाई मरेका कारणले फेरि बिउँतिएका हुन् भन्ने त्यहाँको जनविश्वासलाई यस लोककथाले देखाएको छ ।

‘कुच्चो बेच’ लोककथा धार्मिक जीवनदृष्टि बोकेको लोककथा हो । कसैको भलाई गरेको खण्डमा त्यो नै सबैभन्दा ठूलो धर्म हुन जान्छ भन्ने धार्मिक सन्देश यस लोककथाले दिएको छ । एउटा गरिब कुच्चो बेचेर जीवन धान्न सफल भएको मान्छेले अलपत्र अवस्थामा भेटिएका बालकहरूलाई आफ्नो घरमा लगेर दुःखका साथ हुर्काउँछ र अन्तमा उसले आफ्नै घरमा धनको बाकस पाउँछ । यसबाट के सन्देश लिन सकिन्छ भने कसैको उपकार गर्‍यो भने राम्रो फल पाइन्छ । यसरी यस लोककथाले परोपकारी र सहयोगी चरित्र अँगाल्ने नैतिक जीवनदृष्टिसमेत दिन खोजेको छ । आफू दुःखमा परेर भएपनि अरुको भलाईका निम्ति कहिल्यै पछि हट्नुहुँदैन यही नै मानवता र धर्म हो भन्ने कुरा यस लोककथाले देखाएको छ ।

‘धेक्दया हुन्या बोल्दु नाइ बोल्दया हुन्या धेक्दुनाई’ लोककथाले आदर्शवादी जीवनदृष्टि व्यक्त गरेको छ । तपस्यारत एउटा महात्मासामु एउटा सिकारीले घोरललाई लखेट्दै ल्याएपछि घोरल महात्माको पछाडि लुकेर बस्छ । सिकारीले महात्मालाई “तपाईंले घोरल देख्नुभएको छ ?” भनेर सोध्दा महात्मा भुटो नबोल्ने र हत्या नगर्ने आफ्नो जीवनको उद्देश्य अनुरूप केही नबोली बसिरहन्छ । जसबाट एकातिर उसले देखेको छैन भनेर भुटो पनि बोलेको छैन भने अर्कोतिर देखेको छु भनेर हत्या पनि गराएको छैन । यसरी महात्मा बुद्धिमानीपूर्वक आफ्नो जीवनको उद्देश्य पूरा गर्नमा प्रयासरत रहेको छ । यस लोककथाले हत्या गर्नुहुँदैन र भूटो पनि बोल्नुहुँदैन भन्ने आदर्शवादी जीवनदृष्टि अँगालेको छ ।

‘चोरीको नाज’ कथाले धार्मिक उपदेश दिन खोजेको छ । सधैं भगवान्को भक्ति गरेर सत्यमा विश्वास राखेको महात्मा एकदिन चोरेर ल्याएको अन्नबाट बनेको खाना खान पुग्दा महात्मासमेत चोरी गर्न तम्सिएको छ । यसरी चोरीको प्रसङ्गमार्फत यस लोककथाले चोरी गरेको खण्डमा ठूलो पाप लाग्दछ भन्ने कुरा प्रकट गरेको छ । यहाँसम्म कि अरुले चोरेको अन्न खाइयो भने खाने मान्छेसमेत चोरी गर्न पुगेको ठहर्छ भन्ने नैतिक जीवनदृष्टि यसले दिएको छ ।

‘सात बैनी’ लोककथा आदर्शवादी लोककथा हो । यसमा सातवटी दिदीबहिनीहरूले एउटा फल पाउँदा सबैले बाँडेर खाने क्रममा सबैभन्दा कान्छी बहिनीको भाग नपुग्दा अरुलाई कुनै किसिमको अप्ठ्यारो महसुस नहोस् भनेर कान्छी बहिनीले ठूलो भीरबाट हामफालेको बयान छ । त्यसरी कान्छी बहिनी मरेको देखेर अरुले पनि बाँच्नु व्यर्थ छ भन्ने सोचका साथ छवटै दिदीबहिनीहरूले त्यसै भीरमा हाम फालेर मरेका छन् । यसरी एक अर्काको लागि ज्यानसमेत गुमाउन पुगेका दिदीबहिनीहरूले समस्त मानव हृदयमा एक अर्काप्रति यस्तै माया, प्रेम, सद्भाव र त्याग हुनुपर्दछ भन्ने आदर्श दृष्टिकोण पस्केर गएका छन् ।

‘अर्ती’ लोककथाले संसारमा मान्छे भएर जन्मिसकेपछि परिश्रम गरेर बाँच्न सक्नुपर्दछ भन्ने जीवनवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको छ । एउटा बाबुले आलस्यमा डुबेका आफ्ना छोराहरूलाई जीवनमा सङ्घर्ष र कडा परिश्रम गरेर खानुपर्दछ भन्ने उपदेश दिएको छ । दार्चुलेली समाजमा यसरी एउटा बाबुले मर्ने बेलामा आफ्ना छोराहरूलाई अर्ती-उपदेश दिने परम्परा पाइन्छ । हरेक छोराले आफ्ना बाबुआमाबाट यस्ता किसिमका अर्ती-उपदेशहरूको अपेक्षा राखेको हुन्छ । त्यसै अर्ती-उपदेशका आधारमा उसले आफ्ना भावी जीवनका पाइलाहरू अगाडि बढाउने गर्दछ । यसरी जीवनवादी दृष्टिकोण बोकेको यो लोककथा हरेक पाठकका लागि समेत अनुकरणीय साबित हुनेछ ।

‘गोरुइले बागै’ दार्चुलेली समाजमा विद्यमान एक आदर्शवादी लोककथा हो । एउटा बाघ र गाईका एक-आपसमा भएको भरोसा तथा विश्वासका आधारमा दुई

भिन्न दिशातिर फर्केका प्राणीहरूका बीचमा पनि गहिरो मित्रता कायम भएको प्रसङ्ग यसमा पाउन सकिन्छ । सुरुमा बाघले पनि गाईको आग्रहलाई विश्वास गर्दै स्वीकार गरेको छ । बाचाबमोजिम गाई ब्याएपछि स्वतः बाघकहाँ गएर खानको लागि भन्छ, अनि बाघले गाईलाई खान्छ । यतातिर गाईको बच्चा बाच्छो र बाघको बच्चा डमरु साथी भइसकेका हुन्छन् । डमरुले आफ्नो साथी बाच्छो टुहुरो भएको देखेर सहन गर्न नसकी आफ्नी आमालाई गाई मारेको सजायस्वरूप मारिदिन्छ र बाँचुन्जेल डमरु र बाच्छो एक-अर्काका प्रिय मित्र भएर बाँच्दछन् । यसरी एकातिर गाईले आफ्नो बाचा पूरा गरेर एउटा आदर्श चरित्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ भने अर्कातिर डमरुले मित्रताको गाँठो अभै बलियो बनाउनका लागि आफ्नै आमालाई समेत मारेर उदाहरणीय भूमिका निर्वाह गरेको छ । यो लोककथा जनावरहरूको कथा भए पनि यसले लोकलाई आदर्श जीवनदृष्टि प्रदान गरेको छ । यसबाट लोकले एउटा सत्यवान्, सहयोगी र गुणी व्यक्तित्व बन्नुपर्दछ भन्ने नैतिक उपदेश समेत पाएको छ ।

‘कदु’ लोककथा पनि प्रेम र विश्वासमा आधारित लोककथा हो । मान्छेले एउटा फर्सीलाई आफ्नो छोराको रूपमा स्वीकार गरेको छ जसबाट विश्वासको फल मीठै हुन्छ भन्ने कुरा देखाइएको छ । त्यसैगरी यसमा प्रेमवादी जीवनदृष्टिसमेत उजागर भएको छ । राजकुमारीले एउटा फर्सीलाई प्रेम र विश्वासका साथ स्विकार्न पुग्दछे भने अन्तमा फर्सी फुटेर एउटा सुन्दर राजकुमारको उत्पत्ति भएपछि बूढाबूढीले छोरा र राजकुमारीले जीवनसाथी पाएका छन् । यसरी अतिमानवीय पात्रको प्रयोगमार्फत त्याग, प्रेम र विश्वासले अन्तमा जीवन सुखमय बन्दछ, त्यसैले हरेक व्यक्तिमा प्रेम, विश्वास र त्याग हुनुपर्दछ भन्ने सन्देश समेत यस लोककथाले दिएको छ ।

यसरी दार्चुला जिल्लाका विभिन्न लोककथाहरूले धार्मिक, आदर्शवादी, नैतिकवादी, प्रेमवादी, जीवनदृष्टि प्रदान गर्नाका साथै त्यागी, बलिदानी, सहयोगी, परोपकारी र गुणी बन्न सकेमा मानव हुनुको सच्चा अर्थ पनि पूरा हुनेछ भन्ने लोकविश्वास प्रकट गरेका छन् ।

४.३ प्रस्तुतिका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

दार्चुलाका अधिकांश मानिस कृषिमा आधारित छन् । गाउँले समाज दिनभरि सबै आ-आफ्नै काममा व्यस्त भएको कारणले गर्दा दिनमा त्यति लोककथा भन्ने चलन छैन । खासगरी असोज-कार्तिक महिनामा दिनभरि मेलो काटेर, मकै भाँचेर घरमा आएपछि बेलुकीपख फेरि मकै छोडाउनुपर्ने हुँदा सहज ढङ्गले समय व्यतीत गर्न लोककथा भन्ने-सुन्ने प्रचलन पाइन्छ । त्यतिबेला कुनै एउटा व्यक्तिले लोककथा भन्ने गर्दछ र अरुले मकै छोडाउँदै कान थापेर सुन्ने गर्दछन् । मकै छोडाउन बसेका सम्पूर्ण मान्छेहरूले लोककथा सुनाउने पने बाध्यता हुन्छ । त्यसैले सबैले गोल घेरामा बसी बीचमा मकै राखेर छोडाउँदै पालैपालो लोककथा भन्ने गर्दछन् । एउटाले भन्ने र अरुले अभिरूचिपूर्वक छोडाउँदै पालैपालो लोककथा सुन्ने गर्दछन् र कसैले भन्न सकेन भने उसले कुनै जनावरको जस्तो आवाज निकाल्नुपर्ने सर्तसमेत राखिन्छ । यसले गर्दा त्यतिखेर लोककथा भन्ने र सुन्ने चलन अति रोचक बनेको हुन्छ । त्यतिबेला खासगरी धुर्त्याई र चतुऱ्याईका कथाहरू भन्ने-सुन्ने गरिन्छ । त्यसमा पनि खासगरी स्यालको चतुऱ्याईले युक्त लोककथाहरू अधिक मात्रामा भन्नेसुन्ने गरिन्छन् ।

त्यसैगरी पुसमाघको जाडामा बेलुकीपख अँगोनाको डिलमा आगो तापेर जाडालाई हटाउने प्रयत्न गर्ने क्रममा त्यहाँका बूढापाकाहरूले आफ्ना नातिनातिनीहरूलाई विभिन्न लोककथाहरू सुनाउने गर्दछन् । ती लोककथामार्फत् आफ्ना जीवनका भोगाइ र अनुभवहरू समेत उनीहरू व्यक्त गर्न पुसग्दछन् । त्यसैगरी भर्को लागेको समय व्यतीत गर्न र बालबच्चालाई भुलाउनाका साथै मनोरञ्जन प्रदान गर्नाका निम्ति पनि दार्चुलेली समाजमा लोककथा भन्ने-सुन्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ ।

जुन समयमा मानवको जिब्रोले वर्ण उच्चारण गर्न थाल्यो र मानव मस्तिष्कमा नियन्त्रण केन्द्रको विकास हुनथाल्यो, यसै बेलादेखि मानव समाजमा

आफ्ना अनुभवका कुरा अरुलाई सुनाउने र अरुबाट सुन्ने परम्परा बस्यो ।^{२९} जनकलाल शर्माको यसै भनाइलाई आत्मसात् गर्दै दार्चुलेली लोककथा भन्ने सुन्ने परम्परा निकै पहिलेदेखि चल्दै आएको हो भन्ने कुरा प्रमाणित हुन जान्छ ।

श्रावणको महिनामा दार्चुलेलीहरू त्यहाँका विभिन्न किसिमका देवी-देवताहरूको पूजा-अर्चना गर्ने गर्दछन् यस क्रममा उनीहरू सम्बन्धित देवी-देवताका मन्दिरहरूमा गएर बत्ती बाल्ने र निराहार व्रत बस्ने गर्दछन् । यसरी आफूले व्रत राखेर पूजा गरेको देवताको लोककथा भन्नाले देवता खुसी भएर आफूले मागेको वरदान पाइन्छ भन्ने कुरामा दार्चुलावासीहरू विश्वास गर्दछन् । त्यसैगरी सम्बन्धित देवताको एउटा धामी हुन्छ । देवताले विभिन्न किसिमका राक्षसहरूसँग लडेको र दुःखहरू भोगेको आदि प्रसङ्ग लोककथामा आउँदा धामी कामेर सबैलाई आशीर्वाद दिने गर्दछ । यसरी श्रावण महिनामा राती बूढापाका मान्छेहरू कुनै एउटा घरमा जम्मा भएर धार्मिक विषयवस्तु भएका लोककथाहरू भन्ने र सुन्ने गर्दछन् । दार्चुलामा गाईबाखा चराउन गएको बेलामा पट्यारिलो सयम काट्ने निहुँमा पनि लोककथा भन्ने सुन्ने परम्परा छ । यसरी गाईगोठालाहरू प्रायजसो हास्यव्यङ्ग्यात्मक लोककथाहरू भट्टयाउने गर्दछन् ।

दार्चुलाका लोककथाहरू रूपविधान वा आकारका दृष्टिले लघु र मध्यम आकारमा पाइन्छन् । 'सिन्या मास्टर', 'सातबैनी' आदि लोककथाहरू लघु आकारका रहेका छन् । त्यस्तैगरी 'धेक्या हुन्या बोल्दुनाई, बोल्दुना हुन्या धेकदुनाई' को शीर्षक लामो भए पनि आन्तरिक तहमा यो लघु आकारको छ । यी बाहेक अरु सबै लोककथाहरू मध्यम आकारका छन् । सङ्कलित लोककथाहरूमा वृहत् आकारको कुनै पनि लोककथा परेको देखिँदैन ।

४.४ भाषिक विशेषताका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

भाषामा स्तरीय वा मानक रूपमा र स्थानविशेषमा बोलिने कथ्य वा भाषिकामा भेद हुनु स्वाभाविक हो । दार्चुलाका लोककथामा यस्तो विशेषता निकै

^{२९} जनकलाल शर्मा, *हाम्रो समाज*, दो.सं. (काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०४९), पृ. १८० ।

पाइन्छ । दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोककथामा प्रयुक्त भाषाको प्रसङ्गमा भन्नुपर्दा त्यहाँका समुदायमा परपच्छिमा भाषिकाअन्तर्गत पर्ने दुहुँली उपभाषिकाको प्रयोग पाइन्छ । धेरै शब्दहरू स्थानीय चलनचल्तीअनुसार प्रयोग गरिएका कारण सम्बन्धित उपभाषिकाका वक्ताबाहेक अरूले बुझ्न गाह्रो पर्ने अवस्था छ । यसकारण सङ्कलित लोककथाहरूको भाषा नेपाली अनुवादबिना बुझ्न गाह्रो छ । अहिलेको मानक अथवा स्तरीय नेपाली भाषाको उद्गमस्थलबाटै परपच्छिमा भाषिकाको पनि जन्म भएको हो र त्यही भाषा स्तरीय बन्दै जाँदा आजको मानक नेपाली भाषाको उत्पत्ति भएको हो भन्ने भनाइ पनि पाइन्छ । अहिले पनि दुहुँली उपभाषिकामा प्रयोग हुने कतिपय शब्दहरू हुम्ला-जुम्ला अर्थात् कर्णाली प्रदेशमा बोलिने भाषासँग मेल खाने अवस्था छ । त्यसैले दुहुँली उपभाषिकालाई नेपाली भाषाकै एउटा उपभेदका रूपमा पनि लिन सकिन्छ । यसमा स्तरीय नेपालीका कतिपय शब्दहरूका साथै यसका आफ्नै निजी शब्दहरू भेट्टाउन सकिन्छ ।

दार्चुलेली लोककथाहरूमा प्रयोग भएका दुहुँली उपभाषिकाका सन्दर्भमा भन्नुपर्दा यहाँ सरकारी कार्यालयहरूमा बाहेक सबैतिर यसको प्रयोग हुन्छ । यहाँसम्म कि विद्यालयहरूमा समेत शिक्षक र विद्यार्थीहरू बीचको संवाद अनि छलफलका क्रममा समेत यही उप-भाषिकाको प्रयोग गरिन्छ । भाषाको क्षेत्रमा यस्तो प्रयोग उनीहरूको आफ्नै विशेषता पनि हो । दार्चुलाका सङ्कलित कथामा प्रयोग गरिएका केही शब्दहरू उदाहरणका लागि यहाँ प्रस्तुत छन् :

स्थानीय शब्द	स्तरीय नेपाली अर्थ
भण्यो	भन्यो
हँस्यो	हाँस्यो
दकुड्यो	दगुच्यो
गैगैछ	गएछ
उल्पटि	अनि
उन्ज्या / तैपाँछा	त्यसपछि
होइग्यो	भयो
दागाडा	सँग
ताँपाटाहोई	त्यहाँबाट

याँपाटाहोइ
एकु
भैच
थ्यो
बोस्त्या
भाउँला
हिट्टु
बैकु
स्वानी
जिउ
बाडाजिउ
सौरजिउ
नन्नु
कुती
पुइजु
बुबु
आमा
काखी
इजा
आइग्यो
कदु
नाज
रोटो
साँक्कै
घोगो
मुल्या
मुलाइ
चेलो
चेली
दर्पन
माइत
हलिभाणि
गोरु
बल्दु
धापाउनु
बेलि
भोल
पोर्कि
परभात
छाकाल

यहाँबाट
एक
रहेछ
थियो
बस्ने
जाउँला
हिँडनु
लोगने
स्वास्नी
सासू
ससुरा
ससुरा
नन्द
भाइ/बहिनी
फुपू
बाजे
हजुरआमा
काकी
आमा
आयो
फर्सी
अन्न
रोटी
सहोदर
मकै
केटा
केटी
छोरा
छोरी
ऐना
माइत/ससुराली
हलोजुवा
गाई
गोरु
लखेटनु
हिजो
भोलि
पर्सी
प्रभात
दिउँसो

बासा	बेलुकि
कोदया	कोदो
फाणो	ढिडो
लाउन	पुरी
ब्या	बिहे
नट्टेली	अपूतो
पाटाइ	थकान
पाछ्राँ	पछि
बाकारा	बाखा
चोचो	मुख
गालो	घाँटी
जामाला	गाला
चानी	निधार
मुन्टो	टाउको
ब्याउलो	दुलाहा
छारो	खरानी
ऐडिया	शिकारी
मत्थिर	माथि
दगडी	साथी
लिखु	उखु
मुइ	म
ठन्नो	चिसो
ब्बारी	बुहारी
भाड	घाँस
लाकाडा	दाउरा
बड्डो	बूढो
बड्डी	बूढी
जावर	रौँ
सुपलो	नाइलो

दार्चुलाका सङ्कलित लोककथामा प्रयुक्त भाषाका केही ब्याकरणिक विशेषताहरू यसप्रकार छन् :

स्तरीय नेपालीको जस्तै पदक्रम यहाँका लोककथाका वाक्यमा पाइन्छ :

क) कर्ता + कर्म + क्रिया

(बाघ + दूलोभित्र + पसेछ)

बाग + दुलाभितर + गइछ (जनबोली)

ख) अकरण वाक्यमा क्रियाको अगाडि 'न' वा 'नाइ' थपिन्छ

(स्याल हातमा परेन ।)

स्याल हात नाइपड्यो । (जनबोली)

ग) कतिपय नपुंसकलिङ्गी शब्दहरू पनि स्त्रीलिङ्गी शब्दका रूपमा उच्चारण गरिन्छन् ।

अरु दिन त दुलो बोल्थ्यो = और दिन त दूली बोलन्थी

कोसेली राखेको डोको = कलेऊ राखेकी डोकी

घ) यहाँको स्थानीय भाषिकाका विशेषताहरूलाई तल प्रस्तुत संवादहरूमा पनि देख्न सकिन्छ :

अ) उद्दवा

स्याल : हपुरौनि आउन्या उद्दवा दा घरा बौजु हो कि ?

(माथिबाट आउने उद्दनी भाउजु हुनुहुन्छ ?)

उद्देनी: हई, गोसी मुइ हँ ।

(हो देवर म हो ।)

आ) कदु

कदु : इजा ! बाबाकी लाखा रोटो पुजाउन मई भानु ।

(आमा! बुबाको लागि रोटी पुज्याउन म जान्छु ।)

इजा : मेरा त चेलाचेली नाइथिनु ले तँ मुखाई इजा भण्ड्या को होई ?

(मेरा त छोराछोरी छैनन् । तँ मलाई आमा भनेर बोलाउने को होस् ?)

४.५ मौलिकताका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

स्थानीय रङ्गरूप र विशेषतालाई नै मौलिकता भनिन्छ । दार्चुलामा प्रचलित लोककथाहरूमा पनि त्यहाँको स्थानीय रङ्ग घोटिएर आएको छ । वास्तवमा यथार्थपरक घटनालाई वर्णन गर्ने मानवीय प्रवृत्तिबाट नै लोककथाको जन्म हुन्छ ।^{३०} यस भनाइअनुरूप कतिपय लोककथाहरूमा त्यहाँका यथार्थिक घटनाहरूको पनि उपस्थिति पाउन सकिन्छ, जसले आफ्नो पहिचान बनाउन खोजेको छ । यस किसिमका लोककथाले जिल्लाको विशेषतालाईसमेत झल्काएको छ । मौलिकता झल्काउने लोककथाहरूमा 'सातबैनी', 'किज्वा', 'तिलगेडी बट्कु', 'ऐना', 'स्यालो निसाप' आदि पर्दछन् ।

'सात बैनी' लोककथाले दार्चुलाको मौलिकतालाई कुन अर्थमा बोकेको पाइन्छ भने यसमा एउटा फल सातवटै बहिनीहरूले बाँडेर खाने बेलामा कान्छी बहिनीलाई भाग नपुगेकोले सातवटै बहिनीहरूले एउटा भरनाको टुप्पामा गएर हाम फालेको प्रसङ्ग छ । त्यस भरनालाई स्थानीय भाषामा **भेल्या छिडो** भन्ने गरिन्छ । त्यो भरना दार्चुला जिल्लाको छापरी गा.वि.स. मा अवस्थित छ । ती सातवटा बहिनीहरूले त्यसै भरनाबाट हामफालेको हो भन्ने भनाइ त्यहाँको समाजमा पाइन्छ । यसरी स्थानीय ठाउँमा अवस्थित एउटा भरनाको उल्लेख यस लोककथामा भएकाले यसले मौलिकता बोकेको छ ।

'किज्वा' लोककथाले पनि दार्चुलाको स्थानीय चालचलन र संस्कृति आदिलाई झल्काएको छ । त्यहाँको हिकिला गा.वि.स.मा पर्ने हिकिलाका घाडरानी भनिनेहरूमा एउटा किज्वा बाडाल भन्ने मान्छे थियो । उसको भेल्या खोला भन्ने ठाउँमा घट्ट थियो भन्ने भनाइ छ । यही प्रसङ्गलाई यस लोककथाले अगाडि सारेको पाइन्छ । त्यसैगरी दार्चुलेली समाजमा विद्यमान घट्ट बनाएर परिवार पाल्ने जुन पेसा छ, त्यसले पनि यस कथामा स्थान पाएको छ । साथै यस कथामा त्यहाँको स्थानीय खोला 'कुकुन्या गाड' र सेरडाँक भन्ने हिकिला गाउँकै एउटा ठाउँको समेत बयान

^{३०} कुन्दनलाल उप्रेती, **लोकसाहित्य के प्रतिमान**, (दो.सं.), (अलिगढ: भारत प्रकाशन, ई. १९८०), पृ.११९)

गरिएको पाइन्छ । सुदूरपश्चिमाञ्चलमा मनाइने महान् चाड गौराको प्रसङ्ग पनि यसमा जोडिएको छ । गौरा पर्वमा त्यहाँका महिलाहरू राम्रा-राम्रा नयाँ लुगा, गरगहना लगाई सजिएर गौरा अर्थात् पार्वतीको पूजा गर्ने गर्दछन् । दार्चुलेलीहरूको यही संस्कृतिलाई पनि यस कथाले देखाएको छ । तसर्थ : किज्वा एक मौलिक लोककथा हो ।

‘तिलगेडी बट्कु’ लोककथामा दार्चुला जिल्लामा पर्ने ठूलो नदी महाकालीको उल्लेख भएको छ । महाकाली नदीलाई त्यहाँको स्थानीय भाषिकामा ‘कालीगङ्गा’ भन्ने गरिन्छ । दुहुँ क्षेत्रमा यदि कसैको मृत्यु भयो भने एक दुई घण्टा लामो बाटो हिँडेर भए पनि महाकाली नदीको किनारमा रहेको दमोला भन्ने ठाउँमा लगेर शव जलाउने गरिन्छ । यस चलनलाई पनि यस लोककथाले उल्लेख गरेको छ । बूढा र बूढी मरेपछि कालीगङ्गा (दमोला) लगेको प्रसङ्ग यस लोककथामा छ । त्यसैगरी तिलको बट्कु अथवा पकौडा पकाउने चलनको बयान पनि यहाँ पाइन्छ जुन दार्चुलाको विशेषता हो ।

‘ऐना’ लोककथाले आमाबुबाको मृत्यु भएपछि एउटा सानो हाड लगेर छोराले भारतको हरिद्वार भन्ने ठाउँको गङ्गामा लगेर बगाउनुपर्ने दार्चुलेली संस्कृतिको बखान गरेको छ । यसमा घरको मूली बाबुको मृत्यु भएपछि छोराले बाबुको सानो हाड लिएर हरिद्वार गएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसरी आफ्ना पुर्खाहरूको हाड लगेर गङ्गामा बगाउनाले पुर्खाहरू स्वर्गमा जान्छन् भन्ने जनविश्वास पाइन्छ । हरिद्वारमा गएर छोराले दान-पुण्यसमेत गर्नुपर्दछ । आफूसँगै एउटा ब्राह्मण लगेर आफू सक्दो दान छोराले गर्दछ । यसरी दान गर्दाखेरि खाना पकाउने भाँडाहरूदेखि लिएर ओड्ने ओछ्याउने लुगा, लगाउने लुगा, सुन, गाई आदि ब्राह्मणलाई दिइन्छ । यो दान गर्नाले एउटा छोराले आफ्ना जन्ममातापिताप्रति पूरा गर्नु पर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारीहरू पूरा हुने र उनीहरू मरेपछि स्वर्गमा जान सहयोग पुग्ने जनविश्वास पनि रहेको पाइन्छ ।

‘स्यालो निसाफ’ लोककथामा पनि महाकाली नदीमा आगो लागेको प्रसङ्ग छ । यस कथामा एउटा स्यालले घोडाको मालिकलाई निसाफ दिलाउनका लागि महाकालीमा आगो लागेको कुरा गाउँलेहरूलाई सुनाउँदै हिँडेको छ । त्यसैगरी दार्चुलामा तोरी, चिउरी आदि पेलेर तेल निकाल्न एउटा ओखलजस्तो बनाइएको हुन्छ, जसलाई स्थानीय बोलीचाली अनुसार कोलु भन्ने गरिन्छ । सो कोलुको प्रसङ्ग पनि यस कथामा आएको छ । कोलु कुनै एउटा व्यक्तिले बनाएको हुन्छ । त्यसमा एउटा ठूलो काठ राखेर घुमाउने गरिन्छ । यसरी घुमाउँदा तोरी मसिनो हुन गई तेल निस्कन्छ । तेल निकालिसकेपछि कोलुको मालिकलाई तेलअनुसारको पैसा अथवा तेल नै पनि दिने चलन छ, यद्यपि अहिले सदरमुकाममा र भारतको धारचुलामा बिजुलीबाट चल्ने मिलहरूको स्थापना भएपछि कोलुमा पेल्ने चलन हराउँदै गएको छ ।

‘उद्दवा’ लोककथाले पनि दार्चुलाको मौलिकतालाई आत्मसात् गरेको छ । श्रीमती घरको काम गर्ने र श्रीमानले खेतमा हलो जोत्न जानुपर्ने चलनलाई यस लोककथाले देखाएको छ । यहाँ स्वास्नीमान्छेहरूले खिचडी पकाएर खेतमा हलो जोत्ने मानिसका लागि लगिदिन्छन् । यस लोककथामा उद्दवा खेतमा गएपछि उद्दवेनी भाउजू खिचडी लगेर खेततिर जाने बेलामा स्यालले आफ्नो पुच्छरमा जुम्रा हेरिदिने निहुँमा खिचडी खाने गरेको प्रसङ्ग छ । त्यसैगरी त्यहाँका महिलाहरूले लगाउने पहिरनका बारेमा समेत यस कथामा वर्णन गरिएको छ । त्यहाँका महिलाहरू घाँगरी-चोलो लगाएर टाउकोमा एउटा कपडा (इस्काप) राख्ने गर्दछन् । प्रायः त्यसको रङ्ग सेतो हुन्छ र त्यसलाई स्थानीय भाषिकामा **मुणेठी** भन्ने गरिन्छ । ‘उद्दवा’ लोककथाको प्रमुख पात्र उद्दवा त्यस्तै महिलाहरूले लगाउने लुगा लाएर स्याललाई समात्न गएको प्रसङ्ग यसमा छ । यसरी ‘उद्दवाले’ त्यहाँको चालचलन र वेषभूषाको वकालत गरेकाले यसमा मौलिकता झल्किएको छ ।

मौलिकतालाई दर्साउने अर्को विशेषता भनेको भाषा हो । दार्चुलेली लोककथाहरूमा परपच्छिमा भाषिकाअन्तर्गत पर्ने दुहुँली उप-भाषिकाको प्रयोग

पाइन्छ । कुनै पनि लोककथाहरू अरु कुनै भाषामा भेट्टिँदैनन् । यसरी सङ्कलित सबै लोककथाहरूमा त्यहाँको स्थानीय स्तरमा बोलिने भाषिकाको नै प्रयोग भएको छ ।

४.६ शैलीगत अभिप्रायका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

शैलीगत अभिप्रायका परिप्रेक्ष्यमा दार्चुलाका लोककथालाई नियालेर हेर्दा कतिपय कथाको सुरुवात एकादेशमा, एक गाउँमा, एउटा मान्छे, एउटा घरमा, दुईजना बूढाबूढी, लोग्नेस्वास्नी, एकदिन आदि पदावलीबाट भएको छ भने केही लोककथाको अन्त्य सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला भन्ने बेलामा यो कथा खुरुक्क मुखमा आइजाला भन्दै गरिएको छ । 'कुरेइले मुरेइ', 'कदु', 'राजा', 'धुतुनी बूढी', 'अर्ती', 'कुच्चो बेच' आदि लोककथाहरू एकादेशमा भन्ने शब्दबाट सुरु भएका छन् भने 'लाटाकी बाँतै', 'सात बैनी', 'रेल्च्या', 'मुल्याटुल्या मुलाइ', 'टेप्लेइ-टेप्लेनी', 'उद्दवा', 'गोरुइले बागै', 'मुसाइले चीलै ज्वाइँ बनाउना', 'लोपारी सासु' आदि लोककथाहरू एउटा गाउँमा भन्ने पदावलीबाट सुरु भएका छन् । त्यसैगरी 'साँक्कै बैनी', 'ऐना', 'हेडकी बाँतै' आदि लोककथाहरू एउटा घरबाट सुरु भएका छन् । 'दुरपल', 'स्यालको निसाप', 'सिन्या मास्टर', 'किसनजिउ' एक जना भन्ने पदावलीबाट सुरु भएका छन् । 'लाख मान्या' भन्ने लोककथा चाहिँ एक दिन भन्ने पदावलीबाट सुरु भएको छ । धेरैजसो लोककथाहरू सुखान्त अवस्थामा नै टुङ्गिएका छन् जसमा 'कुरेइले मुरेइ', 'कदु', 'धुतुनी बूढी', 'कुच्चो बेच', 'रेल्च्या', 'टेप्लेइ-टेप्लेनी', 'उद्दवा', 'गोरुइले बागै', 'साँक्कै बैनी', 'हेडकी बाँतै' आदि लोककथाहरू पर्दछन् । त्यसैगरी 'लाटाकी बाँतै', 'सात बैनी', 'मुल्याटुल्या मुलाइ', 'किज्वा', 'मुसाइले चीलै ज्वाइँ बनाउना' आदि कथाहरू दुःखान्त परिवेशमा टुङ्गिएका छन् ।

दार्चुला जिल्लाको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित प्रायः सबैजसो लोककथाका शीर्षक कथाको सारवस्तुअनुरूप नै रहेको पाइन्छ । धेरैजसो लोककथाका पात्रहरू कुनै निश्चित नामद्वारा चिनाइएका नभएर एउटा केटो, केटी, मान्छे, बूढो, बूढी आदि सर्वनामहरूद्वारा पुकारिएका छन् । यसले पाठकलाई अन्यौलमा पार्ने काम गरेको छ भने केही कथाहरूमा पात्रहरूको नाम स्पष्ट रूपमा दिइएको छ ।

‘कुच्चो बेच’ लोककथामा एउटा कुच्चो बेच्ने मान्छे भनिएको छ भने उसकी श्रीमती भनेर भनिए पनि नामले चिनाइएको छैन । त्यस्तै किसिमले ‘सात बैनी’ मा कुनै पनि बहिनीको नाम उल्लेख भएको पाइँदैन । ‘लाटाकी बाँते’मा पनि एउटा लाटोबाहेक उसका दाजुभाइहरूको पनि कथामा उत्तिकै उपस्थिति पाइए पनि तिनीहरूलाई कुनै नामद्वारा चिनाइएको छैन । साँक्कै बैनी मा पनि दुईवटी दिदी बहिनीहरूमा कसैको पनि नाम उल्लेख भएको छैन । केवल जेठी र कान्छी भनेर चिनाएको अवस्था छ भने ‘स्यालो निसाप’ मा पनि घोडा चढ्ने मानिस र कोलुको मालिक दुईवटैको नाम उल्लेख नगरेर केवल स्याललाई मात्र स्पष्ट चिनाइएको छ ।

‘सात बैनी’, ‘तिलगोडी बट्कु’, ‘साँक्कै बैनी’, ‘लोपारी सासु’, ‘स्वास्नी जिडसेया जुडीकाट’, ‘दिदी ड्वाड’, ‘कानो’, ‘धुतुनी बूठी’, ‘हेड’, ‘मुसाइले चीलै ज्वाइँ बानाउना’, ‘किसनजिउ’, ‘स्यालो निसाप’, ‘उद्दवा’ आदि लोककथाका पात्रहरू आफ्नै चरित्रगत दोषका कारण अन्त्यमा दुःखका भोगी बनेका छन् ।

‘सातबैनी’ कथामा सातवटै बहिनीहरूले फलको भाग सबैलाई पुग्ने किसिमले बाँडेर खाएको भए त्यसरी हाम फालेर मर्नुपर्ने अवस्था नै आउने थिएन । तसर्थ: उनीहरू आफ्नै कमजोरीका कारण मृत्युको मुखमा धकेलिएका छन् भने ‘साँक्कै बैनी’ कथाको अन्तमा कान्छी बहिनीले घरबाट बेइज्जत भएर निस्कनु परेको छ । यो अवस्था पनि उसको चरित्रदोषका कारण उत्पन्न भएको हो । यदि उसले आफ्नै दिदीलाई कुवामा नधकेलेको भए र अग्लो रुखको टुप्पामा पठाएर नछोडेको भए दिदीकै हातबाट यसरी बेइज्जत हुनुपर्ने थिएन । आफ्नी दिदीको राम्रो घरबार र लोग्ने देखेर डाह गरी राम्रो घरबार र लोग्ने पाउने लालसामा आफ्नै दिदीलाई समेत मार्न खोज्ने दुष्चरित्रका कारण अन्तमा उसले दुःख भोग्नु परेको हो । ‘लोपारी सासू’ मा लोभी सासूको लोभी चरित्रले गर्दा पछि आफैले दुःख गरेर राखेको सबै घिउ तताएर पग्लेको अवस्थामा राख्ने थिएन । आफ्नी सासूको लोभी चरित्रको पर्दाफास ज्वाइँले गरेको छ । ‘स्वास्नी जिडसेया जुडिकाट’ कथामा पात्र दुई जना सौतेनीहरू पनि आफ्नै दोषका कारण अन्तमा अष्टयारोमा परेका छन् । उनीहरूले आफ्नो लोग्नेलाई आ-आफूसरह बनाउन टाउकामा भएका रौंहरू उखेलेर

मुडुलो बनाइदिपछि लोगने पैसा कमाउन बाहिर कतै जान नसक्ने अवस्थामा पुग्दा घरको खर्च चलाउन उनीहरूलाई नै हम्मेहम्मे परेको छ । 'दिदी ड्वाड' लोककथामा एउटी दिदीले आफ्नो टुहुरो भाइको उचित स्याहार नगरेका कारण अन्तमा आत्मग्लानि भई पश्चात्तापमा डुबेकी छ । त्यसैप्रकार 'धुतुनी बूढी' कथाकी प्रमुख पात्र धुतुनी बूढी पनि आफ्नै दुष्चरित्रका कारण मृत्युका मुखमा पुगेकी छ । एउटा बालकलाई हरेक बहानामा फर्काई फुल्याई हात पारेर खान खोज्ने धुतुनी बूढीलाई त्यही बालकले चलाखीपूर्वक मार्न सफल भएको छ । 'हेड' कथामा लोगनेमान्छे आफू मरेपछि पनि चराको रूपमा आफ्नै परिवारमा बस्न रुचाउँछ र साँचो कुरा समेत बताउँदैन । अन्तमा उसकी स्वास्नीले साँचो कुरा थाहा पाएपछि जुक्तिपूर्वक उसको वास्तविकता पत्ता लाग्दछ र ऊ फेरि पनि मर्छ । यसरी यस कथामा पनि ऊ आफ्नै दोषका कारण मरेको छ । त्यसैगरी 'मुसाइले चीलै ज्वाइँ बानाउना' लोककथाका पात्रहरू बूढो र बूढी मुसो र चीलले गरेको जस्तै गरी संसार घुम्ने रहरमा एउटा ठूलो खोलामा खसेर मर्दछन् । यसमा पनि उनीहरूकै चारित्रिक कमजोरी देखाइएको छ । 'किसनजिउ' लोककथामा स्यालको धूर्त र चतुरे चरित्र देखाइएको छ । स्याल अनेक किसिमले किसनजिउलाई दुःख दिन्छ तर अन्तमा किसनजिउको हातबाट नै ऊ मारिन्छ । यसरी यस कथामा स्यालको फट्याईपुर्ण चरित्रले अन्तमा दुःखमा पुऱ्याएको छ । 'स्यालो निसाप' लोककथामा कोलुको मालिकले घोडा पाउने लोभले अरुको घोडालाई आफ्नो हो जुन कोलुले जन्माएको हो भनेर दाबी गर्न खोज्छ भने स्यालको निसाफले घोडाको मालिकले नै घोडा पाएपछि कोलुमालिकले सबै गाउँलेहरूमाभ्र आफूले भूठो बोलेको स्विकार्छ र सबै गाउँलेहरूको नजरमा उ दोषी बन्दछ । 'उद्दवा' लोककथाको प्रमुख पात्र स्याल पनि आफ्नै चारित्रिक कमजोरीका कारण दुःखमय मृत्युको हातमा पुगेको छ । उसले बाँचुन्जेल उद्दवालाई अनेक किसिमका दुःख दिएको छ । खिचडी खाइदिने, धुरीमा राखेको फर्सी खाइदिने, गोठमा बाँधेर राखेको बाख्रो खाइदिने जस्ता खराब काम गरेर उसले दोषी चरित्रको ओहदामा खडा हुनु परेको छ भने अन्तमा उसलाई पनि उद्दवाले बुद्धिमानिपूर्वक किलाहरू घोचेर मारेको छ । यसबाट चारित्रिक दोषका कारण स्यालको मृत्यु भएको हो भन्न सकिन्छ ।

सङ्कलित लोककथाका कतिपय टुहुरा पात्रहरूलाई मानवेतर पात्रहरूले सहयोग पुऱ्याएको छ । ‘मुल्याटुल्या मुलाइ’ लोककथाकी टुहुरी केटीलाई सौतेनी आमा र बाबुले खानासमेत नदिएर बाखा चराउन पठाएपछि वनमा गएर बाखाले उसलाई रोएको देखेर उसको दुःख हेर्न नसकी आफ्नो दूध चुसाएकी छ । बाखाले दूध चुसाएको कुरा थाहा पाएपछि सौतेनी आमाले त्यस बाखालाई नै मारेपछि त्यो बाखाको शरीरबाट फेरि फलफूलका रुखहरूको उत्पत्ति भएको छ र टुहुरी केटीले तीनै फलफूलहरू खाएर बाँच्न सफल भएकी छ । यसरी यस लोककथामा आमाको मृत्युपश्चात् टुहुरी बन्न पुगेकी केटीलाई सौतेनी आमाले दुर्व्यवहार गरेपछि एउटा मानवेतर प्राणी बाखाले आफू मरेर भए पनि उसलाई खान दिएको छ । त्यसैगरी ‘दुरपल’ लोककथाको प्रमुख पात्र दुरपलका आमाबाबु, खेतीपाती, धनसम्पत्ति नभएर उमेर भइसक्दा पनि बिहे गर्न नपाएको देखेर त्यहाँ पनि एउटा मानवेतर पात्र स्यालले विभिन्न जुक्ति अपनाई दुरपलका लागि धनसम्पत्ति, खेतीबारी, घरबार सबै जुटाइदिएको छ र बिहेसमेत गरिदिएको छ । यसरी यी २ वटा लोककथाहरूमा मानवेतर प्राणीहरूले समेत मानिसलाई सहयोग गरेका छन् ।

वैचारिक दृष्टिकोणले हेर्दा धेरैजसो दार्चुलेली लोककथाहरूले अरुलाई सहयोग गर्नुपर्दछ, भगवान्प्रति आस्था र विश्वास राखेमा अन्तमा गएर धेरै ठूलो सहयोग पाइन्छ, एक-अर्काको कुभलो कहिल्यै पनि चिताउनु हुँदैन, अरुलाई ढाँटेर आफ्नो स्वार्थपूर्ति गर्नु पाप हो, देशकाल र परिस्थिति अनुसार नचलेमा दुःख भोग्नुपर्दछ, समाजमा केही नभएका टुहुराहरूलाई आफूसक्दो सहयोग गर्नुपर्दछ भन्ने खालका विचारहरू अभिव्यक्त गरेका छन् ।

अतः शैलीगत अभिप्रायका आधारमा कतिपय लोककथाहरू सुखान्त परिवेशमा टुङ्गिएका छन् भने कतिपय लोककथाहरू दुःखान्त परिवेशमा आएर टुङ्गिएका छन् । त्यसैगरी वैचारिकताका दृष्टिकोणले हेर्दा यहाँका लोककथाले ‘परोपकार पुण्याय पापाय परपीडनम्’ भन्ने अभिव्यक्तिलाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ ।

४.७ काल्पनिकताका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

वास्तवमा लोककथा भनेको त्यस्ता कथाहरू हुन् जुन कल्पनाको धरातलमा अडिएका हुन्छन् र वैज्ञानिक सचेतनाका दृष्टिले आदिम प्रतीत हुन्छन् । तिनको संसारमा डुल्ल कल्पनाको महल चहार्नुपर्ने हुन्छ ।^{३१} साँचो अर्थमा भन्नुपर्दा दार्चुलेली लोककथाहरूमा पनि कल्पनाको संसार भेटिन्छ । कतिपय लोककथाहरू कल्पनाको उच्च उडानमा रमाएका देखिन्छन् ।

‘कुच्चो बेच’ लोककथामा सुरुदेखि मध्यसम्म सम्भावित घटनाहरूकै उपस्थिति रहेको छ भने अन्त्यमा गएर कुच्चो बेच्ने मानिसले आफ्नो घरमा धनसम्पत्तिको बाकस भेटाएको प्रसङ्ग छ, जसलाई काल्पनिकताभिन्न राख्न सकिन्छ । अचानक त्यसरी घरमा धनको बाकस पाउनु सम्भावित कुरा होइन । अनि भगवान्ले राखिदिएको हो भन्ने विश्वास कुच्चो बेच्ने मानिसलाई छ । यसरी कथालाई सुखान्तमा परिणत गर्ने र धार्मिक विश्वास दिलाउने हेतुले यस किसिमको कल्पनाको प्रयोग यस कथामा भएको हो ।

‘राजा’ लोककथा किंवदन्तीमा आधारित भए पनि यसमा अतिशय कल्पनाको प्रयोग पाइन्छ । राजाका नोकर-चाकरहरूले मादल, तबला र हार्मोनियम बजाउँदा सबैले राजाको सिङ्ग आएको छ भनेको कुरा यस कथाको अन्ततिर छ । यसरी बाजाहरूले मान्छेको जस्तै बोल्नु कल्पनामा मात्रै सम्भव हुन्छ अन्यथा बाजाहरूले त आफ्नै धुन पो निकाल्दछन् ।

‘किज्वा’ लोककथा पनि किंवदन्तीमूलक विषयवस्तु भएको लोककथा हो । एउटा साधारण मान्छे किज्वाले राक्षससँग लडेर उसको लट्टा ल्याई आफ्नो घरको बाकसमा राखेको छ । त्यसैगरी राक्षसहरूले देउडा खेलेको प्रसङ्ग पनि यस लोककथामा पाइन्छ । कथाको अन्त्यमा बसौँपछि आएर राक्षसले आफ्नो लट्टा लगेको कुराको पनि उल्लेख पाइन्छ । यसरी यी सबै घटना-उपघटनाहरू काल्पनिक मात्र हुन् भन्न सकिन्छ ।

^{३१} वासुदेव त्रिपाठी, विचरण, (काठमाडौं: भानु प्रकाशन, २०२८), पृ. ७२ ।

‘तिलगेडी बट्कु’ लोककथा पनि काल्पनिकताले जेलिएको छ । कथाको सुरुमा नै कागको मुखबाट एउटा तिलगेडी भर्न गई त्यसबाट तीनवटा बट्कु पाकेको प्रसङ्ग अतिकल्पनीय छ । एउटा सानो तिलगेडीबाट तीनवटा बट्कु (पकौडा) पाक्नु केवल कल्पनामा मात्रै सम्भव हुनजान्छ । त्यसैगरी यस लोककथामा बूढाबूढी मरेपछि शव लैजाने बेलामा अचानक उठेको वा विउँभिएको प्रसङ्ग पनि अतिशय कल्पना हो । मरेको मान्छे त्यसरी फेरि फर्केर आउनु असम्भव र अपत्यारिलो हुनजान्छ । यी यस्ता घटनाहरू केवल कल्पित मात्रै हुने गर्दछन् । तसर्थ: यस लोककथामा पनि काल्पनिकताले जरो गाडेको छ भन्न सकिन्छ ।

‘साँकै बैनी’ लोककथामा पनि केही काल्पनिक घटनाहरूको उपस्थिति पाइन्छ जसलेगर्दा यो कथा पनि कल्पनाबाट टाढा हुन सकेको छैन । बहिनीले आफ्नी दिदीलाई कुवामा धकेलिदिएपछि तीन/चार दिनसम्म जिउँदै रहनु र पछि आफ्नै सासूको सहयोगमा फर्केर आउनु कल्पनीय घटना हो । त्यसैगरी दिदी एउटा अग्लो रुखमा कागलाई कोसेली दिन जानु अनि त्यहाँबाट तल ओर्लिन नसक्नु र छ/सात दिनसम्म त्यही रुखमा स-कुशल अवस्थामा रहनु पनि काल्पनिक घटना नै हो । तसर्थ यस लोककथामा पनि काल्पनिकता मिसिएर आएको छ ।

‘गोरुइले बागै’ लोककथा पूर्णतया काल्पनिक लोककथा हो । यसमा हरेक पात्रहरू देखि लिएर संवाद, घटना-उपघटनाहरू सबै कल्पनै-कल्पनाले जेलिएका छन् । यो कथा कल्पनामा आधारित हो भन्ने कुरा यसको शीर्षकबाटै सहज रूपमा बुझ्न सकिन्छ । गाई र बाघ एक-अर्काका विपरीतधर्मी मानिन्छन् । तिनीहरूले एक आपसमा एक-अर्काप्रति विश्वास गरेको प्रसङ्ग यसमा छ जुन एउटा दुश्मनले अर्को दुश्मनमाथि विश्वास गरे सरह हो । यसमा मानवेतर पात्रहरूको बीचमा मानवीय संवाद गराइएको छ । मान्छेका जस्तै विभिन्न क्रियाकलापहरू उनीहरूले पनि देखाएका छन् । सम्पूर्ण मानवीय प्रवृत्तिलाई ती पशुहरूमा निरूपण गरिएको छ । त्यसैगरी बाघको बच्चा डमरु र गाईको बाच्छाबीच अटुट मित्रता कायम भएको देखाएर सम्पूर्ण लोककथा उडन्ते कल्पनामा आधारित रहेको छ । आफ्नो साथित्वको लागि डमरुले आफ्नी आमालाई ठूलो भीरको टुप्पामा लगेर धकेलिदिएपछि बाघको

मृत्यु भएको छ । यो पनि असम्भव घटना हो । चाहे पशु होस् या मान्छे, जोसुकैमा पनि ममता अपार रूपमा रहेको हुन्छ । एउटा आमाले आफ्ना सन्तानहरूलाई जति माया र ममता प्रदान गरेकी हुन्छे त्यति नै उसका सन्तानहरूले पनि आदर, सद्भाव, विश्वास र माया गरेका हुन्छन् । यहाँ एउटा डमरुले आफू टुहुरो भएर बाँच्न पनि स्वीकार गरेको कुरा अतिकल्पनीय छ । आफ्नो जीवनको आधारलाई नै समाप्त पारेको प्रसङ्गबाट पनि यो लोककथा कपोलकल्पित बन्न पुगेको छ । कथाको अन्तमा बाच्छो र बाघ अटुट मित्रताका साथ बाँचुन्जेलसम्म सँगै मिलेर बसे भन्ने प्रसङ्ग पनि कल्पनीय रूपमा आएको छ । एउटा बाघको प्रवृत्ति लिएर आएको जनावर जिन्दगीभर गाईसँग मिलेर बस्न सक्दैन । तसर्थ : यस लोककथामा, अतिकल्पनीय र असम्भव प्रसङ्गहरूको उपस्थितिका कारण यो लोककथा सम्पूर्ण रूपमा कल्पनीय बन्न पुगेको छ ।

‘हेड’ पनि काल्पनिक विषयवस्तुमा आधारित लोककथा हो । कुनै व्यक्ति मरिसकेपछि कुनै न कुनै रूपमा फेरि आउँछ भन्ने भनाइ कल्पित बाहेक केही पनि हुन सक्तैन । यस लोककथामा लोग्नेमान्छे मरेपछि पारिवारिक मोहका कारण चरा बनेर आएको र पुरानै व्यवहार गरी आफ्नो परिवारमा बस्न सफल भएको देखाइएको छ । यी यस्ता घटनाहरू वास्तविक जीवनमा घट्ने खालका कदापि होइनन् । यस्तो साँच्चै हुने हो भने त सबैका इच्छाहरू पूरा हुन्थे र यो संसार अकल्पनीय नै बन्ने थियो । यसरी काल्पनिकताको खोल यस लोककथालाई पनि ओडाइएको पाइन्छ ।

काल्पनिकताको धरातलमा खडा भएको अर्को लोककथा ‘टेप्लेइले टेप्लेनी’ पनि हो । यसमा मानवेतर प्राणीहरूलाई मानवीय प्राणीका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । टेप्ले र टेप्लेनी भनेका कुनै चरा विशेष हुन् । भाले चरा र पोथी चरालाई अनि भालुलाई मानवीय पात्रजस्तै गरी कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसले जस्तै टेप्ले जङ्गलमा दाउरा लिन गएको छ भने टेप्लेनी घट्ट गएको छ । भोलिपल्ट आफ्नो घरमा पुरी-सेल पकाउने योजनाअनुसार उनीहरूले भालुलाई निमन्त्रणा गरेका छन् । त्यसैगरी मानिसले जस्तै पुरी-सेल पकाएर खाएको, भालु आएपछि डरले एउटा

भकारीमा लुकेको, नजिकैको काफलको रुखबाट भालुले काफल त्यो भकारीमा फालेपछि टेप्ले र टेप्लेनीले सबै काफल खाँदा टेप्लेले पाद थाम्न (रोक्न) नसकेर पादेपछि रुखबाट भालु भुईँमा लडी मरेको आदि घटना केवल कल्पनामा मात्रै हुन्छन् । यथार्थमा भन्दा त एउटा सानो चरा टेप्लेको पादबाट तर्सेर त्यत्रो ठूलो जनावर भालु भुईँमा लड्नै सक्तैन । यसरी कल्पनाको सुहाउँदो रङ्ग घोलेर यस लोककथालाई रोचक बनाइएको छ ।

काल्पनिकताको एक अर्को उदाहरणका रूपमा ‘मुसाइले चीलै ज्वाइँ बानाउना’ लोककथालाई पनि प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । यसमा दुईजना बूढाबूढीले आफ्नी दुईवटी छोरीमध्ये एउटीको मुसासँग र अर्कीको चीलसँग बिहे गराइदिएका छन् । मान्छेको बिहे जनावरसँग हुने कुरा कहिल्यै पनि सम्भव हुँदैन । केवल त्यसका बारेमा कल्पना मात्रै गर्न सकिन्छ । बूढा आफ्ना छोरीहरू भेट्न गएको र मुसो र चीलले पिठिउँमा ससुरालाई चढाएर क्रमशः पाताल र संसारको यात्रा गराएको प्रसङ्ग पनि अतिशय कल्पनाको उपज नै हो । एउटा सानो मुसाले मान्छेलाई त्यसरी बोकेर सम्पूर्ण पातालको यात्रा गराउनु सम्भव छैन भने चीलले पनि आफ्ना ससुरालाई बोकेर पूरै संसारको दर्शन गराउनु भनेको कपोलकल्पित कुरा मात्रै हो । त्यसैगरी बूढोले आफ्ना ज्वाइँहरूको जस्तै गरेर बूढीलाई पनि पाताल र संसारको यात्रामा जान तम्सिनु पनि केवल कल्पित मात्रै हो । मान्छे भएर जन्मिसकेपछि त्यसो गर्न सकिँदैन भन्ने कुरा त प्रायः सबैलाई थाहा हुन्छ नै । तसर्थ यस लोककथालाई पनि काल्पनिक कथाको वर्गमा नै राख्न सकिन्छ ।

काल्पनिकताका परिप्रेक्ष्यमा ‘मुल्याटुल्या मुलाई’ लोककथाका बारेमा भन्नुपर्दा यसमा पनि एउटी टुहुरी केटीलाई मानवेतर प्राणी बाख्वाले सहयोग गरेको छ । टुहुरी केटी रोइरहेको बेलामा मान्छेले जस्तै बाख्वाले पनि “तिमी किन रोएको ?” भनेर सोधेको छ । त्यसैगरी त्यो केटीले खान नपाएको कुरा थाहा पाएर बाख्वाले उसलाई आफ्नो दूध चुसाएर सहयोग गरेको छ । यसबाट के भन्न सकिन्छ भने मानवेतर प्राणीले मान्छेको दुःखलाई यसरी महसुस गरेर सहयोग गर्न सक्नु भनेको कल्पना मात्रै हो । टुहुरी केटी माथिको दयामायालाई बढाउन एउटा कल्पनाको मिश्रण

गरिएको मात्रै हो । बाख्रो मरिसकेपछि पनि उसको जीउबाट फलफूलको रुखको उत्पत्ति हुनु पनि अतिशय कल्पनाको उदाहरण हो । यसरी यी विभिन्न प्रसङ्गरूका आधारमा 'मुल्याटुल्या मुलाइ' केवल कल्पनाको महलमा रमाउन खोज्ने लोककथा हो भन्न सकिन्छ ।

'कदु' लोककथा पनि काल्पनिकताको एक ज्वलन्त नमुना हो । यसको शीर्षकबाटै यस कुराको अनुमान गर्न सकिन्छ । कदु अथवा फर्सीलाई प्रमुख पात्र बनाइएको यस कथाले पनि कल्पनालाई अँगालेको छ । यस कथामा कुनै पनि सन्तान नभएका बूढाबूढीहरूको घरको धुरीमा राखिएको फर्सी बूढीलाई सघाउन धुरीबाट आफै गुडेर आउँछ र सहयोग गर्छ । एकातिर फर्सीको क्रियाकलाप पूर्ण रूपमा मान्छेको जस्तै देखाइएको छ भने अर्कातिर फर्सीको बिहे गर्न एउटा राजाकहाँ जाँदा सबैभन्दा कान्छी राजकुमारी बिहे गर्न तयार भएकी छ । यसरी एउटा मान्छे त्यसमा पनि राजकुमारी फर्सीसँग बिहे गर्न तयार हुनु अतिशय कल्पनाको रोमाञ्चकारी घटना हो । त्यसैगरी फर्सी काफल टिप्न रुखमा चढेको अनि चिप्लेर भुईँमा खसेपछि एउटा सुन्दर राजकुमारको उत्पत्ति भएको प्रसङ्ग काल्पनिक तर मनोरञ्जनपूर्ण छ । यसरी यो कथा पूर्णतया कल्पनैकल्पनाले सजिएको सिँगारिएको छ ।

धुर्त्याई र चतुर्त्याईपूर्ण विषयवस्तु भएको 'दुरपल' लोककथामा पनि कल्पनाको मिश्रण प्रचुर मात्रामा पाउन सकिन्छ । दुरपल भन्ने एउटा टुहुरो केटालाई स्यालले विभिन्न जुक्ति अपनाएर खेतबारी र धनसम्पत्ति दिलाएर बिहेसमेत गराइदिएको छ । यसमा स्यालको चरित्रलाई अति कल्पनाका माध्यमबाट मानवीय पात्रभन्दा एक कदम माथि उठाउन खोजिएको छ । स्यालले असम्भव कुरालाई पनि आफ्नो चतुर्त्याईले सम्भव तुल्याएर दुरपललाई सहयोग गरेको छ । यसरी एउटा मानवेतर प्राणीले मानवीय प्राणीलाई सहयोग गर्नु असम्भव मात्रै नभएर उडन्ते कल्पना पनि हो । एउटा टुहुरो केटालाई त्यसरी स्यालले आफू मरुन्जेलसम्म सहयोग गरेको देखाई टुहुराहरूमाथि सहयोग गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश दिन पनि यस लोककथामा कल्पनाको मिश्रण गरिएको हो भन्न सकिन्छ ।

‘उँटैले स्यालै’ लोककथालाई काल्पनिकताभित्र राखेर हेर्न सकिन्छ । उँट र स्यालले एउटा मानिसका जस्तै क्रियाकलाप गरेको छ । तिनले मान्छेले जस्तै बोल्ने, हाँस्ने र विभिन्न किसिमका हाउभाउ प्रदर्शन गर्ने काम गरेका छन् । यस कथामा पनि स्यालले आफ्नो चतुःपुष्पपूर्ण चरित्र प्रदर्शन गरेको छ । स्यालले एउटा मान्छेलाई विभिन्न प्रकारले दुःख दिएको छ । यसरी एउटा मानवेतर प्राणीले मान्छेले जस्तै गरी मान्छेलाई दुःख दिएको प्रसङ्ग पनि कल्पनीय नै ठहर्छ ।

एउटा सामान्य घटनालाई पनि अतिशय कल्पनाका माध्यमबाट महत्त्व दिन खोजिएको ‘स्यालो निसाप’ लोककथामा पनि विभिन्न किसिमले कल्पनाको प्रयोग गरिएको छ । एउटा घोडा चढ्ने मान्छे र कोलुवालाको बीचमा भएको घोडासम्बन्धी झगडा सुल्झाउने क्रममा स्यालको निसाफले ठाउँ पाएको छ । मान्छेहरूका बीचको झगडालाई किनारा लगाउन मान्छे नभएर एउटा जनावर मात्र सक्षम भएको छ । यो कुरा केवल कल्पनामा मात्रै सम्भव हुने कुरा हो । प्रत्येक मान्छेको समस्या सुल्झाउन त्यसरी एउटा जनावरको आवश्यकता पर्न जाने कुरा केवल कल्पनीय मात्र हो । त्यसैले यो कथा पनि कल्पनाको एउटा उदाहरण बन्न पुगेको छ ।

स्याललाई प्रमुख पात्रका रूपमा उभ्याइएको ‘किसनजिऊ’ लोककथा पनि अतिशय कल्पनाले भरिएको छ । एउटा चतुरे स्यालले किसनजिउलाई बेला-बेलामा दुःख दिएको छ । मानवीय पात्र र मानवेतर पात्रका बीचको संवाद पनि यसमा पाइन्छ । यो पनि काल्पनिकताको एउटा पाटो हो । पात्रचयनदेखि नै कल्पनाको प्रयोग यथेष्ट मात्रामा भएको छ । काल्पनिकताको समावेश भएको कारणले गर्दा नै यस लोककथाले लोकप्रियता हाँसिल गरेको छ ।

‘उद्दवा’ लोककथामा पनि काल्पनिकता पाइन्छ । यसमा पनि स्यालले उद्दवालाई पटक-पटक गरेर विभिन्न प्रकारले दुःख दिएको छ । कहिले उसको भागको खिचडी खाएको छ भने कहिले उसको धुरीमा राखेको फर्सी खाइदिने जमर्को गरेको छ । त्यसैगरी कहिले उसले गोठमा बाँधेर राखेको बाखा खाइदिएको

छ भने कहिले उसको ओखलमा दिसा गरिदिने दुःश्रयाससमेत गरेको छ । हरेक पटक उद्दवाले स्याललाई मार्न खोज्दा चलाखीपूर्ण रूपले भाग्न सफल भएको छ । यसरी एउटा स्यालले मान्छेलाई पटक-पटक भुक्त्याएको, छक्याएको र दुःख दिएको छ । यो कुरा तब मात्रै सम्भव छ जब त्यसमा काल्पनिकताको रस घोलिएको हुन्छ । यही काल्पनिकताले गर्दा यो कथा अति-हास्यात्मक र अति-रोमाञ्चकारीसमेत बनेको छ ।

समग्रमा भन्नुपर्दा दार्चुलेली लोककथाहरूमा कल्पनाको प्रयोग यथेष्ट रूपमा भएको छ । यही काल्पनिकताका कारण ती कथाहरूले भरपुर मनोरञ्जनसमेत प्रदान गरेका छन् ।

४.८ चरित्राङ्कन एवम् संवादका परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूमा पाइने मानवीय एवम् मानवेतर पात्रहरू सत्-असत् दुवै खालका पाइन्छन् । सिकारी, चोर, कान्छी बहिनी, राक्षस, लाटो, लोभी सासु, दिदी, अन्धो मान्छे, बाघ, धुतुनी बूढी, लोग्ने मान्छे, भालु, सौतेनी आमा, कोलु मालिक, स्याल, साहू आदि मानवीय तथा मानवेतर दुवै किसिमका पात्रहरू विभिन्न कथामा असत् चरित्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् भने साधु महात्मा, कुच्चो बेच्ने मानिस, हरिश्चन्द्र राजा, सात बहिनी, किज्वा, जेठी दिदी, बाबु, ज्वाईं, भाई, गाई, केटा, टेप्ले र टेप्लेनी, टुहरी केटी, फर्सी, टुहुरो केटा, उँट, कुर्या र मुर्या, खुस्सा र मुस्सा, किसनजिउ, घोडा चढ्ने मान्छे, उद्दवा आदि पात्रहरू विभिन्न लोककथामा सत् पात्रका रूपमा उपस्थित भएका छन् । ती सत् पात्रहरूले कुनै न कुनै रूपमा एउटा उदाहरणीय चरित्रका रूपमा आफूलाई प्रस्तुत गरेका छन् । हरिश्चन्द्र राजा, साधु महात्मा, जेठी दिदी आदि सत् पात्रहरूले आफ्नो ज्यानको बाजी लगाएर भए पनि अन्तिमसम्म सत् पक्षमा उभिएका छन् । त्यसैगरी विभिन्न लोककथाहरूमा प्रयोग गरिएका असत् पात्रहरूमध्ये, कान्छी बहिनी, अन्धो, लाटो, सौतेनी आमा, धुतुनी बूढी, लोभी सासू आदि प्रमुख मानिन्छन् । यी पात्रहरूले अरु पात्रहरूलाई दुःख दिने र सताउने काम गरेका छन् । धेरैजसो लोककथामा पात्रहरू प्रमुख पात्रका रूपमा आएका छन् । ती प्रमुख पात्रका सहयोगी भएर केही

सहायक पात्रहरू पनि यी लोककथामा देखा पर्दछन् । पात्रहरूको सङ्ख्या थोरै भएका कारण पनि सहायक र गौण र पात्रहरूको उपस्थिति धेरै पाइँदैन । त्यसैगरी स्थिर र गतिशील गरेर पनि यी लोककथाका पात्रहरूको बारेमा अध्ययन गर्न सकिन्छ । सत् पात्रहरू स्थिर अवस्थामा रहेका पाइन्छन् भने केही असत् पात्रहरू अन्तमा सत्यको पक्षमा लागेका कारण गतिशील पनि बन्न पुगेका छन् । 'धेक्या हुन्या बोल्नुनाई, बोल्दया हुन्या धेकदुनाई' लोककथामा साधु महात्मा सुरुदेखि अन्त्यसम्म सत् पात्रका रूपमा नै देखा परेको छ । उसको स्वभावमा कुनै किसिमको परिवर्तन आएको देखिँदैन । त्यस्तै गरी हरिश्चन्द्र राजा, जेठी दिदी, भाइ, गाई, टुहुरी केटी, किसनजिउ, उद्दवा आदि पात्रहरू स्थिर पात्रहरू हुन् भने दिदी बहिनी, छोराहरू, लोभी सासु, अन्धो, बाघ, दुरपल, स्याल, कोलुमालिक, बूढा आदि पात्रहरू गतिशील पात्रहरू हुन् । यी पात्रहरूले कथाको सुरुतिर असत्को पक्षमा वकालत गरेका छन् भने अन्तमा गएर जीवनगत सोचाइ, भोगाइ आदि विविध कारणले उनीहरू सत्यको बाटोमा गई गतिशील बन्न पुगेका छन् ।

संवादका दृष्टिले पनि दार्चुलली लोककथाहरू जीवन्त रहेका छन् । ती लोककथाहरूमा मानवीय-मानवीय, मानवेतर-मानवेतर अनि मानवीय-मानवेतर पात्रहरूबीच पनि छोटो-मीठा संवादहरू भएको पाइन्छ । त्यस्ता संवादहरूले लोककथालाई रोचक एवम् जीवन्त बनाएका छन् । 'लाटो', 'कुर्याइले मुर्याइ', 'कानो', 'रेल्च्या' आदि कथाहरूमा मानवीय-मानवीय पात्रहरूका बीचमा संवाद भएका छन् भने 'गोरुइले बागै', 'टेप्लेइले टेप्लेनी' आदि लोककथामा मानवेतर-मानवेतर पात्रहरूबीच संवाद पाइन्छ । अनि 'मुसाइले चीलै ज्वाइँ बानाउना', 'मुल्याटुल्या मुलाइ', 'कदू', 'दुरपल', 'स्यालो निसाप', 'किसनजिउ', 'स्याल', 'उद्दवा' आदि लोककथाहरूमा मानवीय-मानवेतर पात्रहरूबीच संवाद भएको पाइन्छ । यस्ता खालका केही संवादहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

क) मानवीय-मानवीय पात्रहरूबीचको संवाद

सेठजी : अर्को गोरु खै कुर्या ?

कुर्या : गोरु त हिजै खाइसक्नु भो नि ! (कुर्याइले मुर्याइ)

ख) मानवेतर- मानवेतर पात्रहरूबीचको संवाद

बाघ : ए गाई, म अब तँलाई खान्छु । (गोरुइले बागै)

गाई : म अहिले ब्याउने छु । ब्याएपछि मात्र खानुहोला हजुर !

ग) मानवीय-मानवेतर पात्रहरूबीचको संवाद

किसनजिउ : मैले पानी बर्षाएको हुनाले त तँ बाहिर निस्कस् ।

स्याल : पानी त आकाशबाट पो परेको हो त, तँ जस्ताले पनि पानी पार्न सक्छ र ? (किसनजिउ)

४.९ अन्य विविध परिप्रेक्ष्यमा विश्लेषण

दार्चुललाका लोककथाले नेपाली लोककथाको क्षेत्रलाई अभूँ बढाउँदै लैजाने कुरा स्वतः स्पष्ट छ । यहाँका विविध क्षेत्रबाट आएका लोककथाले त्यहाँको माटोमा फस्टाउने अवसर प्राप्त गरेको पाइन्छ । खाशगरी अत्यधिक मात्रामा रहेका धुर्त्याइँ र चतुर्त्याइँका लोककथाले त्यहाँको जनजिब्रोमा व्यापक रूपमा फैलिने अवसर पाएको देखिन्छ । साना-साना बालबालिकाहरूदेखि लिएर बूढापाकाहरूले पनि यस्ता लोककथाहरू भट्टयाउने गर्दछन् । त्यसमा पनि प्रायः चतुरे स्याललाई विषयवस्तु बनाइएका लोककथाहरू निकै लोकप्रियसमेत बनेका पाइन्छन् ।

दार्चुलेली लोककथाहरूको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष भनेको नारी पक्ष हो । एउटा नारीका विभिन्न रूप अथवा भूमिका कथाहरूमा देखाइएको पाइन्छ । कहीं देवीको रूपमा त कहीं राक्षसीको रूपमा, कहीं आमाको रूपमा त कहीं छोरी र दिदीको रूपमा । यसरी विभिन्न रूपमा नारीलाई चिनाइएपनि नारीहरूलाई अपहेलनाको दृष्टिले हेरिएको छ । असत् पात्र भनेका त नारीहरू नै पो हुन् कि भन्ने कुराको सङ्केत ती कथाहरूले दिएको पाइन्छ । महिलाहरूमाथि हुने थिचोमिचोलाई अग्र पंक्तिमा उभ्याएर विश्लेषण गर्ने काम गरिएको छैन । आदर्शको पहिरन पहिराएर परिवर्तनका किरणहरूलाई समेत छोपिदिएको अवस्था छ । कुनै प्रकारको ठूलो काममा होस् अथवा ठूलो निर्णयमा महिलाहरूको गौण भूमिका रहेको छ । आफ्नो अवस्था सुधार्नको लागि पनि कुनै किसिमको आवाज उठेको पाइँदैन । यसरी दार्चुलेली समाजमा अहिलेसम्म पनि महिलाहरू हेपिएर बसेका छन् । सम्भौतामा र

आदेशमा जीवन बिताइरहेका छन् । त्यहाँ महिलाहरूका पक्षमा कुनै किसिमको आवाज समेत उठेको पाइँदैन भन्ने कुरा ती कथाहरूले स्पष्ट पारेका छन् ।

समग्रमा दार्चुला जिल्लामा प्रचलित भनिने र सुनिने नेपाली लोककथाहरूले समग्र राष्ट्रका लोककथाहरूको अभिवृद्धिमा महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् भन्न सकिन्छ । यहाँका धेरैजसो लोककथाले यो विधा विविध स्थानमा कसरी भिजेको छ र फैलिएको छ भन्ने कुरालाई देखाएको छ । त्यहाँका गाउँ र बस्तीमा नेपाली लोककथा हरेक जनजिब्रोमा भुण्डिएको छ र भन्ने-सुन्ने क्रममा लोकलाई प्रभावित पारेको सन्दर्भ स्वतः छर्लङ्ग हुन्छ, अतः लोककथाका क्षेत्रमा यस जिल्लाले महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्ने कुरालाई नकार्न सकिँदैन ।

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार

५.१ दार्चुला जिल्लाका लोककथाको प्राप्ति

सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्रअन्तर्गत पर्ने महाकाली अञ्चलको एउटा जिल्ला दार्चुला हो । यस जिल्लाको बनोटमा हिमाल, पहाड, डाँडा-पखेरा, जङ्गल, छाँगा-छहरा एवम् विभिन्न नदी र खोलाहरू रहेका छन् । यहाँ विभिन्न किसिमका चाडपर्वहरू मनाइन्छन् । यस जिल्लाको आफ्नै संस्कृति छ । यही लोकसंस्कृतिको सेरोफेरोमा हुर्किएको लोकजीवनमा सुनिने र भनिने लोककथाहरू नै दार्चुला जिल्लाका लोककथा हुन् ।

दार्चुला जिल्लाका लोककथाहरूमा मानवीय जनजीवनका सम्पूर्ण पक्षका साथै समसामयिक झलक पनि पाइन्छ । यी लोककथाहरू एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा र एक व्यक्तिबाट अर्को व्यक्तिमा सदैँ जीवित र विकसित हुँदै आएका छन् । यी लोककथाहरू लोकको जिब्राबाट कुनै घटना वा प्रसङ्गअनुसार कथात्मक रूपमा प्रस्फुटित हुन थालेपछि जन्मिन गएका हुन् । लोककथाको सम्बन्ध परम्परागत संस्कृति र रीतिरिवाजसँग मात्र नभएर आधुनिकतासँग पनि गाँसिएको हुन्छ र आधुनिक सभ्यताको विकासमा पनि यिनको उल्लेखनीय योगदान रहेको पाइन्छ । सामाजिक, सांस्कृतिक जीवनका विविध घटना, विभिन्न किसिमका प्रसङ्ग, क्रियाकलाप र जीविकोपार्जनसित सम्बन्धित पेसाका साथै सामाजिक अवस्थिति आदिको पनि यी लोककथाहरूमा अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूमा विभिन्न विषयका कथाहरू पर्दछन् । यी लोककथाहरूमा त्यहाँको समाजका रहनसहन, जातजाति, संस्कृति, प्रकृति र वातावरणको चित्रण पाइन्छ । त्यहाँ प्रचलित लोककथाहरू मकै छोडाउने बेलामा, जाडाको समयमा आँगनको डिलमा बसेर आगो ताप्ने बेलामा, खासगरी दिनभरिको कामबाट फुर्सद भएपछि बेलुकीपख नै भन्नेसुन्ने गरिन्छन् । दार्चुलेली परिवेशको चलनचल्तीमा रहेका लोककथाले नेपाली लोककथाको बहदो क्रमलाई

निरन्तरता दिइरहेको पाइए पनि भण्डै लोप हुने अवस्थामा पुगिसकेको कुरा यस अध्ययनबाट पुष्ट भएको छ । यस जिल्लाका प्रतिनिधि कथाहरूमा नीति र धर्मप्रतिको आस्था पाइनाका साथै सामाजिक, आर्थिक, भाषिक र मौलिक विशेषताहरूको उपस्थिति पनि पाइन्छ । त्यसका अतिरिक्त त्यहाँका हास्यव्यङ्ग्यात्मक लोककथाहरूले विशुद्ध मनोरञ्जनलाई पनि समेटेको पाइन्छ । त्यहाँ प्रचलित भाषिक स्वरूप आफ्नै प्रकारको देखिन्छ । सङ्कलित सम्पूर्ण लोककथाहरूमा परपच्छिमा भाषिकाअन्तर्गत पर्ने दुहुँली उप-भाषिकाको प्रयोग हुनु छुट्टै विशेषता हो ।

५.२ निष्कर्ष

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूमा त्यहाँको स्थानीय रङ्ग सामाजिक परिवेश, आर्थिक अवस्था, धार्मिक विश्वास धुत्याई र चतुऱ्याई, हास्यव्यङ्ग्यात्मकता आदिको चित्रण पाइनाका साथै ऐतिहासिक भलक र प्राकृतिक दृश्यावलीका यथार्थ चित्रण पाइन्छन् । यहाँका लोककथामा विषयगत विविधता, श्रुतिमाधुर्य तथा प्रस्तुतिका विविध ढाँचा स्थानीय जनजीवनमा व्याप्त छन् । तिनलाई लोकजीवनले संरक्षण गर्दै नयाँ-नयाँ स्वाद लिँदै आएको छ । यहाँका लोककथाहरूले सिङ्गो लोकसाहित्यको गरिमा बढाउने काममा आफ्नो क्षेत्रबाट विशिष्ट सहयोग पुऱ्याउन सफल भएका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनमा दार्चुला जिल्लामा प्रचलित सम्पूर्ण लोककथालाई समेट्ने प्रयास गरिए तापनि विशेषतः यहाँको दुहुँ क्षेत्रमा प्रचलित लोककथाहरूले स्थान पाएका छन् । समग्र रूपमा नेपाली लोकसाहित्यकै व्यवस्थित अध्ययन नभइसकेको वर्तमान अवस्थामा यहाँ विविध लोककथाको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषण केही आधारसमग्री प्रदान गर्नेछ ।

लोककथा कथालेखनको शास्त्रीय नियम र सिद्धान्तभन्दा बिल्कुलै टाढा र स्वतन्त्र रहेको हुन्छ । यसमा कथागत तत्त्वहरूको सङ्गठनात्मक पक्षलाई भन्दा कथा वा घटनालाई नै मूलरूपमा जोड दिइएको हुन्छ । भाषाको व्याकरणिक नियमको पालना यसमा गरिएको हुँदैन । कथावाचकले आफ्नो बोलीमा जसरी

शब्दहरूको उच्चारण गरेर कथालाई प्रस्तुत गरेको हुन्छ, त्यही लोकस्तरीय बोलीमा नै लोककथालाई ग्रहण गरिन्छ । लोककथाको मौलिकता सुरक्षित राख्न यस शोधपत्रमा सङ्कलित लोककथाहरूलाई जनबोलीमा नै उतारिनाका साथै नेपाली भाषाका सम्पूर्ण पाठकहरूलाई समेत सजिलो होस् भन्ने ध्येयका साथ नेपालीमा अनुवाद गरेर पनि प्रस्तुत गरिएको छ । तिनमा सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आदि विविध विषयवस्तु र प्रवृत्तिका लोककथाहरूको सङ्कलन यहाँ हुन गएको छ ।

समग्रमा दार्चुला जिल्लामा लोकसाहित्यका पक्षमा वर्तमान समयसम्म कुनै पनि अध्ययनअनुसन्धान नभएको परिप्रेक्ष्यमा त्यहाँ प्रचलित लोककथासँग सम्बन्धित प्रस्तुत अध्ययनले त्यहाँका लोककथाको क्षमता र वैशिष्ट्य प्रस्तुत गरेको छ । वास्तवमा दार्चुलाको विगत र वर्तमानलाई बुझ्न र यस क्षेत्रका भावी सम्भावनालाई निम्त्याउन प्रस्तुत अध्ययनले विशेष योगदान पुऱ्याउने देखिन्छ भने यसबाट भाषिक क्षेत्रका साथै अन्य विविध क्षेत्र पनि लाभान्वित हुने तथा दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोकसाहित्यका विविध विधाहरूको सैद्धान्तिक पहिचान गर्नसमेत टेवा पुऱ्याउने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

५.३ भावी अनुसन्धानका लागि सुझाव

दार्चुला जिल्ला लोकसाहित्यका दृष्टिले निकै धनी देखिन्छ । यहाँको लोकसाहित्यको अध्ययन र अनुसन्धानका सिलसिलामा प्रस्तुत शोधपत्र नै पहिलो खुड्किलोका रूपमा प्रस्तुत छ । अतः लोकसाहित्यका कुनै पनि पक्षको अध्ययन-अनुसन्धान हुन नसकेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा ती विविध क्षेत्रको पहिचान गरी लोकसाहित्यको क्षेत्रबाट जिल्लालाई राष्ट्रिय स्तरमा चिनाउनका लागि भावी अनुसन्धानकर्ताले निम्न लिखित शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न सक्ने छन् :

- क) दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोकगीतहरूको अध्ययन ।
- ख) दार्चुलाका लोककथाहरूको अध्ययन ।
- ग) दार्चुला जिल्लामा प्रचलित लोकनाटकको अध्ययन ।
- घ) दार्चुला जिल्लामा प्रचलित उखान-टुक्काको अध्ययन ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- अधिकारी, हरि र ध्रुव सापकोटा, प्रतिक (५), काठमाडौं, भाद्र, २०२८ ।
- उपाध्याय, कृष्णदेव, लोकसाहित्यको भूमिका, इलाहाबाद: साहित्यभवन, ई.सं. १९७७ ।
- उपाध्याय, केशवप्रसाद, विचार र व्याख्या (दो.सं.), काठमाडौं: साभा प्रकाशन,
२०५० ।
- उप्रेती, कुन्दनलाल, लोकसाहित्यको प्रतिमान (दो.सं.), अलिगढ: भारत प्रकाशन
मन्दिर, ई. १९८० ।
- ओझा, देवीप्रसाद, समसामयिक चिन्तन, महेन्द्रनगर: यज्ञप्रसाद ओझा, २०४६,
पृ. ४६-५० ।
- ओझा, रामनाथ र गिरी मधुसूदन, लोकसाहित्य पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र
आधुनिक नेपाली निबन्ध, काठमाडौं: वाङमय प्रकाशन गृह ।
- कोइराला, शंकरप्रसाद, लोकसाहित्य सिद्धान्त र विश्लेषण (दो.सं.), विराटनगर:
धरणीधर प्रज्ञाप्रतिष्ठान, २०५६ ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव, लोकसाहित्यको अवलोकन, काठमाडौं: एकता प्रकाशन, २०५७ ।
- गुरुङ, कैयर सिङ्, हाम्रो नेपाली लोककथा, लमजुङ: प्रेम गुरुङ्, २०५६ ।
- जोशी, सत्यमोहन, हाम्रो लोकसंस्कृति, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०१४ ।
- ज्ञवाली, सविना, गुल्मी जिल्लामा प्रचलित लोककथाहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र
विश्लेषण, अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०६१ ।
- ढकाल, श्यामसुन्दर, “महाकाली अञ्चलको साहित्यिक रूपरेखा”, (अप्रकाशित
एम.ए. शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.कीर्तिपुर, काठमाडौं)
२०५१ ।

त्रिपाठी, वासुदेव, सिंहावलोकन, काठमाडौं: साभा प्रकाशन, २०२७ ।

थापा, धर्मराज, गण्डकीका सुसेली, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान,
२०३० ।

थापा, धर्मराज र सुवेदी, हंसपुरे, नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना, पाठ्यक्रम
विकास केन्द्र, त्रि.वि.वि.पचली, टेकु, काठमाडौं, २०४१ ।

दिवस, तुलसी, नेपाली लोककथा: केही अध्ययन, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार,
२०३३ ।

... .., नेपाली लोकसंस्कृति, संगोठी, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र., २०३५ ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद, नेपाली उखान र गाउँखाने कथा (दो.सं.), काठमाडौं:
रत्नपुस्तक भण्डार, २०४७ ।

... .., नेपाली लोकगीतको आलोक, काठमाडौं: वीणा प्रकाशन प्रा.लि., २०५७ ।

पराजुली, ठाकुरप्रसाद, नेपाली साहित्यको परिक्रमा (दो.सं.), काठमाडौं: विद्या
प्रकाशन, २०४५ ।

पराजुली, मोतीलाल, नेपाली लोकगाथा, पोखरा: श्रीमती तारादेवी पराजुली, २०४९ ।

... .., नेपाली लोककथाका अभिप्रायहरूको अध्ययन, त्रि.वि. विद्यावारिधि शोध
प्रबन्ध, २०५५ ।

पाण्डेय, रामनिवास, पश्चिमी नेपालको शैव-शाक्त परम्परा, नेपाल लोकसंस्कृति-
संगोष्ठी, काठमाडौं, ने.रा.प्र.प्र. २०३२ ।

पोखरेल, बालकृष्ण, नेपाली बृहत् शब्दकोष, काठमाण्डौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा
प्रतिष्ठान, २०४० ।

बन्धु, चूडामणि, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं: एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स, २०५८ ।

बर्मा, धीरेन्द्र, हिन्दी साहित्यकोस (ते.सं.), बनारस: ज्ञानमण्डल प्रकाशन, १९८५ ।

मेचीदेखि महाकालीसम्म (भाग-४), काठमाडौं: नेपाल सरकार सञ्चार मन्त्रालय
सूचना विभाग, २०३५, पृ. १०२३-१०३३ ।

यात्री, पूर्णप्रकाश नेपाल, महाकाली अञ्चल दिग्दर्शन, विराटनगर: हिमाली सौगात
प्रकाशन, २०३३ ।

रिजाल, लोकनाथ, धादिङ जिल्लामा प्रचलित नेपाली लोककथाहरूको सङ्कलन,
वर्गीकरण र विश्लेषण, अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली
केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, २०६२ ।

शर्मा, जनकलाल, हाम्रो समाज (दो.सं.), काठमाडौं: साभ्ना प्रकाशन, २०४९ ।

शर्मा, मोहनराज र लुईटेल खगेन्द्रप्रसाद, लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य,
काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६३ ।

शर्मा, श्रीराम, लोकसाहित्य सिद्धान्त और प्रयोग (ते.सं.), आगरा: विनोद पुस्तक
मन्दिर, ई. १९९२ ।

सत्येन्द्र, लोकसाहित्य विज्ञान (दो.सं.), आगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी, ई.
१९७१ ।

सिजापति, रामविक्रम: नेपाली लोककथा सँगालो, काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार,
२०५४ ।

हिमानी, काठमाडौं: नेपाली साहित्य संस्थान, जेठ-असार २०२४ ।